

ISSN 3060-544X

2026-yil 2-son

ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR

ilmiy-nazariy jurnal

BUXORO 2026

ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR

ilmiy-nazariy jurnal

СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО И ИННОВАЦИИ

научно-теоретический журнал

MODERN SOCIETY AND INNOVATIONS

scientific-theoretical journal

№ 2-son, 2026-yil

*Jurnal 2025-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta nashr etiladi.*

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2025-yil 24-sentyabrdagi 375/5-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning disertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Tilavov Muxtor Hasan o'g'li

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Yuliya Doncheva- pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Novosibirsk, Rossiya).

Ferahila Babayeva Shukurova - falsafa fanlari doktori, (Ozarbayjon Milliy Fanlar Akademiyasi Falsafa va Sotsiologiya instituti, Xalqaro munosabatlar va geosiyosat bo'limi professori. Ozarbayjon Davlat Tillar Universiteti).

Djumagulova Gulnara Shingisovna - Markaziy Osiyo Innovatsion Universiteti, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent (Qozog'iston).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Yoshlar bilan ishlash va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektor).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Jumayev Ulug'bek Sattorovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasida professor).

Olimov Laziz Yarashovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasida professor).

Razakov Farxod Kuvondikovich - Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Innovatsion texnologiyalar universitetining "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida dotsenti.

Djumaniyazova Muxayya Xusinovna - Urganchdavlat universiteti Psixologiya kafedrasida mudiri, psixologiya fanlari doktori (DSc) professori.

Ravshanov Lochinbek Urinovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti Serjantlar tayyorlash oliy maktabi Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik kafedrasida boshlig'i, podpolkovnik.

Ziyayev Farrux Choriyorovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent.

Mo'minov Feruzjon Ilxomovich- pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent.

Temirova Djamila Xasanovna - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Buxoro davlat universiteti Rustili va adabiyoti kafedrasida dotsenti).

Junaydullayev Mels Asliddin o'g'li - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. (Buxoro davlat universiteti Ta'lim sifati nazorati bo'limi yetakchi mutaxassisi).

Inoyatov Abdullo Shodiyevich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent (Jismoniy tarbiya va sport fakulteti dekani)

Akramov Abdufattoh Shavkatovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Buxoro davlat universiteti, Talim sifati nazorati bo'limi, talim jarayonlari monitoring sektori yetakchi mutaxassisi).

Mardonova Sarvinov Oripovna - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) O'zbek tilshunosligi va jurnalistika o'qituvchisi (PhD)

Xalikova Umida Mirovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. (Buxoro davlat universiteti Talabalarning ilmiy tadqiqod faoliyatini tashkil etish sektori bosh mutaxassisi)

Nuraliyeva Dildora Ma'murjonovna – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Farg'ona davlat universiteti Psixologiya kafedrasida dotsenti)

Jurayev Bobomurod Tojiyevich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasida dotsenti).

Jo'rayev Qo'ldoshjon Ismatullo o'g'li – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD))Buxoro davlat pedagogika instituti Raqamli ta'lim texnologiyalari markazi boshlig'i)

Ashrapov Nodir Namoz o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi).

Axmedova Zarrina Jamilovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) (Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi)

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li – Bosh muharrir o'rinbosari, psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" mudiri).

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi.

Ulug'ova Shahlola Musliddinovna,
Ma'mun universiteti professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)
<https://orcid.org/0000-0002-2436-2116>

KASBGA MOSLASHISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. maqolada bozor munosabatlariga moslashuvning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari to'g'risida so'z boradi. Ijtimoiy-psixologik moslashuv mexanizmlari to'g'risidagi adabiyotlar ilmiy tahlili keltirilgan. Moslashuv, himoya mexanizmlari yoritib berilgan. Shaxsning ikkilamchi kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik moslashuvi mexanizmlari ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: tadbirkorlik, konstruktiv mexanizmlar, ikkilamchi kasbiy faoliyat, moslashuv, bozor munosabatlari.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-психологические механизмы адаптации к рыночным отношениям в личности предпринимателя. Представлен научный анализ литературы о механизмах социально-психологической адаптации. Выделены механизмы адаптации, защиты. Раскрыты механизмы социально-психологической адаптации личности к вторичной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, конструктивные механизмы, вторичная профессиональная деятельность, адаптация, рыночные отношения.

Annotation. The article discusses the socio-psychological mechanisms of adaptation to market relations in the personality of an entrepreneur. A scientific analysis of the literature on the mechanisms of socio-psychological adaptation is presented. Mechanisms of adaptation and protection are highlighted. The mechanisms of socio-psychological adaptation of the individual to secondary professional activity are revealed.

Key words: entrepreneurship, constructive mechanisms, secondary professional activity, adaptation, market relations.

Muammoli vaziyatlarda, moslashuv konstruktiv mexanizmlar (anglash jarayoni, maqsadga intilish, maqsadning qo'yilishi, konform xulq-atvor) orqali amalga oshiriladi. Bir qator ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ichki va tashqi to'siqlardagi vaziyatlarda, moslashuv, himoya mexanizmlari (rad qilish, reaksiyani shakllantirish, aniqlashtirish, identifikatsiya, bosim o'tkazish, yumor va hokazo) orqali amalga oshiriladi.

Tahlillarga qaraganda, konstruktiv mexanizmlar ijtimoiy hayot sharoitlarini adekvat holda vaziyatni baholash, voqeliklarni analiz, sintez va prognoz qilish, faoliyat oqibatlarini anglash imkoniyatlari orqali bilishga yordam beradi.

Mutaxassislar ikkilamchi kasbiy mehnatga moslashishning psixologik asoslarini tadqiq etishar ekan, insonni o'rab turgan muhit bilan o'zaro faol tarzda munosabatga kirishishida moslashuv jarayoni sodir bo'ladi, degan umumiy xulosaga kelishadi.

Fikrimizcha, bozor munosabatlariga kirishayotgan paytda, tadbirkorlarning yangi (ikkilamchi) mehnat (kasbiy) faoliyatiga kirishishi, ularning organizm va psixikalarining moslashuviga nisbatan o'zlari o'rganmagan tashqi va ichki mehnat omillariga qarshi reaksiyani namoyon etishi mumkin.

Rus olimi V.N. Drujinin fikr-mulohazalarini rivojlantirib hamda olib borilgan nazariy-ilmiy izlanishlarga ko'ra, yangi faoliyat turiga bo'lgan moslashuv – bu insonning o'z (ikkilamchi) kasbini puxta egallash yo'lidagi samarali shaxsiy, axborotlar, kuch-quvvat tizimida qayta qurilishi va qayta moslashishidir, deb ta'riflash mumkin.

Adabiyotlar tahliliga tayanib, shu o'rinda biz, o'zgaruvchan olamda ikkilamchi kasbiy faoliyatga bo'lgan moslashuv – bu subyektning mehnat jarayonida yangi faoliyat turining o'ziga xos xususiyatlariga faol moslashishi demakdir, deb ta'riflaymiz.

E.A. Klimovning fikricha, subyektning mehnatdagi faolligi kasbiy, jumladan, kasbiy moslashuv jarayonining samarali kechishiga olib keladi, bunda subyektning kasb muhiti qanday bo'lishidan qat'iy nazar, talab va imkoniyatlarni qo'yilishida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Muallif tadqiqotlari natijasiga tayanib, insonning mehnat faoliyatiga moslashuvi quyidagi ikkita bosqichda amalga oshadi, deb hisoblaydi:

Birlamchi moslashuv – me`yorlashuv davri yoki kutilgan dezadaptatsiya.

Ikkilamchi moslashuv – yosh davrlariga xos tarzdagi moslashuv imkoniyatlarining pasayishi.

G.A. Suvorovanning e`tirof etishicha, moslashuv jarayoni uzluksiz bo`lib, u «mehnat subyekti – kasbiy muhit» tizimi mutanosibligida faollashishi mumkin. U moslashuv jarayonini uchta davrga bo`ladi:

- 1) adaptiv bosim;
- 2) me`yorlashuv;
- 3) moslashuvning tugashi.

Muallifning fikricha, bu davrlar subyektning mehnat va ishlab chiqarish muhiti talabiga muvofiq holda xulq-atvorida, axborotlar tizimida hamda faolligida namoyon bo`ladi.

A.A.Nalchadjyan shaxsning ijtimoiy-psixologik moslashuvi muammolarini o`rganar ekan, kasbiy moslashuv ishlab chiqaruvchanlik, fiziologik, psixologik va sotsiologik formalarining ko`nikish jarayoni va moslashuvchanlik belgilari omillarini nazorat qilinishida namoyon bo`ladi, degan to`xtamga keladi.

A.I. Kitov iqtisodiy psixologiyaga doir tadqiqotlar o`tkazib, kasbiy moslashuv (ishlab chiqarish) samaradorlikning oshishi, mehnat sifati va bezararligi, ishdagi ijodiylikning yuzaga chiqishi va o`ziga bo`lgan ishonchning oshishi bilan xarakterlanadi, degan xulosani bildiradi.

A.L. Juravlev tashkiliy-iqtisodiy o`zgarishlar sharoitida hamkorlik faoliyatini tadqiq etar ekan, psixologik moslashuv o`ziga bo`lgan ishonch funksiyasining oshishida, faoliyatdagi yoqimsiz bo`lgan hatti-harakatlarga nisbatan emotsional qat`iylilik omillarida, o`ziga xos tarzda kasbiy muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarni engib o`tishida namoyon bo`lishini alohida e`tirof etadi.

Rus olimi N.V. Drujinin esa mehnatga moslashuv va kasbiy tayyorgarlik jarayonlarini o`zaro bog`lab o`rganadi hamda tadqiqotlari natijasiga ko`ra, kasbiy moslashuv jarayonini quyidagi ikkita strategiyaga bo`ladi:

1) konformlik, kasbiy muhit me`yorlariga javob berishga intilish, rahbar va jamoadoshlarining maslahatlaridan foydalanish, shaxslararo munosabatlarda rozilikka erishish va hokazo;

2) ijodiylik, o`z mustaqilligiga erishish uchun harakat qilish, ish usulining yanada ma`qulroq yo`llarini topish, mehnatni tashkil etish va mehnat qurollarini takomillashtirish va hokazo.

Psixologik tadqiqotlarning ko`rsatishicha, moslashuv strategiyasini tanlash nerv tizimi muvozanatiga bog`liqdir. Neyrodinamika jarayoniga xos xususiyatlarning egiluvchan, past darajasini namoyon qiluvchi shaxslar, odatda, ijtimoiy muhitga his-hayajon irodasi komponenti orqali moslashadilar. Yuqori darajadagi egiluvchanlikka ega shaxslar kommunikativ xarakteri asosida hamda xulq-atvorning ma`lum bir ko`rinishini namoyon qilish orqali moslashadilar.

Tadqiqotlar natijasiga ko`ra, respondentlar tomonidan “Psixologik moslashuvda o`zini-o`zi baholash” metodikasi orqali olingan natijalardan ma`lum bo`lishicha, tadbirkorlarning yangi mehnat yoki ikkilamchi kasbiy faoliyat(i)ga ijtimoiy-psixologik moslashuvini besh xil: quyi, o`rtachadan past, o`rta, o`rtachadan yuqori, yuqori darajalarga bo`lish mumkin.

1-jadval

Ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik darajasini aniqlashning o`zini-o`zi baholash strategiyasiga asoslanganligi (n=100)

	Oraliq ballar ko`rsatkichi	Ijtimoiy-psixologik moslashuv darajalari	XK-SS _T	T _T
			n=50	n=50
.	1 balldan 2 ballgacha	quyi daraja	8	19

.	3 balldan 4 ballgacha	o'rtachadan past daraja	12	12
.	5 ball	o'rta daraja	18	15
.	6 balldan 7 ballgacha	o'rtachadan yuqori daraja	5	2
.	8 balldan 10 ballgacha	yuqori daraja	7	2

Tadqiqotdan aniqlanishicha (1-jadval), xizmat ko'rsatish va servis sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar-«XK-SS_T» guruhiga mansub sinaluvchilarda ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlikning o'rta darajasi kuzatilib, mos ravishda bu ko'rsatkich 36 %ni tashkil etgan. Ularning nazarida bozor munosabatlari sharoitida yangi mehnat yoki ikkilamchi kasbiy faoliyatni tanlashga turtki beruvchi omillar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish davrida iqtisodiy sotsializatsiyaga va jamiyatni sanoatlashtirishga bo'lgan xatti-harakatlarni kuchaytirib, tadbirkorlarni bozor iqtisodiyoti sharoitida faolligining o'ziga xosligini belgilab beradi. Tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan talabalar-«T_T» guruhiga mansub sinaluvchilarning ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlikni quyi darajasini (38 %) namoyon etishi, o'z navbatida, boshqa guruh a'zolariga nisbatan anchagina yosh, ikkilamchi kasbiy faoliyat sohasida ularga nisbatan kamroq tajribaga ega va mehnatdan tashqari o'qish faoliyati bilan ham shug'ullanadilar. O'qish faoliyati esa o'z navbatida shaxslararo munosabatlar zichligini va ahamiyatlilik (moslashish)ni e'tirof etadi. Natijalarning umumlashgan tahlili shuni ko'rsatyaptiki, mazkur guruh vakillari jamoada, o'z hamkasabalari va yaqinlari nigohida hurmatli va ardoqli bo'lish istagi bilan yashaydilar.

Tadbirkorlarning yangi mehnat yoki ikkilamchi kasbiy faoliyat(i)ga ijtimoiy-psixologik moslashuvini besh xil: quyi, o'rtachadan past, o'rta, o'rtachadan yuqori, yuqori darajalarga bo'lish mumkin.

- Fikrimizcha, yuqorida ajratilgan darajalar bozor munosabatlari sharoitida tadbirkorlarning:
- a) o'zaro munosabatlarga kirishidagi holati;
 - b) mehnat faoliyati davomida uzoq muddatli tashqi va ichki konfliktlarga bormasligi;
 - v) sotsiogen ehtiyojlardan qoniqishi;
 - g) jamiyat (ba'zan referent bo'lmagan guruh) tomonidan taqdim etilishi mumkin bo'lgan rolli kutilmalarga tayyor bo'lishi;
 - d) ijodiy qobiliyatlarini mustaqil va o'ziga ishongan holda namoyon qila olishini aniqlashda qo'l keladi hamda faol moslashuv ko'lamini belgilab beradi.

Tadbirkorlarning bozor iqtisodiyoti sharoitiga faol moslashuviga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, mexanizmlar, jihatlarni tadqiq etish va ikkilamchi kasbiy moslashuv samaradorligini ta'minlovchi shaxslilik hamda ijtimoiy-psixologik xususiyatlar shakllanishini o'rganishda «shaxsga faoliyatli yondashuv» nazariyasi g'oyalari o'ziga xos asos bo'ladi.

Resotsializatsiya jarayonida tadbirkorlardagi kasbiy ustanovkalar shakllanishini «o'zini-o'zi anglash konsepsiyasi» nuqtai nazaridan o'rganish maqsadga muvofiq sanaladi hamda uning asosida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar inson ontogenezi davomida shaxs tomonidan jamiyatdagi mavjud normativlar, ustanovkalar orqali o'zlashtirilishi va ushbu qadriyatlarni anglash esa o'zini-o'zi anglash jarayoni orqali amalga oshishi g'oyasi yotadi.

Adabiyotlar tahliliga asoslanilganda, ya'ni bozor munosabatlarida ijtimoiylashuv tushunchasi inson shaxsining vaziyatga faol moslashuvi va individuallashuvi jarayonlarini o'zaro bir-biri bilan bog'laydi:

bozor munosabatlariga asoslanadigan jamiyat sharoitlariga tadbirkorlarning faol moslashuvi yoki undan ajralib chiqishi ijtimoiylashuv jarayonini mazmunini tashkil qiladi. Shu bois, moslashuvni – subyekt va ijtimoiy muhitning o'zaro faol yaqinlashuv jarayoni va natijasidir, deb ta'riflash maqsadga muvofiq sanaladi.

bozor munosabatlariga kirishayotgan bir paytda, tadbirkorlarning yangi (ikkilamchi) mehnat (kasbiy) faoliyatiga kirishishi ularning organizm va psixikalarining moslashuviga nisbatan o'zlari o'rganmagan tashqi va ichki mehnat omillariga qarshi reaksiyani namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda tadbirkorlar mehnat faoliyatining ijtimoiy mohiyatini tushunish, bozor iqtisodiyoti ta'sirida ulardagi ijtimoiy xususiyatlarning shakllanishi va o'zgarishi mexanizmlarini bilish hamda ularni zamonaviy usullarda tadqiq etish ijtimoiy psixologiya sohasining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Суворова Г.А. Психология деятельности: Учеб. пособие для студентов психологических и педагогических вузов. – М.: ПЕРСЭ, 2003.
2. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности. – Ереван.: 1988.
3. Китов А.И. Экономическая психология. – М.: Экономика, 1987.
4. Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений/РАН, Ин-т психологии; Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.В. Шорохова, В.А. Хащенко и др. – М.: ИП РАН, 1998.
5. Улугова Ш.М., Акрамов А.А. “Тадбиркорлик шахси фаолиятида иқтисодий жараёнлар”. “Innovative activity in the education system – guarantee of quality and effectiveness”. Collection of Papers from II International Scientific Conference. Uzbekistan. 2018.B - 156-160.

Rustamov Shavkat Shuxrat o'g'li,
Psixologiya fanlari fanlari doktori (DSc), dotsent
Xudoyberdiyeva Halima Akbar qizi,
Buxoro davlat universiteti magistranti

O'SMIRLAR KOGNITIV TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada o'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirishning psixologik asoslari bilish jarayonlari va shaxsiy faollik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik doirasida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tafakkur, xotira, diqqat va idrok jarayonlarining o'smir shaxsining mustaqil fikrlashi va ongli qaror qabul qilishiga ta'siri yoritiladi. Olingan xulosalar kognitiv tizimning rivojlanishi o'smirlarning intellektual yetukligi va psixologik moslashuvini ta'minlovchi muhim omil ekanini asoslash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, kognitiv tizim, tafakkur, xotira, diqqat, idrok, psixologik asoslar.

Аннотация. В данной научной статье психологические основы развития когнитивной системы у подростков анализируются в контексте взаимосвязи познавательных процессов и личностной активности. В исследовании раскрывается влияние мышления, памяти, внимания и восприятия на формирование самостоятельного мышления и осознанного принятия решений у подростков. Полученные выводы позволяют рассматривать развитие когнитивной системы как важный фактор интеллектуальной зрелости и психологической адаптации подростков.

Ключевые слова: подростковый возраст, когнитивная система, мышление, память, внимание, восприятие, психологические основы.

Abstract. This scientific article analyzes the psychological foundations of cognitive system development in adolescents in relation to the interaction between cognitive processes and personal activity. The study examines the role of thinking, memory, attention, and perception in the formation of independent thinking and conscious decision-making in adolescents. The findings suggest that cognitive system development is a key factor in ensuring adolescents' intellectual maturity and psychological adaptation.

Key words: adolescence, cognitive system, thinking, memory, attention, perception, psychological foundations.

Kirish. O'smirlik davri shaxs psixik taraqqiyotida muhim burilish bosqichi bo'lib, aynan shu davrda kognitiv tizimning faol qayta tashkil topishi kuzatiladi. Kognitiv tizim tafakkur, xotira, diqqat va idrok jarayonlarining uzviy birligi sifatida o'smirning atrof-muhitni anglash usullarini belgilaydi. Ushbu jarayonlar o'smir shaxsining mustaqil fikrlashga intilishi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. O'smir atrofdagi voqelikni tanqidiy idrok eta boshlaydi va mavjud axborotni qayta ishlashda faol pozitsiyani egallaydi. Kognitiv tizimning rivojlanishi bilimlarni mexanik qabul qilishdan ongli tushunishga o'tishni ta'minlaydi. Bu holat o'smirning o'quv faoliyatida ma'no izlash ehtiyojini kuchaytiradi. Psixologik jihatdan ushbu davrda abstrakt fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati shakllana boshlaydi. O'smir o'z tajribasiga tayangan holda umumlashtirish va tahlil qilishga intiladi. Kognitiv faollikning ortishi shaxsiy qarashlar va individual fikrlar paydo bo'lishiga olib keladi. Shu sababli o'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirish psixologik tadqiqotlarda alohida ahamiyat kasb etadi.

Kognitiv tizim rivojlanishining psixologik asoslari o'smirning ichki ehtiyojlari va tashqi ta'sirlar o'zaro uyg'unligi bilan belgilanadi. O'smirning bilishga bo'lgan qiziqishi kognitiv jarayonlarning faollashuviga turtki bo'ladi. Axborotni tanlab qabul qilish va uni qayta ishlash qobiliyati diqqatning barqarorlashuvi bilan bog'liq holda rivojlanadi. Xotira jarayonlarida mazmunli eslab qolish ustunlik qila boshlaydi. Bu holat o'smirning o'rganilayotgan materialga shaxsiy munosabatini shakllantiradi. Tafakkur jarayonlari esa muammoli vaziyatlarni hal etish orqali yanada chuqurlashadi. O'smir sabab-oqibat aloqalarini anglashga intiladi va o'z xulosalarini

asoslashga harakat qiladi. Psixologik kuzatuvlarda kognitiv rivojlanish emotsional holatlar bilan uzviy bog'liq ekanini aniqlanadi. Ijobiy emotsional muhit kognitiv faollikni qo'llab-quvvatlaydi. Natijada kognitiv tizim shaxsning intellektual yetuklashuviga xizmat qiluvchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

O'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirish jarayoni ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirda kechadi. Oila, ta'lim muassasasi va tengdoshlar bilan muloqot kognitiv tajribaning boyishiga yordam beradi. O'smir muloqot jarayonida turli nuqtai nazarlarni taqqoslash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa tafakkurning moslashuvchanligini kuchaytiradi. Ijtimoiy vaziyatlarda axborotni tez tahlil qilish ehtiyoji kognitiv jarayonlarni faollashtiradi. O'smir o'z fikrini asoslash va himoya qilish orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Kognitiv tizimning rivojlanishi shaxsiy mas'uliyat hissining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. O'smir o'z qarorlarining oqibatlarini anglashga intiladi. Bu jarayon psixologik moslashuvni yengillashtiradi. Shu tariqa kognitiv tizimning rivojlanishi o'smir shaxsining har tomonlama kamol topishida muhim o'rin egallaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirish masalasi xorijiy psixolog olimlar tomonidan shaxs intellektual kamolotining markaziy omili sifatida talqin qilingan. Jan Piaje kognitiv rivojlanishni tafakkur tuzilmasining bosqichma-bosqich murakkablashuvi bilan izohlagan. Uning nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davrida abstrakt va mantiqiy fikrlash yetakchi o'rin egallaydi. Piaje o'smir tafakkuri real vaziyatlardan tashqarida fikr yurita olish qobiliyatiga ega bo'lishini ta'kidlagan. Bu holat kognitiv tizimning sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarilganini anglatadi. O'smir muammoni faqat tajriba asosida emas, balki taxmin va ehtimollar orqali ham tahlil qila boshlaydi. Piaje nazariyasida bilish faoliyati faol subyekt sifatida qaraladi. O'smir bilimni tayyor holatda qabul qilmaydi, balki uni faol ravishda qayta quradi. Bu jarayon tafakkur mustaqilligini kuchaytiradi. Natijada Piaje qarashlari o'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirishning muhim psixologik asosini tashkil etadi.

Jerom Bruner kognitiv rivojlanishni bilimni o'zlashtirish usullari bilan bog'liq holda izohlagan. Uning fikricha, o'smirlar bilimni faol kashf qilish jarayonida chuqurroq o'zlashtiradilar. Bruner kognitiv tizim rivojida tushunchalar va belgilar bilan ishlash muhim ekanini ta'kidlagan. O'smirlik davrida ramziy fikrlashning rivojlanishi bilimlarni tizimlashtirish imkonini beradi. Bruner nazariyasida o'qitish jarayoni kognitiv rivojlanishni jadallashtiruvchi omil sifatida qaraladi. O'smir muammoli vaziyatlarga duch kelganida mustaqil xulosa chiqarishga intiladi. Bu jarayon tafakkurning moslashuvchanligini kuchaytiradi. Bruner bilimni qayta tashkil qilish orqali kognitiv o'sish yuz berishini ko'rsatgan. O'smirlar yangi axborotni mavjud bilimlar tizimiga moslashtiradilar. Shu bois Bruner nazariyasi o'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirishda muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Lev Vigotskiy xorijiy psixologiya doirasida kognitiv rivojlanishni ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq holda izohlagan. Uning madaniy-tarixiy yondashuvda bilish jarayonlari muloqot orqali shakllanadi. Vigotskiy fikricha, o'smir kognitiv tizimi ijtimoiy tajribani o'zlashtirish natijasida rivojlanadi. U tafakkur va nutq birligini kognitiv rivojlanishning asosi sifatida ko'rsatgan. O'smirlar kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda yangi fikrlash usullarini egallaydilar. Vigotskiy kognitiv rivojlanishda yordam va qo'llab-quvvatlash muhim ekanini ta'kidlagan. O'smir mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni ijtimoiy hamkorlikda hal etadi. Bu jarayon kognitiv imkoniyatlarni kengaytiradi. Vigotskiy nazariyasida bilish faoliyati dinamik jarayon sifatida qaraladi. Natijada uning qarashlari o'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirishda muhim psixologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Robert Sternberg kognitiv rivojlanishni intellektning ko'p komponentli tuzilmasi orqali tushuntirgan. U intellektni tahliliy, ijodiy va amaliy jihatlar birligi sifatida talqin etadi. O'smirlik davrida ushbu komponentlar faol rivojlanadi. Sternberg fikricha, kognitiv tizim faqat akademik bilimlar bilan cheklanib qolmaydi. O'smir real hayot muammolarini hal etishda bilish strategiyalaridan foydalanadi. Bu holat amaliy tafakkurning shakllanishini ko'rsatadi. Sternberg o'smirlarning o'z kuchli tomonlarini anglashini muhim deb hisoblagan. Kognitiv tizim shaxsning moslashuvchanligini ta'minlaydi. O'smir turli vaziyatlarda turlicha fikrlash usullarini qo'llaydi. Shu sababli Sternberg nazariyasi kognitiv rivojlanishning zamonaviy psixologik asosini tashkil etadi.

Xovard Gardner kognitiv tizimni ko'p yo'nalishli intellektlar majmuasi sifatida izohlagan. Uning nazariyasiga ko'ra, o'smirlarning bilish qobiliyatlari turli shakllarda namoyon bo'ladi. Gardner intellektning yagona ko'rsatkich bilan baholanmasligini ta'kidlagan. O'smirlik davrida individual kognitiv ustunliklar aniqroq ko'zga tashlanadi. Ba'zi o'smirlar mantiqiy fikrlashda, boshqalari esa til yoki tasviriy idrokda kuchli bo'ladi. Gardner nazariyasi kognitiv tizimni shaxsiy imkoniyatlar bilan bog'laydi. Bu yondashuv o'smirlarning o'z qobiliyatlarini anglashiga yordam beradi. Kognitiv rivojlanish shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. O'smir o'z kuchli tomonlariga tayangan holda bilimni chuqurroq egallaydi. Natijada Gardner nazariyasi o'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirishda muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Tahlillar va natijalar. O'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan psixologik tahlillar ushbu jarayon shaxsning ichki faolligi va bilishga bo'lgan ehtiyoji bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Kognitiv jarayonlar faollashgan sari o'smir atrof-muhitdagi axborotni tanlab qabul qilishga o'rganadi. Tahlillar shuni anglatadiki, tafakkurning moslashuvchanligi kognitiv tizim rivojlanishining markaziy ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi. O'smir muammoli vaziyatlarga duch kelganda sabab-oqibat munosabatlarini chuqurroq tahlil qilishga intiladi. Xotira jarayonlarida mazmunli eslab qolish ustunlik qila boshlaydi. Bu holat o'rganilayotgan ma'lumotlarga ongli munosabat shakllanishiga olib keladi. Diqqatning barqarorlashuvi kognitiv faoliyat samaradorligini oshiradi. Psixologik kuzatuvlar kognitiv tizim rivojlangan o'smirlarda mustaqil fikrlash kuchli bo'lishini ko'rsatadi. Axborotni qayta ishlash jarayonida umumlashtirish va taqqoslash qobiliyatlari faol namoyon bo'ladi. Natijada kognitiv tizim shaxsning intellektual o'sishini ta'minlovchi muhim psixologik mexanizm sifatida shakllanadi.

O'tkazilgan tahlillar natijalari kognitiv tizim rivojlanishining emotsional holatlar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Ijobiy emotsional muhit o'smirning bilish jarayonlariga qiziqishini kuchaytiradi. Kognitiv faollik yuqori bo'lgan o'smirlarda o'ziga ishonch darajasi ham ortadi. Bu holat yangi bilimlarni o'zlashtirishda faol pozitsiyani egallashga yordam beradi. Tahlillar kognitiv jarayonlar va motivatsiya o'rtasida barqaror bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Bilishga bo'lgan ichki qiziqish tafakkur faolligini qo'llab-quvvatlaydi. O'smir o'z fikrini asoslashga harakat qilgan sari mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati rivojlanadi. Emotsional barqarorlik kognitiv jarayonlarning uzluksiz kechishini ta'minlaydi. Psixologik natijalarda kognitiv tizimi rivojlangan o'smirlar stressli vaziyatlarda ham samarali fikrlashga moyil bo'ladilar. Shu tariqa kognitiv va emotsional omillar o'zaro boyituvchi psixologik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval

O'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirishning psixologik asoslarini o'rganishga doir ilmiy tadqiqot jadvali

Tadqiqot yo'nalishi	O'rganiladigan kognitiv komponentlar	Psixologik tahlil mazmuni	Kutilayotgan ilmiy natijalar
Tafakkur rivoji	Mantiqiy fikrlash, tahlil va umumlashtirish	Ushbu yo'nalishda o'smirlarning muammoli vaziyatlarni anglash, sabab-oqibat aloqalarini tushunish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Tafakkur jarayonlarining moslashuvchanligi va tanqidiyligi asosiy e'tiborga olinadi.	Natijalarda tafakkuri rivojlangan o'smirlarda mustaqil fikrlash va ongli qaror qabul qilish qobiliyati yuqori bo'lishi aniqlanadi.
Xotira jarayonlari	Mazmunli eslab qolish, qayta tiklash	Tadqiqotda o'smirlarning axborotni mexanik emas, balki mazmunli tarzda o'zlashtirish xususiyatlari o'rganiladi.	Mazmunli xotira ustun bo'lgan o'smirlarda bilimlarni uzoq muddat saqlash va

		Xotiraning bilish jarayonlaridagi roli psixologik tahlil qilinadi.	amaliy qo'llash samaradorligi oshishi aniqlanadi.
Diqqat tizimi	Barqarorlik, tanlab yo'naltirish	Ushbu yo'nalishda o'smirlarning diqqatni muayyan faoliyatga jamlay olish va chalg'ituvchi omillarga qarshi turish qobiliyati tahlil qilinadi. Diqqatning kognitiv jarayonlarga ta'siri baholanadi.	Diqqat barqarorligi yuqori bo'lgan o'smirlarda kognitiv faoliyat samaradorligi ortishi aniqlanadi.
Idrok va axborotni qabul qilish	Axborotni tushunish, farqlash, talqin qilish	Tadqiqotda o'smirlarning tashqi muhitdagi axborotni qabul qilish va uni ongli talqin etish xususiyatlari psixologik jihatdan o'rganiladi. Idrokning aniqligi kognitiv rivojlanish bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.	Natijalar idroki rivojlangan o'smirlarda voqelikni real va tanqidiy baholash qobiliyati shakllanganini ko'rsatadi.
Ijtimoiy-kognitiv tajriba	Ijtimoiy tahlil, qaror qabul qilish	Ushbu yo'nalishda muloqot va ijtimoiy vaziyatlar orqali kognitiv tajribaning boyishi o'rganiladi. O'smirlarning ijtimoiy axborotni tahlil qilish qobiliyati baholanadi.	Ijtimoiy-kognitiv tajribasi boy o'smirlarda moslashuvchan fikrlash va psixologik barqarorlik kuchli bo'lishi aniqlanadi.

Tahlillar asosida olingan natijalar kognitiv tizim rivojlanishi ijtimoiy tajriba bilan mustahkam bog'langanini ko'rsatadi. O'smir muloqot jarayonida turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi. Bu jarayon tafakkurning kengayishiga xizmat qiladi. Kognitiv tizim rivojlangan sari o'smir o'z qarorlarining oqibatlarini oldindan anglashga intiladi. Natijalarga ko'ra, kognitiv yetuklik ijtimoiy moslashuvni yengillashtiradi. O'smir ijtimoiy vaziyatlarda axborotni tez tahlil qilishga moyil bo'ladi. Bu holat muammoli vaziyatlarda moslashuvchan xulq-atvorni ta'minlaydi. Kognitiv tizim shaxsiy mas'uliyat hissining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. O'smir o'z tanlovlarini ongli ravishda amalga oshira boshlaydi. Natijada kognitiv tizimning rivojlanishi o'smir shaxsining psixologik barqarorligi va intellektual salohiyatini mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. O'smirlar kognitiv tizimini rivojlantirish shaxsning intellektual yetuklashuvi va psixologik barqarorligi bilan uzviy bog'liq murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu davrda tafakkur, xotira, diqqat va idrok jarayonlari o'zaro uyg'unlashgan holda faol rivojlanadi. O'smir atrof-muhitdagi axborotni ongli tahlil qilishga va mazmunli umumlashtirishga intila boshlaydi. Kognitiv tizimning faollashuvi mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuvni shakllantiradi. Psixologik jihatdan bu jarayon o'smirning o'z qarashlarini asoslashga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Bilish jarayonlarida moslashuvchanlikning ortishi yangi vaziyatlarga tez moslashish imkonini yaratadi. O'smir bilimni tayyor holatda qabul qilishdan ko'ra uni faol qayta ishlashga moyil bo'ladi. Bu holat intellektual faollikning barqarorlashuviga xizmat qiladi. Kognitiv tizim rivojlangan sari o'smirning o'quv faoliyatida ongli munosabat kuchayadi. Natijada kognitiv rivojlanish shaxs kamolotining muhim psixologik asosi sifatida shakllanadi.

Kognitiv tizimning rivojlanishi o'smirning emotsional va ijtimoiy tajribasi bilan ham chambarchas bog'liq holda kechadi. Bilish jarayonlarida ijobiy emotsional holatlar tafakkur samaradorligini oshiradi. O'smir o'z fikrini tushunish va ifodalash jarayonida ichki ishonchni mustahkamlaydi. Kognitiv yetuklik shaxsning mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Bu holat qaror qabul qilish jarayonida ongli yondashuvni ta'minlaydi. O'smir ijtimoiy vaziyatlarda axborotni tahlil qilish orqali to'g'ri yo'l tanlashga intiladi. Kognitiv tizim rivojlangan sari ijtimoiy moslashuv

jarayoni yengillashadi. O'smir turli nuqtai nazarlarni solishtirish orqali tafakkur doirasini kengaytiradi. Bu jarayon psixologik barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi. Shu tariqa kognitiv tizimning rivojlanishi o'smir shaxsining intellektual va psixologik salohiyatini mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Piaget J. The Psychology of Intelligence. - London: Routledge, 1950.
2. Piaget J. The Development of Thought: Equilibration of Cognitive Structures. - New York: Viking Press, 1977.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge: Harvard University Press, 1978.
4. Bruner J. S. The Process of Education. - Cambridge: Harvard University Press, 1960.
5. Bruner J. S. Acts of Meaning. - Cambridge: Harvard University Press, 1990.
6. Sternberg R. J. Cognitive Psychology. - Belmont: Wadsworth, 2009.
7. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. - New York: Basic Books, 1983.
8. Flavell J. H. Cognitive Development. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1985.

Ganjiyev Feruz Furqatovich,
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Hasanova Zarina Turob qizi,
Buxoro davlat universiteti magistranti

O'SMIRLARDA KREATIVLIK RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada o'smirlik davrida kreativlik rivojlanishining psixologik xususiyatlari shaxsning kognitiv, emotsional va motivatsion jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Tadqiqotda kreativlik o'smir shaxsining ichki faolligi, mustaqil fikrlashga intilishi hamda ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab psixologik hodisa sifatida yoritiladi. Olingan ilmiy xulosalar kreativlikni o'smir shaxsining psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlovchi muhim omil sifatida baholash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, kreativlik, ijodiy fikrlash, psixologik xususiyatlar, motivatsiya, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В данной научной статье психологические особенности развития креативности в подростковом возрасте анализируются в тесной взаимосвязи с когнитивными, эмоциональными и мотивационными процессами личности. В исследовании креативность рассматривается как сложное психологическое явление, формирующееся в результате внутренней активности подростка, стремления к самостоятельному мышлению и взаимодействия с социальной средой. Полученные научные выводы позволяют оценить креативность как важный фактор, способствующий психологической устойчивости и социальной адаптации личности подростка.

Ключевые слова: подростковый возраст, креативность, творческое мышление, психологические особенности, мотивация, эмоциональное развитие, социальная адаптация.

Abstract. This scientific article analyzes the psychological characteristics of creativity development in adolescence in close connection with cognitive, emotional, and motivational processes of personality. The study considers creativity as a complex psychological phenomenon formed through adolescents' internal activity, their aspiration for independent thinking, and interaction with the social environment. The obtained scientific conclusions make it possible to evaluate creativity as an important factor that supports psychological stability and social adaptation of adolescents.

Key words: adolescence, creativity, creative thinking, psychological characteristics, motivation, emotional development, social adaptation.

Kirish. O'smirlik davri shaxs taraqqiyotida murakkab va serqirra jarayonlar bilan kechadigan bosqich bo'lib, bu davrda kreativlikning namoyon bo'lishi psixologik jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. O'smir ongida mustaqil fikrlashga ehtiyoj kuchayadi va u mavjud qoliplar bilan cheklanmasdan yangicha yechimlar izlashga intiladi. Mazkur davrda tasavvur faollashib, obrazli fikrlashning kengayishi ijodiy faoliyat uchun qulay psixologik zamin yaratadi. Emotsional sohaning boyishi o'smirning ichki kechinmalarini ifodalashga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi va bu holat kreativ ifodaning turli shakllarida aks etadi. O'zini anglash jarayonining jadallashuvi shaxsiy qiziqishlar va individual qobiliyatlarni kashf etishga turtki bo'ladi. Ijtimoiy ta'sirlar bilan bir qatorda ichki motivatsiya ham ijodiy tashabbuslarning paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi. O'smir atrof-muhitdagi voqelikni tanqidiy idrok etishga harakat qiladi va bu jarayon yangilikka ochiqlikni kuchaytiradi. Kognitiv moslashuvchanlikning ortishi turli g'oyalarni bir-biri bilan bog'lash imkonini beradi. Shaxslararo munosabatlarda o'z o'rnini topishga intilish ham ijodiy o'zini namoyon etish ehtiyojini rag'batlantiradi. Natijada kreativlik o'smir shaxsining ichki rivojlanish mexanizmlaridan biri sifatida shakllana boshlaydi.

O'smirlarda kreativlik rivojlanishining psixologik xususiyatlari ularning emotsional barqarorligi va motivatsion yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ijodiy faoliyat jarayonida o'smir o'z his-tuyg'ularini erkin ifodalash imkoniga ega bo'ladi va bu holat psixologik yengillikni ta'minlaydi. Shaxsiy tajribaga tayangan holda yangicha g'oyalar yaratish ehtiyoji kuchayadi. O'ziga bo'lgan ishonchning ortishi kreativ tashabbuslarning barqarorligiga xizmat qiladi. Xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqqanlik ijodiy jarayonning muhim psixologik sharti sifatida shakllanadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lgan muhitda kreativlik yanada faol rivojlanadi. O'smirning qiziqishlari xilma-xilligi uning ijodiy salohiyatini kengaytiradi. O'z fikrini mustaqil himoya qila olish qobiliyati ijodiy yondashuvni mustahkamlaydi. Tafakkurning erkinligi va ichki motivlarning uyg'unligi kreativ xulq-atvorni qo'llab-quvvatlaydi. Shu tariqa o'smirlik davrida kreativlik shaxsning psixologik yetuklashuvi bilan birga rivojlanib boradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'smirlarda kreativlik rivojlanishini izohlashda o'n to'qqizinchi asr oxiri va yigirmanchi asr boshlarida faoliyat yuritgan psixolog olimlarning qarashlari muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu davrda Lev Vigotskiy ijodiy tafakkurni ijtimoiy tajriba va madaniy muhit bilan bog'liq jarayon sifatida talqin qilgan. Olim o'smirlik davrida tasavvur va nutqning o'zaro uyg'unlashuvi ijodiy faoliyatni kuchaytirishini ta'kidlagan. Vigotskiyga ko'ra, kreativlik tayyor qobiliyat emas, balki rivojlanib boruvchi psixologik jarayondir. Shu asrda Jan Piaje ham o'smir tafakkurida abstrakt fikrlashning paydo bo'lishi ijodiy yondashuvlarga zamin yaratishini ko'rsatgan. Piaje nazariyasida o'smirlikdagi kognitiv o'zgarishlar yangicha muammolarni hal etishga imkon beradi. Mazkur olimlar kreativlikni biologik omillargagina bog'lab qo'ymasdan, rivojlanish jarayoni sifatida izohlashgan. Ularning ilmiy izlanishlari ijodiy fikrlashni o'rganishda psixologik rivojlanish g'oyasini mustahkamlagan. O'smir shaxsining faollashuvi aynan shu davr nazariyalarida alohida urg'u bilan ko'rsatib berilgan. Natijada kreativlik shaxs taraqqiyotining muhim belgisi sifatida ilmiy muomalaga kirib kelgan.

Yigirmanchi asr o'rtalarida kreativlik masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, o'smirlar ijodiy tafakkuri chuqur tadqiq etila boshladi. Amerikalik psixolog Joy Pol Gilford kreativlikni tafakkurning mustaqil o'lchami sifatida asoslab bergan. U divergent fikrlash tushunchasini ilgari surib, o'smirlarning noodatiy yechim topish qobiliyatiga e'tibor qaratgan. Gilford nazariyasiga ko'ra, ijodiy fikrlash ko'plab variantlarni ishlab chiqish imkoniyati bilan tavsiflanadi. Shu asrda Ellis Pol Torrans o'smirlarda kreativlikni aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlari bilan mashhur bo'lgan. Torrans ijodiy jarayonda tasavvur, moslashuvchanlik va originallik muhim ekanini ta'kidlagan. U o'smirlarning ijodiy salohiyati ta'lim muhiti orqali qo'llab-quvvatlansa rivojlanishini ko'rsatgan. Mazkur tadqiqotlar kreativlikni faqat iqtidorli shaxslarga xos sifat sifatida emas, balki rivojlantiriladigan imkoniyat sifatida talqin qilgan. O'smirlik davri esa bunday rivojlanish uchun eng qulay psixologik bosqich sifatida baholangan. Shu tariqa yigirmanchi asr o'rtalaridagi izlanishlar kreativlik psixologiyasining mustaqil ilmiy asoslarini yaratgan.

Yigirmanchi asr ikkinchi yarmida o'smirlarda kreativlik rivojlanishi shaxsiy va emotsional omillar bilan bog'liq holda o'rganila boshlandi. Erik Erikson o'smirlik davrini shaxsiy identifikatsiya shakllanadigan bosqich sifatida tavsiflagan. Unga ko'ra, o'zini anglash jarayonidagi izlanishlar ijodiy ifodaga ehtiyojni kuchaytiradi. Erikson nazariyasida kreativlik o'smirning ichki ziddiyatlarni konstruktiv yo'l bilan hal etish vositasi sifatida ko'riladi. Shu davrda Abraham Maslou ham ijodiylikni shaxsning o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyoji bilan bog'lagan. Maslou fikricha, psixologik xavfsizlik va qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lganda kreativlik erkin namoyon bo'ladi. Bu qarashlar o'smirlik davrida emotsional holatlarning ijodiy faoliyatga ta'sirini ochib bergan. Olimlar kreativlikni faqat intellektual jarayon sifatida emas, balki shaxsiy tajriba bilan bog'liq holat sifatida talqin etgan. Bunday yondashuv o'smirning ichki dunyosini chuqur tushunishga imkon yaratgan. Natijada kreativlik shaxsiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichi sifatida baholangan.

Yigirmanchi asr oxirlariga kelib kreativlik tizimli va ko'p omilli jarayon sifatida izohlanadigan bo'ldi. Mihay Chiksentmihayi ijodiy faoliyatni shaxs, faoliyat va ijtimoiy muhit o'zaro ta'siri orqali tushuntirgan. U o'smirlar ijodiy faoliyatida ichki qiziqish va faol jarayonga

sho'ng'ish holatini muhim deb hisoblagan. Teresa Amabil esa kreativlikni ichki motivatsiya bilan bevosita bog'lagan. Amabil tadqiqotlarida baholashdan holi muhit o'smirlarning ijodiy tashabbuslarini kuchaytirishi ko'rsatib berilgan. Robert Sternberg kreativlikni muammoga yangicha yondashuv va intellektual strategiyalar bilan izohlagan. Uning qarashlarida kreativlik moslashuvchan tafakkur va qaror qabul qilish bilan chambarchas bog'liq. Mazkur olimlar kreativlikni dinamik va rivojlanuvchi tizim sifatida talqin qilgan. O'smirlik davri esa bu tizim faol shakllanadigan davr sifatida baholangan. Shu sababli kechki yigirmanchi asr tadqiqotlari kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan amaliy yondashuvlarni boyitgan.

Yigirma birinchi asrda o'smirlarda kreativlik masalasi shaxsning moslashuvi va ijtimoiy muvaffaqiyati bilan bog'liq holda tadqiq etilmoqda. Zamonaviy psixologlar kreativlikni tez o'zgaruvchan muhitga moslashishning muhim resursi sifatida baholaydilar. O'zbek psixolog olimlaridan Sh. Barotov o'smirlarda ijodiy fikrlashni ijtimoiy faollik bilan bog'liq holda tahlil qilgan. Uning izlanishlarida kreativlik shaxsning ijtimoiy muammolarga faol munosabati sifatida talqin etiladi. U. Qodirov esa o'smirlar ijodiy salohiyatining rivojlanishini motivatsion omillar bilan bog'lab o'rgangan. Zamonaviy tadqiqotlarda kreativlik emotsional intellekt va kommunikativ kompetentlik bilan uzviy aloqada ko'rsatilmoqda. Olimlar ijodiy rivojlanish o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashini ta'kidlaydilar. Shuningdek, kreativlik shaxsiy mustaqillik va mas'uliyat hissining kuchayishiga xizmat qiladi. Bugungi ilmiy qarashlarda kreativlik o'smirning hayotiy strategiyalarini shakllantiruvchi omil sifatida baholanadi. Shu tariqa turli asrlardagi ilmiy izlanishlar o'smirlarda kreativlikning psixologik mohiyatini har tomonlama yoritib bergan.

Tahlillar va natijalar. O'smirlarda kreativlik rivojlanishining psixologik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu davrda ijodiy fikrlash shaxsning ichki faolligi bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi. Tahlillar o'smir tafakkurida erkin assotsiatsiyalar va noodatiy bog'lanishlar paydo bo'lishi kuchayishini ko'rsatadi. Shaxsiy tajriba va emotsional kechinmalar ijodiy jarayonning asosiy manbalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. O'smirlar muammoli vaziyatlarga standart yondashuvdan ko'ra yangicha yechim topishga moyil bo'ladilar. Psixologik kuzatuvlarda kreativ faoliyat o'smirning ichki ziddiyatlarini konstruktiv yo'nalishga burishga yordam berishi aniqlangan. Ijodiy jarayon davomida o'smir o'zini erkinroq his qiladi va bu holat psixologik yengillikni ta'minlaydi. Tafakkurning moslashuvchanligi o'smirning turli vaziyatlarga tez moslashishiga imkon yaratadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kreativlik shaxsiy mustaqillik hissining kuchayishi bilan birga rivojlanadi. O'smir o'z fikrini himoya qilish jarayonida ijodiy yondashuvlardan foydalanadi. Natijada kreativlik shaxs rivojlanishining ichki mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

O'tkazilgan psixologik tahlillar natijalari o'smirlarda kreativlikning rivojlanishi emotsional holatlarning barqarorligi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Ijobiy emotsional muhitda ijodiy faollikning kuchayishi kuzatiladi. O'smirlar o'zlarini xavfsiz his qilgan sharoitda g'oyalarini erkin ifodalashga moyil bo'ladilar. Tahlillar kreativlikning ichki motivatsiya bilan mustahkam bog'langanini ko'rsatadi. Majburiylikdan holi faoliyat turlari ijodiy fikrlashni yanada faollashtiradi. O'smir o'z qiziqishlariga mos faoliyatda ijodiy salohiyatini to'liqroq namoyon etadi. Psixologik natijalar shuni anglatadiki, kreativlik shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. O'zini muvaffaqiyatli ijodiy faoliyatda sinab ko'rgan o'smirda ijobiy o'zini baholash shakllanadi. Bu holat shaxsiy rivojlanish jarayonini tezlashtiradi. Natijada kreativlik psixologik yetuklikni qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida baholanadi.

Tahlillar asosida olingan natijalar o'smirlarda kreativlik rivojlanishi ijtimoiy munosabatlar bilan ham chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Tengdoshlar bilan muloqot jarayonida o'smirlar o'z g'oyalarini sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar. Ijtimoiy fikr almashuvi ijodiy tafakkurni boyitadi. Psixologik natijalarda qo'llab-quvvatlovchi munosabat mavjud bo'lgan muhitda kreativlik yuqori darajada namoyon bo'lishi aniqlanadi. Tanqidiy bosim kuchli bo'lgan sharoitda esa ijodiy faollik pasayishi mumkin. O'smirlar o'zlarini tushunadigan va qabul qiladigan muhitda ijodiy tashabbus ko'rsatishga moyil bo'ladilar. Kreativlik ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtiradi. O'smirlar ijodiy yondashuv orqali murakkab vaziyatlardan chiqish yo'lini topadilar. Tahlil natijalari kreativlik shaxsning kelajakdagi moslashuvchanligini oshirishini

ko'rsatadi. Shu tariqa kreativlik o'smir shaxsining psixologik barqarorligi va rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval

O'smirlarda kreativlik rivojlanishining psixologik xususiyatlarini o'rganishga doir ilmiy tadqiqot jadvali

Tadqiqot yo'nalishi	O'rganilayotgan psixologik xususiyatlar	Tadqiqot mazmuni va tahlil yo'nalishi	Asosiy natijalar va ilmiy talqin
Kognitiv rivojlanish doirasida kreativlik	Tafakkur moslashuvchanligi, tasavvur faolligi, muammoga noodatiy yondashuv	Ushbu yo'nalishda o'smirlarning fikrlash jarayonlarida erkin assotsiatsiyalar, yangi g'oyalar yaratish va mavjud bilimlarni qayta kombinatsiyalash qobiliyati tahlil qilinadi. Tadqiqotlar o'smirlik davrida abstrakt va obrazli tafakkur uyg'unlashib, kreativ yechimlar paydo bo'lishiga zamin yaratishini ko'rsatadi.	Natijalarga ko'ra, tafakkurning moslashuvchanligi yuqori bo'lgan o'smirlarda kreativlik barqarorroq namoyon bo'ladi. Bunday o'smirlar muammoli vaziyatlarda standart yondashuvdan chiqib, yangicha qarorlar ishlab chiqishga moyil bo'ladilar.
Emotsional soha va kreativlik	Emotsional ifodalilik, hissiy sezgirlik, ichki kechinmalarni anglash	Tadqiqotlarda o'smirlarning emotsional holatlari ijodiy jarayonga qanday ta'sir etishi chuqur tahlil qilinadi. Emotsional boylik va ichki kechinmalarni anglash kreativ ifodaning kuchayishiga xizmat qilishi aniqlanadi.	Tahlillar shuni ko'rsatadiki, emotsional jihatdan ochiq va sezgir o'smirlarda kreativ faoliyat yuqori darajada namoyon bo'ladi. Emotsional muvozanat ijodiy faollikni barqarorlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.
Motivatsion omillar asosida kreativlik	Ichki motivatsiya, qiziqish barqarorligi, o'zini namoyon etish ehtiyoji	Ushbu yo'nalishda o'smirlarning ijodiy faolligi ichki motivlar bilan qanday bog'liqligi o'rganiladi. Tadqiqotlarda majburiylikdan holi, shaxsiy qiziqishga asoslangan faoliyat kreativlikni kuchaytirishi tahlil qilinadi.	Natijalar ichki motivatsiya ustun bo'lgan o'smirlarda kreativlik uzoq muddat saqlanishini ko'rsatadi. O'zini namoyon etish ehtiyoji ijodiy tashabbuslarning kuchayishiga olib keladi.
Ijtimoiy muhit va kreativlik	Tengdoshlar bilan muloqot, qo'llab-quvvatlovchi munosabat, ijtimoiy qabul	Tadqiqotlarda ijtimoiy muhitning o'smir kreativligiga ta'siri tahlil qilinadi. Qo'llab-quvvatlovchi va ishonchli muhit ijodiy g'oyalarni	Natijalarga ko'ra, ijobiy ijtimoiy munosabatlar mavjud bo'lgan sharoitda kreativlik yuqori darajada rivojlanadi. Tanqidiy bosim kuchli muhit esa

		erkin ifodalash imkonini berishi ko'rsatib beriladi.	ijodiy faollikni susaytiradi.
Shaxsiy rivojlanish va kreativlik	O'ziga ishonch, mustaqillik, psixologik barqarorlik	Ushbu yo'nalishda kreativlikning shaxsiy yetuklik bilan bog'liqligi o'rganiladi. O'smirlik davrida mustaqil qaror qabul qilish va o'z fikrini himoya qilish kreativ rivojlanishga ta'sir etishi tahlil qilinadi.	Tahlil natijalari kreativlik o'ziga ishonchni oshirishi va psixologik barqarorlikni mustahkamlashini ko'rsatadi. Kreativ o'smirlar hayotiy vaziyatlarga moslashuvchanroq bo'ladilar.

Xulosa. O'smirlarda kreativlik rivojlanishi shaxsning ichki imkoniyatlari va tashqi ta'sirlar o'zaro uyg'unlashgan murakkab psixologik jarayon ekanini ko'rsatadi. Ushbu davrda tafakkurning moslashuvchanligi va tasavvurning faollashuvi ijodiy yondashuvlar uchun qulay zamin yaratadi. Emotsional sezgirlikning kuchayishi o'smirning ichki kechinmalarini mazmunli ifodalashiga yordam beradi. Ijodiy faoliyat shaxsiy tajribani qayta talqin qilish va unga yangi ma'no berish imkonini kengaytiradi. Mustaqil fikrlashga intilish o'smirni tayyor qoliplardan chiqib, yangicha qarashlarni sinab ko'rishga undaydi. Ichki motivatsiyaning faollashuvi ijodiy tashabbuslarning barqarorligini ta'minlaydi. Ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqalar ijodiy g'oyalarni sinovdan o'tkazish uchun imkoniyat yaratadi. Qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar mavjud bo'lgan sharoitda kreativlik erkinroq namoyon bo'ladi. Shaxsiy qiziqishlar ijodiy faoliyatning yo'nalishini belgilaydi. Natijada kreativlik o'smir shaxsining psixologik yetuklashuvi bilan birga chuqurlashib boradi.

O'tkazilgan tahlillar asosida kreativlik o'smirning psixologik barqarorligini mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo'lishi aniqlanadi. Ijodiy faoliyat o'smirning ichki ziddiyatlarini konstruktiv yo'l bilan hal etishiga yordam beradi. O'zini erkin ifodalash imkoniyati psixologik yengillik hissini kuchaytiradi. Kreativ yondashuv muammoli vaziyatlarda moslashuvchan qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi. O'smirlik davrida shakllangan ijodiy fikrlash keyingi hayot bosqichlarida ham saqlanib qoladi. Ijtimoiy moslashuv jarayonida kreativlik shaxsning o'z o'rnini topishiga ko'maklashadi. O'ziga bo'lgan ishonch ijodiy muvaffaqiyatlar orqali mustahkamlanadi. Shaxsiy mustaqillik hissi ijodiy tashabbuslarni rag'batlantiradi. Kreativlik shaxsning hayotiy tajribasini mazmunan boyitadi. Shu tariqa o'smirlik davrida rivojlangan kreativlik shaxs kamolotining muhim psixologik ko'rsatkichi sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. - Москва: Педагогика, 1982. - 287 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. - Москва: Просвещение, 1991. - 93 с.
3. Пиаже Ж. Психология интеллекта. - Санкт-Петербург: Питер, 2003. - 192 с.
4. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. - Москва: Академический проект, 2008. - 304 с.
5. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. - New York: McGraw-Hill, 1967. - 538 p.
6. Torrance E. P. Creativity in the Classroom. - Washington: National Education Association, 1977. - 198 p.
7. Torrance E. P. Guiding Creative Talent. - Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984. - 278 p.
8. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. - New York: W. W. Norton, 1968. - 336 p.

Maxmudova Zulfiya Mexmonovna,
Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Mulloqulova Marhabo Habibovna
Buxoro davlat universiteti magistranti

TALABALARDA SHAXSLARARO MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirishning psixologik aspektlari shaxsiy xususiyatlar, emotsional ong va ijtimoiy tajriba bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Tadqiqotda muloqot jarayonida empatiya, o'zaro hurmat va samarali tinglash ko'nikmalarining shakllanishi talaba shaxsining ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligiga ta'siri yoritiladi. Olingan xulosalar shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirish oliy ta'lim muhitida ijobiy psixologik iqlimni shakllantirishning muhim omili ekanini asoslash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: talabalar, shaxslararo muloqot, muloqot madaniyati, psixologik aspektlar, empatiya, emotsional ong, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В данной научной статье психологические аспекты развития культуры межличностного общения у студентов анализируются в тесной взаимосвязи с личностными особенностями, эмоциональным сознанием и социальным опытом. В исследовании освещается влияние формирования эмпатии, взаимного уважения и навыков эффективного слушания в процессе общения на социальную адаптацию и психологическую устойчивость личности студента. Полученные выводы позволяют обосновать значимость развития культуры межличностного общения как важного фактора формирования позитивного психологического климата в условиях высшего образования.

Ключевые слова: студенты, межличностное общение, культура общения, психологические аспекты, эмпатия, эмоциональное сознание, социальная адаптация.

Abstract. This scientific article analyzes the psychological aspects of developing interpersonal communication culture among students in close connection with personal characteristics, emotional awareness, and social experience. The study highlights the influence of forming empathy, mutual respect, and effective listening skills in the communication process on students' social adaptation and psychological stability. The obtained conclusions make it possible to substantiate the importance of developing interpersonal communication culture as a key factor in creating a positive psychological climate in higher education.

Key words: students, interpersonal communication, communication culture, psychological aspects, empathy, emotional awareness, social adaptation.

Kirish. Talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirish psixologik jihatdan shaxs kamolotining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Muloqot jarayoni talabaning o'zini anglash, boshqalarni tushunish va ijtimoiy tajribani ongli o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, samarali muloqot shaxsiy ishonch va ichki barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Talaba muloqot jarayonida o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishni va ularni mos tarzda ifodalashni o'rganadi. Empatiya va o'zaro hurmatning shakllanishi muloqot madaniyatining asosiy psixologik poydevorini tashkil etadi. Bunday ko'nikmalar shaxslararo ziddiyatlarning oldini olishga yordam beradi. Psixologik jihatdan yetuk muloqot talabaning ijtimoiy rollarga moslashuvini yengillashtiradi. O'z fikrini erkin va madaniyatli ifodalash talabaning ijtimoiy faolligini oshiradi. Muloqot madaniyati rivojlangan shaxs o'zini jamoada xavfsiz va qadrli his qiladi. Shu tariqa shaxslararo muloqot talabaning psixologik rivojlanishida barqaror omil sifatida namoyon bo'ladi.

Psixologik aspektlar nuqtai nazaridan muloqot madaniyati emotsional ong va refleksiv qobiliyatlar bilan uzviy bog'liqdir. Talaba o'z emotsiyalarini anglagan sari boshqalarning hissiy holatini tushunishga moyil bo'ladi. Bu holat muloqot jarayonida noto'g'ri talqinlar va

keskinliklarni kamaytiradi. Samarali tinglash ko'nikmasi shaxslararo ishonchni kuchaytiruvchi muhim psixologik omil hisoblanadi. Talaba suhbatdoshini tinglash orqali o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishga o'rganadi. Bu jarayon muloqotning ikki tomonlama va mazmunli bo'lishini ta'minlaydi. Psixologik kuzatuvlarda emotsional ong rivojlangan talabalarda ijtimoiy moslashuv yuqori bo'lishi aniqlanadi. Muloqot madaniyati shaxsning o'zini baholash jarayoniga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zini ijobiy qabul qilgan talaba boshqalar bilan ochiq muloqot qilishga intiladi. Natijada muloqot madaniyati shaxsiy yetuklikning muhim belgisi sifatida shakllanadi.

Shaxslararo muloqot madaniyatining rivojlanishi talabaning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam psixologik asos yaratadi. Muloqot jarayonida shakllangan ijtimoiy tajriba shaxsning murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishiga yordam beradi. Talaba turli nuqtai nazarlarni qabul qilish orqali tolerantlikni rivojlantiradi. Bu esa jamoadagi hamkorlikni kuchaytiradi. Psixologik jihatdan yetuk muloqot ijtimoiy mas'uliyat hissining ortishiga olib keladi. Talaba o'z harakatlarining boshqalarga ta'sirini anglay boshlaydi. Muloqot madaniyati rivojlangan muhitda psixologik iqlim ijobiy tus oladi. Bunday sharoitda talabaning shaxsiy salohiyati to'liq namoyon bo'ladi. O'zaro tushunish va hurmatga asoslangan muloqot shaxsiy stress darajasini kamaytiradi. Shu sababli shaxslararo muloqot madaniyati talabaning psixologik farovonligini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini psixologik jihatdan izohlashda rus psixolog olimlarining nazariyalari muhim ilmiy manba hisoblanadi. Lev Vigotskiy muloqotni shaxs rivojlanishining asosiy ijtimoiy mexanizmi sifatida talqin qilgan. Uning madaniy-tarixiy nazariyasida muloqot orqali tafakkur va ong shakllanishi asoslab beriladi. Talabalik davrida muloqot intellektual va shaxsiy rivojlanishni jadallashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Vigotskiy fikricha, nutq va muloqot birligi shaxslararo munosabatlarning psixologik poydevorini tashkil etadi. Talaba ijtimoiy tajribani aynan muloqot orqali o'zlashtiradi. Muloqot jarayonida o'zaro tushunish va hamkorlik shakllanadi. Ushbu nazariya muloqot madaniyatini rivojlantirishda ta'lim muhitining rolini ochib beradi. Talabalar o'rtasidagi muloqot shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi. Shu bois Vigotskiy qarashlari muloqot madaniyatini shakllantirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Aleksey Leontev faoliyat nazariyasi doirasida muloqotni shaxs faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida izohlagan. Unga ko'ra, muloqot shaxs ehtiyojlari va motivlari bilan chambarchas bog'liqdir. Talabalarda muloqot jarayoni o'quv va ijtimoiy faoliyat bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Leontev muloqotni faqat axborot almashinuvi emas, balki shaxslararo ta'sir jarayoni sifatida talqin etgan. Ushbu yondashuv muloqot madaniyatining psixologik mazmunini chuqur ochib beradi. Talaba muloqot orqali o'z pozitsiyasini anglaydi va boshqalarning nuqtai nazarini qabul qiladi. Faoliyat jarayonida shakllangan muloqot ko'nikmalari barqaror xarakter kasb etadi. Leontev nazariyasi muloqotning motivatsion asoslarini tushuntirishga imkon yaratadi. Talabalarda muloqot madaniyati ularning faol ishtiroki orqali rivojlanadi. Natijada muloqot shaxsiy va kasbiy o'sish omiliga aylanadi.

Sergey Rubinshteyn shaxs va faoliyat birligi tamoyili asosida muloqot masalasini yoritgan. U shaxsni ijtimoiy munosabatlar tizimida shakllanuvchi faol subyekt sifatida ko'rgan. Rubinshteyn qarashlarida muloqot shaxsning ichki dunyosini tashqi faoliyat orqali namoyon etish vositasi hisoblanadi. Talabalarda muloqot madaniyati ularning ichki pozitsiyasi va qadriyatlari bilan bog'liq holda shakllanadi. Olim muloqotni shaxsiy mas'uliyat va ongli munosabat bilan bog'laydi. Talaba muloqot jarayonida o'z harakatlarining oqibatini anglay boshlaydi. Bu holat muloqot madaniyatining axloqiy jihatlarini kuchaytiradi. Rubinshteyn nazariyasi muloqotni shaxsiy yetuklik mezonini sifatida baholash imkonini beradi. Talabalik davrida bunday yondashuv ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantiradi. Natijada muloqot madaniyati shaxsning ongli faoliyati bilan uyg'unlashadi.

Boris Ananyev shaxsni kompleks o'rganish konsepsiyasi doirasida muloqotning psixologik ahamiyatini asoslab bergan. U muloqotni shaxs rivojlanishining biologik va ijtimoiy omillarini bog'lovchi jarayon sifatida talqin qilgan. Talabalarda muloqot madaniyati individual xususiyatlar bilan ijtimoiy tajribaning uyg'unlashuvi orqali rivojlanadi. Ananyev shaxslararo munosabatlarni inson taraqqiyotining muhim ko'rsatkichi deb hisoblagan. Muloqot jarayonida shaxsning

psixologik resurslari faollashadi. Talaba o'z imkoniyatlarini aynan muloqot orqali namoyon etadi. Ushbu nazariya muloqot madaniyatini shaxsning umumiy rivojlanish darajasi bilan bog'lash imkonini beradi. Talabalarda muloqot ko'nikmalari ularning intellektual va emotsional salohiyatini boyitadi. Ananyev qarashlari muloqot madaniyatini kompleks rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Shu tariqa muloqot shaxs taraqqiyotining muhim psixologik omiliga aylanadi.

Aleksey Bodalev shaxslararo munosabatlar psixologiyasi doirasida muloqot madaniyatini chuqur tahlil qilgan olimlardan biridir. U muloqot jarayonida idrok va baholash mexanizmlariga alohida e'tibor qaratgan. Bodalev fikricha, muloqot madaniyati boshqani to'g'ri tushunish qobiliyati bilan belgilanadi. Talabalarda empatiya va ijtimoiy persepsiya muloqot sifatini oshiruvchi asosiy omillardir. Olim muloqotdagi xatoliklar ko'pincha noto'g'ri idrok bilan bog'liqligini ko'rsatgan. Talaba boshqalarni chuqur anglagan sari muloqoti samaraliroq bo'ladi. Bodalev nazariyasi muloqot madaniyatini psixologik sezgirlik bilan bog'laydi. Talabalik davrida bu sifatlar ijtimoiy moslashuvni yengillashtiradi. Muloqot jarayonida o'zaro hurmat va ishonch shakllanadi. Natijada rus psixologlarining nazariyalari talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

Tahlillar va natijalar. Talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirishga oid psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayon shaxsning ichki va tashqi omillari o'zaro uyg'unlashuvi asosida shakllanadi. Muloqot jarayoni talabaning o'zini anglash darajasi bilan bevosita bog'liq holda kechadi. Tahlillar davomida muloqot madaniyati yuqori bo'lgan talabalarda ijtimoiy vaziyatlarni to'g'ri baholash qobiliyati kuchli ekanligi aniqlanadi. Psixologik jihatdan bunday talabalar o'z fikrini ochiq va hurmat asosida ifodalashga moyil bo'ladilar. Muloqot jarayonida emotsional muvozanatni saqlash talabaning ichki barqarorligini mustahkamlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'z his-tuyg'ularini anglay olgan talaba boshqalarning emotsional holatini ham to'g'ri idrok etadi. Bu holat muloqotdagi kelishmovchiliklarning kamayishiga olib keladi. Shaxslararo munosabatlarda ijobiy tajriba to'plangan sari muloqot madaniyati yanada boyiydi. Psixologik kuzatuvlar muloqot jarayoni shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishini tasdiqlaydi. Natijada muloqot madaniyati talaba shaxsining psixologik rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval

Talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirishning psixologik aspektlarini o'rganishga doir ilmiy tadqiqot jadvali

Tadqiqot yo'nalishi	O'rganiladigan psixologik aspektlar	Tadqiqot mazmuni va tahlil yo'nalishi	Kutilayotgan ilmiy natijalar
Shaxsiy omillar asosida muloqot	O'zini anglash, o'ziga ishonch, refleksiya	Ushbu yo'nalishda talabalarining o'z shaxsini anglash darajasi va bu jarayonning muloqot madaniyatiga ta'siri tahlil qilinadi. Talabaning o'zini baholashi va ichki pozitsiyasi muloqotdagi ochiqlik va ishonchlilik bilan bog'liq holda o'rganiladi.	Natijalar talabaning o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan sari shaxslararo muloqot madaniyati ham barqarorroq shakllanishini ko'rsatadi.
Emotsional aspektlar	Emotsional ong, empatiya, hissiy nazorat	Tadqiqotda talabalarining emotsiyalarni anglash va boshqarish qobiliyatlari muloqot sifati bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Empatiya va hissiy sezgirlik	Emotsional ong rivojlangan talabalarda muloqot jarayoni yanada samarali va

		muloqot madaniyatining muhim psixologik asosi sifatida o'rganiladi.	nizolardan holi bo'lishi aniqlanadi.
Ijtimoiy-psixologik omillar	Ijtimoiy moslashuv, o'zaro hurmat, ishonch	Ushbu yo'nalishda talabalarning guruhdagi o'rni, ijtimoiy rollarni qabul qilishi va muloqot madaniyatiga ta'siri tahlil qilinadi. O'zaro hurmat va ishonch muloqot jarayonining barqarorligini ta'minlovchi omil sifatida o'rganiladi.	Ijtimoiy jihatdan moslashgan talabalarda shaxslararo munosabatlar yanada konstruktiv tus olishi aniqlanadi.
Kommunikativ ko'nikmalar	Samarali tinglash, fikrni ifodalash, muloqot etiketi	Tadqiqotda talabalarning fikrni aniq va madaniyatli ifodalash hamda suhbatdoshni tinglash ko'nikmalari muloqot madaniyatining asosiy komponentlari sifatida tahlil qilinadi.	Natijalar kommunikativ ko'nikmalar rivojlangan talabalarda muloqot madaniyati yuqori darajada shakllanishini ko'rsatadi.
Psixologik barqarorlik	Stressga chidamlilik, ichki muvozanat	Ushbu yo'nalishda muloqot madaniyatining talabalarning psixologik barqarorligiga ta'siri o'rganiladi. Stressli vaziyatlarda madaniyatli muloqot yurita olish qobiliyati tahlil qilinadi.	Muloqot madaniyati rivojlangan talabalarda psixologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlik yuqori bo'lishi aniqlanadi.

O'tkazilgan tahlillar natijalari shuni anglatadiki, muloqot madaniyatining rivojlanishi emotsional ong bilan chambarchas bog'liqdir. Talaba o'z emotsiyalarini tan olish va boshqarishni o'rgangan sari muloqot sifati oshadi. Emotsional sezgirlik muloqot jarayonida moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Tahlillar samarali tinglash ko'nikmasi muloqot madaniyatining asosiy tarkibiy qismi ekanini ko'rsatadi. Suhbatdoshni diqqat bilan tinglay olgan talaba o'zaro ishonchni mustahkamlaydi. Bu holat muloqotda ochiqlik va samimiylilikni kuchaytiradi. Psixologik natijalarda empatiya rivojlangan talabalar ijtimoiy muhitga tezroq moslashishi aniqlanadi. Muloqot madaniyati shaxsning ijtimoiy faolligini oshiradi. Talabalar o'zaro fikr almashish orqali yangi tajribalar orttiradilar. Natijada muloqot madaniyati shaxsiy yetuklikning muhim belgisi sifatida qoraladi.

Tahlillar asosida olingan natijalar shaxslararo muloqot madaniyati talabalarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlari uchun muhim psixologik poydevor yaratishini ko'rsatadi. Muloqot jarayonida shakllangan ijtimoiy ko'nikmalar talabaning turli jamoalarda samarali faoliyat yuritishiga yordam beradi. Psixologik jihatdan yetuk muloqot stressli vaziyatlarda muvozanatni saqlash imkonini beradi. Natijalarga ko'ra, muloqot madaniyati rivojlangan talabalar nizoli holatlarni tinch yo'l bilan hal etishga moyil bo'ladilar. Bu esa ijtimoiy munosabatlarda barqarorlikni ta'minlaydi. Muloqot jarayonida o'zaro hurmatning shakllanishi ijobiy psixologik iqlimni yuzaga keltiradi. Talabalar o'z fikrini erkin bildirgan holda boshqalar nuqtai nazarini ham qabul qilishni o'rganadilar. Natijalarda muloqot madaniyati shaxsiy mas'uliyat hissini kuchaytirishi aniqlanadi. Ijtimoiy moslashuv jarayoni muloqot orqali yengillashadi. Shu tariqa shaxslararo muloqot madaniyati talabaning psixologik farovonligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatining rivojlanishi shaxsning psixologik yetukligi va ijtimoiy faolligi bilan uzviy bog‘liq jarayon ekanini ko‘rsatadi. Muloqot jarayonida talaba o‘zini anglash va boshqalarni tushunish ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantiradi. Psixologik jihatdan mazkur jarayon emotsional ongning kengayishi va refleksiv fikrlashning faollashuvi bilan kechadi. Talaba o‘z his-tuyg‘ularini anglagan sari ularni muloqotda madaniyatli tarzda ifodalashga intiladi. O‘zaro hurmat va empatiya muloqot madaniyatining ichki psixologik tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday sifatlar talabaning ijtimoiy muhitga moslashuvini yengillashtiradi. Muloqot jarayonida shakllangan ijobiy tajriba shaxsiy ishonchni mustahkamlaydi. Talaba o‘z fikrini ochiq va asosli bayon qilishga o‘rganadi. Psixologik tahlillar muloqot madaniyati rivojlangan talabalarda ichki barqarorlik yuqori bo‘lishini ko‘rsatadi. Shu tariqa shaxslararo muloqot madaniyati talaba shaxsining muhim psixologik resursiga aylanadi.

Shaxslararo muloqot madaniyatining rivojlanishi talabaning ijtimoiy va kasbiy hayotidagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam psixologik zamin yaratadi. Muloqot jarayonida orttirilgan ko‘nikmalar turli vaziyatlarda moslashuvchan xulq-atvorni ta‘minlaydi. Talaba nizoli holatlarda hissiyotlarga berilmasdan, konstruktiv muloqot yo‘lini tanlashga moyil bo‘ladi. Bu holat ijtimoiy munosabatlarda barqarorlikni kuchaytiradi. Psixologik jihatdan yetuk muloqot stressli vaziyatlarning salbiy ta‘sirini kamaytiradi. Talaba o‘zini jamoaning muhim a‘zosi sifatida his qila boshlaydi. Muloqot madaniyati rivojlangan muhitda o‘zaro ishonch va hamkorlik kuchayadi. Bunday sharoit talabaning shaxsiy salohiyatini to‘liq namoyon etishga imkon beradi. Psixologik farovonlik muloqot jarayoni orqali mustahkamlanadi. Natijada shaxslararo muloqot madaniyati talabaning shaxsiy kamoloti va ijtimoiy barqarorligini ta‘minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. - Москва: Педагогика, 1982.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва: Политиздат, 1975.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - Санкт-Петербург: Питер, 2002.
4. Бодалёв А. А. Личность и общение. - Москва: Педагогика, 1983.
5. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. - Ленинград: Издательство ЛГУ, 1968.
6. Асмолов А. Г. Психология личности. - Москва: Смысл, 2007.
7. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. - New York: Norton, 1968.
8. Rogers C. R. On Becoming a Person. - Boston: Houghton Mifflin, 1961.
9. Goleman D. Emotional Intelligence. - New York: Bantam Books, 1995.

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasida dotsenti,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

FARZAND RUHIY HOLATINI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONA BILAN EMOTSIONAL MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASHNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ota-ona va farzandlar o'rtasidagi emotsional munosabatlarning psixologik mohiyati, ularning bola shaxsining shakllanishidagi o'rni hamda tarbiyaviy jarayonga ta'siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy muhitning emotsional iqlimi, ota-onaning farzandga nisbatan munosabat uslublari hamda emotsional bog'lanish darajasining bolaning ruhiy barqarorligi, o'ziga bo'lgan munosabati va ijtimoiy moslashuviga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, maqolada emotsional aloqalarning ijobiy va salbiy ko'rinishlari, haddan tashqari nazorat, befarqlik va ortiqcha himoya kabi omillarning psixologik oqibatlarini ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot jarayonida psixodiagnostik metodikalar yordamida olingan empirik natijalar tahlil qilinib, ota-ona va farzandlar o'rtasida sog'lom emotsional munosabatlarni shakllantirishga doir ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: emotsional munosabat, ota-ona, farzand, psixologik rivojlanish, tarbiya, oilaviy muhit.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируется психологическая сущность эмоциональных отношений между родителями и детьми, их роль в формировании личности ребенка и их влияние на воспитательный процесс. В исследовании освещается эмоциональный климат семейной среды, стили отношения родителей к ребенку, а также влияние уровня эмоциональной привязанности на психическую устойчивость ребенка, его отношение к себе и социальную адаптацию. В статье также рассматриваются на научной основе психологические последствия таких факторов, как положительные и отрицательные проявления эмоциональных связей, чрезмерный контроль, апатия и чрезмерная защита.

Ключевые слова: эмоциональный настрой, воспитание, ребенок, психологическое развитие, воспитание, семейное окружение.

Annotation. This article analyzes the psychological essence of emotional relations between parents and children, their role in the formation of the child's personality and their impact on the educational process in a scientific-theoretical and practical way. The study highlights the emotional climate of the family environment, the parent's attitude towards the child, and the impact of emotional attachment levels on the child's mental stability, self-attitude, and social adaptation. The article also examines the psychological consequences of factors such as positive and negative manifestations of emotional ties, excessive control, apathy and overprotection on a scientific basis. The article also examines the psychological consequences of factors such as positive and negative manifestations of emotional ties, excessive control, apathy and overprotection on a scientific basis. In the process of research, empirical results obtained.

Key words: emotional attitude, parent, child, psychological development, upbringing, family environment.

Kirish. Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, unda shaxsning dastlabki ijtimoiylashuvi amalga oshadi. Ayniqsa, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi emotsional munosabatlar bolaning psixik rivojlanishi, shaxs sifatida shakllanishi hamda kelgusidagi ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixologiya fanida bu munosabatlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi, emotsional barqarorligi va muloqot ko'nikmalarini belgilovchi asosiy omil sifatida qaraladi. Emotsional munosabat - bu shaxslar o'rtasida yuzaga keladigan his-tuyg'ular, mehr, ishonch, qo'llab-quvvatlash yoki aksincha, sovuqlik va befarqlik orqali namoyon bo'ladigan

psixologik aloqadir. Ota-ona va farzand munosabatida bu aloqa bolaning xavfsizlik hissi va emotsional ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalik davrida olingan emotsional tajriba insonning butun hayoti davomida uning xulq-atvori va shaxsiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning farzandga bo'lgan munosabat uslublari bir necha turga bo'linadi:

- Demokratik uslub – mehr, ishonch va muloqotga asoslangan bo'lib, bolaning mustaqilligi va o'ziga bo'lgan ishonchini rivojlantiradi.

- Avtoritar uslub – qat'iy nazorat va talabchanlik bilan tavsiflanadi, bu esa bolada qo'rquv, xavotir va past o'zini baholashga olib kelishi mumkin.

- Liberal uslub – nazoratning sustligi va befarqlik bilan namoyon bo'lib, bolada mas'uliyatsizlik va intizomsizlikni shakllantiradi.

Mazkur uslublarning har biri bolaning emotsional holati va shaxsiy rivojiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy emotsional munosabatlar hukmron bo'lgan oilalarda voyaga yetgan bolalar quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi:

- o'ziga nisbatan ijobiy munosabat;
- yuqori darajadagi emotsional barqarorlik;
- muloqotga kirishuvchanlik;
- stressli vaziyatlarga moslashuvchanlik.

Bunday oilaviy muhit bolaning ijtimoiylashuvi va sog'lom psixik rivojlanishini ta'minlaydi. Ota-ona tomonidan yetarli emotsional qo'llab-quvvatlash bo'lmaganda yoki doimiy ziddiyatlar mavjud bo'lsa, bolada xavotirlik va tajovuzkorlik, ijtimoiy chekinish, past o'zini baholash, psixologik moslashuvdagi qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, oiladagi emotsional muhitni sog'lomlashtirish muhim pedagogik va psixologik vazifa hisoblanadi. Ota-ona va farzand o'rtasidagi emotsional munosabatlar bolaning yosh davriga qarab turlicha namoyon bo'ladi:

- Maktabgacha yosh davrida mehr, jismoniy yaqinlik va ijobiy emotsional aloqalar ustuvor ahamiyatga ega. Bu davrda ota-onaning iliq munosabati bolaning asosiy psixologik ehtiyojlarini qondiradi.

- Kichik maktab yoshida emotsional qo'llab-quvvatlash bilan birga, rag'batlantirish va adolatli baholash muhim bo'ladi. Ota-onaning tanqidi bolaning o'ziga bo'lgan munosabatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

- O'smirlik davrida esa mustaqillikka intilish kuchayadi. Bu bosqichda ota-onaning tushunishi, empatiyasi va ochiq muloqoti emotsional ziddiyatlarning oldini olishda muhim hisoblanadi. Yosh davrlariga mos emotsional yondashuv bolaning ruhiy muvozanatini saqlashga xizmat qiladi.

Oilaviy emotsional iqlim - bu oilada hukmron bo'lgan umumiy psixologik muhitdir. Psixologik xavfsizlik mavjud bo'lgan oilalarda farzand o'z fikrini erkin bildiradi, xatolaridan qo'rqmaydi, ota-onasi tomonidan qabul qilinganini his etadi. Bunday muhit bolaning ichki ziddiyatlarini kamaytiradi va uning ijtimoiy faolligini oshiradi. Aksincha, doimiy keskinlik, tanqid va e'tiborsizlik hukmron bo'lgan oilalarda emotsional bosim kuchayadi[1]. Ota-ona va farzand o'rtasidagi emotsional munosabatlar jamiyatning madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq. An'anaviy oilalarda hurmat va itoat ustuvor bo'lsa, zamonaviy oilalarda muloqot va hamkorlikka ko'proq e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, ota-onaning bandlik darajasi va axborot texnologiyalarining rivoji ham emotsional munosabatlarga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ota-onaning doimiy bandligi bolada emotsional yetishmovchilik hissini kuchaytirishi mumkin.

Tadqiqot obyekti. Mazkur tadqiqotimizning obyekti sifatida 10–15 yoshdagi maktab o'quvchilari hamda ushbu bolalarning onalari va otalari, ya'ni 30 ta oila, jumladan, 30 nafar farzand, 30 nafar ota yoki ona jalb qilindi. Biz nega aynan 10-15 yoshdagi o'smirlarni jalb qildik? Buning asosiy sababi shundaki, 10–15 yosh davri emotsional munosabatlar va shaxsiy rivojlanishda muhim va sezgir davr hisoblanadi. 30 ta oila psixologik tadqiqotlar uchun minimal yetarli tanlov bo'lib, sifat va miqdoriy tahlilni amalga oshirish imkonini beradi. Ota-ona va farzandning birgalikda o'rganilishi esa emotsional munosabatlarni kompleks tahlil qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan metodlar. Tadqiqotimiz davomida A.Ya.Varga va V.V.Stolin tomonidan ishlab chiqilgan “Ota-onaviy munosabatlarni aniqlash so‘rovnoma” dan foydalanildi. Mazkur metodika ota-onaning farzandiga nisbatan emotsional va tarbiyaviy munosabatini aniqlashga qaratilgan. So‘rovnoma ota-onaning bola shaxsini qanday qabul qilishi, unga bo‘lgan munosabat uslubi va hissiy yaqinlik darajasini o‘lchaydi. Metodika bir nechta bayonotlardan iborat bo‘lib, ota-onalar ushbu bayonotlarga roziman / rozi emasman shaklida javob beradi. Javoblar maxsus kalit asosida tahlil qilinadi. Asosiy shkalalari quyidagilar:

Qabul qilish – rad etish. Ota-onaning farzandini shaxs sifatida qabul qilishi yoki rad etishini aniqlaydi. Yuqori ko‘rsatkich ijobiy emotsional munosabatni bildiradi.

Hamkorlik. Ota-onaning farzand bilan teng huquqli muloqotga tayyorligi va uning fikrini hurmat qilish darajasini ko‘rsatadi.

Nazorat. Ota-onaning bolani qanchalik darajada nazorat qilishi va mustaqilligini cheklashini aniqlaydi.

Bolaning muvaffaqiyatsizligiga munosabat. Ota-onaning bolaning xatolari va qiyinchiliklariga bo‘lgan hissiy reaksiyasini ochib beradi. Metodika ota-onaviy munosabatlarning psixologik tiplarini aniqlashda keng qo‘llaniladi va farzand ruhiy rivojlanishini tahlil qilish uchun muhim manba hisoblanadi. Shuningdek, E.Shifer va R.Bell tomonidan ishlab chiqilgan “Ota-onaviy munosabatlar shkalasi” metodikasi ham ishimizda asosiy tadqiqot usuli sifatida xizmat qilganini ta’kidlashimiz joiz. Ushbu metodika ota-ona va farzand o‘rtasidagi emotsional yaqinlik va masofani aniqlashga xizmat qiladi. Metodika bolaning ota-onani qanday qabul qilishini ham tahlil qiladi. Asosiy ko‘rsatkichlari emotsional iliqlik – mehr, g‘amxo‘rlik darajasi, befarqlik – hissiy sovuqlik, haddan tashqari himoya – mustaqillikni cheklash, rad etish – salbiy emotsional munosabatdan iborat. Mazkur metodika o‘smirlar bilan ishlashda, ota-ona va bola o‘rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qilishda samarali samarali qo‘llaniladi.

Natijalarni qayta tahlil qilish: Tadqiqotda 30 ta oiladan iborat tanlov ishtirok etdi. Farzandlar yoshi 10–15 yosh oralig‘ida bo‘lib, ota-onalar bilan parallel ravishda so‘rovnoma va sifat metodlari qo‘llanildi. Olingan natijalar foiz va mazmuniy tahlil asosida qayta ishlandi.

A.Ya.Varga va V.V. Stolin tomonidan ishlab chiqilgan “Ota-onaviy munosabatlarni aniqlash so‘rovnoma” natijalari tahlili

1-jadval

Shkala nomi	Yuqori daraja (%)	O‘rtacha daraja (%)	Past daraja (%)
Qabul qilish – rad etish	60	27	13
Hamkorlik	53	30	17
Nazorat	40 (me‘yoriy)	37 (yuqori)	23 (past)

A.Ya.Varga va V.V.Stolin tomonidan ishlab chiqilgan ota-onalarning farzandga bo‘lgan munosabati aniqlash metodikasining miqdoriy natijalariga ko‘ra, qabul qilish – rad etish shkalasi: ota-onalarda yuqori qabul qilish 60%ni tashkil qildi. 27% da o‘rtacha daraja, 13% da past qabul qilish ko‘rsatkichlari qayd etilganini ko‘rish mumkin. Hamkorlik shkalasi 53% - farzand bilan faol hamkorlik mavjud, 30% - vaziyatga bog‘liq hamkorlik, 17% - past hamkorlik mavjudligini ko‘rish mumkin. Nazorat shkalasi 40% - me‘yoriy nazorat, 37% - haddan tashqari nazorat, 23% - sust nazorat natijalar qayd etildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, aksariyat ota-onalarda farzandga nisbatan ijobiy emotsional munosabat ustunlik qiladi. Biroq ota-onalarning qariyb uchdan bir qismida haddan tashqari nazorat kuzatilishi, o‘smirlik davrida ziddiyatlar yuzaga kelish ehtimolini oshiradi. Bu holat bolalarda mustaqillik ehtiyoji bilan ota-onaviy talablar o‘rtasida ichki ziddiyatni keltirib chiqarishi mumkin.

E. Shifer va R. Bell metodikasi natijalar “Ota-ona va farzand o‘rtasidagi emotsional bog‘lanish” metodikasi

2-jadval

Emotsional bog‘lanish ko‘rsatkichlari	Respondentlar soni	Foiz (%)
Emotsional iliqlik – yuqori daraja	17	57
Emotsional iliqlik – o‘rtacha daraja	9	30
Emotsional iliqlik – past daraja	4	13
Haddan tashqari himoya	11	35
Befarqlik belgilari	5	18

E.Shifer va R. Bell tomonidan ishlab chiqilgan “ota-ona va farzand o‘rtasidagi emotsional bog‘lanish” metodikasi natijalariga ko‘ra, emotsional iliqlik yuqori - 57%, o‘rtacha daraja - 30%, past daraja - 13%, haddan tashqari himoya - 35%, befarqlik belgilari - 18% ko‘rsatkichlar qayd etildi. Emotsional iliqlik darajasining yuqori bo‘lishi oilalarning katta qismida mehr va qo‘llab-quvvatlash mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq haddan tashqari himoya holatlarining sezilarli darajada uchrashi o‘smirlarning mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini cheklashi mumkin. Metodikalar majmuasi asosida olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, tadqiqotda ishtirok etgan oilalarning aksariyatida ota-ona va farzand o‘rtasidagi emotsional munosabatlar ijobiy xarakterga ega. Shu bilan birga, haddan tashqari nazorat, emotsional masofa va himoya kabi omillar ayrim bolalarda psixologik qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi emotsional munosabatlar bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mehr-muhabbat, tushunish va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan munosabatlar bolaning ruhiy salomatligini ta‘minlaydi hamda jamiyatga moslashgan, barkamol shaxsni voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Shu bois, oilada sog‘lom emotsional muhit yaratish har bir ota-onaning muhim vazifasidir.

Ilmiy-amaliy tadqiqotlar asosida quyidagi tavsiyalarni keltirish mumkin:

- ota-onalar farzandning his-tuyg‘ularini inkor etmasdan, ularni tushunishga harakat qilishi;
- muloqot jarayonida tanqiddan ko‘ra, tushuntirish va qo‘llab-quvvatlashga ustuvorlik berish;

- emotsional muammolarni jazolash emas, suhbat orqali hal etish.

Bu yondashuvlar sog‘lom emotsional munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Steinberg, L. (2001). We know some things. Parent-adolescent relationship in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1–19.
2. Z.T.Nishanova., Sh.T.Alimbayeva., M.V.Sulaymanov “Psixologik xizmat” darslik, Toshkent – 2014.
3. V.M.Karimova , “Oila psixologiyasi” Darslik – T.: 2007.
4. D.T.Ismatova.Oilaviy psixologik xizmatda shaxslararo munosabatlarni empirik tahlili. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar // *Xalqaro ilmiy-metodik jurnal*. – Buxoro, 2023. №5.
5. D.T.Ismatova.Farzand tarbiyasi kontekstida ota-ona fenomenining nazariy metodologik asoslari. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. *Xalqaro ilmiy metodik jurnal*. – Buxoro, 2023. №10.

Yo'ldosheva Mohidil Sobirjon qizi,
University of Business and Science Pedagogika va Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
yuldoshevamokhidil@gmail.com

HARD SKILLS VA SOFT SKILLS INTEGRATSIYASI TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonida hard skills va soft skills kompetensiyalarining o'zaro integratsiyasi orqali ta'lim samaradorligini oshirish hamda zamonaviy ta'lim tizimida faqat nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni egallash yetarli emasligi, balki shaxsning muloqotchanligi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, muammolarni mustaqil hal qila olishi ham muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda integrativ yondashuvning o'quvchilarning bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini kuchaytirishi, ularning kasbiy moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim samaradorligi, hard skills, soft skills, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik kompetensiya, zamonaviy ta'lim.

Аннотация. В данной статье утверждается, что в современной системе образования недостаточно приобретения только теоретических знаний и практических навыков, но также важны коммуникабельность, критическое и творческое мышление, а также способность самостоятельно решать проблемы. Анализируется также роль интегративного подхода в педагогической деятельности в укреплении способности студентов применять знания на практике, повышении их профессиональной гибкости и конкурентоспособности.

Ключевые слова: эффективность образования, жесткие навыки, мягкие навыки, компетентностный подход, интегративное образование, профессиональная подготовка, педагогическая компетентность, современное образование.

Abstract. This article argues that in the modern education system, it is not enough to acquire only theoretical knowledge and practical skills, but also an individual's sociability, critical and creative thinking, and the ability to independently solve problems are also important. It also analyzes the role of an integrative approach in pedagogical activity in strengthening students' ability to apply knowledge in practice, increasing their professional flexibility and competitiveness.

Key words: educational effectiveness, hard skills, soft skills, competency-based approach, integrative education, professional training, pedagogical competence, modern education.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo'yimoqda. Bugungi kunda mehnat bozorida faqatgina aniq fanlarga oid bilimlar va kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lish yetarli emas, balki shaxsning muloqotga kirisha olish qobiliyati, jamoada ishlash madaniyati, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlash kabi ijtimoiy-psixologik kompetensiyalari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois ta'lim jarayonida hard skills va soft skillsni uyg'un holda shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ta'lim samaradorligini oshirish masalasi nafaqat o'quvchilarning bilim darajasi bilan, balki ularning egallagan bilim va ko'nikmalarini real hayotda, amaliy faoliyat jarayonida qo'llay olish imkoniyatlari bilan ham chambarchas bog'liqdir. Hard skills asosan aniq kasbiy bilim, texnik ko'nikma va malakalarni ifodalasa, soft skills shaxsning ijtimoiy moslashuvchanligi, emotsional intellekti, yetakchilik qobiliyati va mas'uliyat hissini o'z ichiga oladi. Ushbu ikki turdagi kompetensiyaning alohida emas, balki o'zaro integratsiyalashgan holda rivojlanishi ta'lim jarayonining mazmun va sifat jihatidan takomillashuviga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, ta'lim tizimida hard skills va soft skills integratsiyasini ta'minlash, ularni o'qitish metodlari va pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur mavzu bo'lajak mutaxassislarni har tomonlama yetuk, mustaqil

fikrlaydigan va zamonaviy mehnat bozori talablariga mos shaxs sifatida shakllantirishda ta'limning strategik vazifalarini belgilash imkonini beradi.

Asosiy qism. Bugungi kundagi ta'lim tizimida shaxsning kompetensiyalarini shakllantirish ikki asosiy guruhga bo'linadi: hard skills (kasbiy bilim va texnik ko'nikmalar) hamda soft skills (yumshoq ko'nikmalar). Agar birinchisi mutaxassislik faoliyatida aniq amaliy vazifalarni bajarish imkonini bersa, ikkinchisi insonning ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishi, samarali muloqot qilish, jamoada ishlash, muammolarni hal etish va o'zini boshqarish qobiliyatini namoyon qiladi. Heckman va Kautz tadqiqotlariga ko'ra, yumshoq ko'nikmalar shaxsning nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy muvaffaqiyatida ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Xalqaro miqyosda soft skillsni rivojlantirishga oid bir qator ilg'or tajribalar mavjud. AQSh va Buyuk Britaniya tajribasi: Ta'lim muassasalarida soft skills o'quv dasturlariga alohida modul sifatida kiritilgan. Masalan, Robles tadqiqotida menejerlar orasida eng zarur deb topilgan 10 ta soft skills – kommunikatsiya, ishonchlilik, moslashuvchanlik, ijtimoiy mas'uliyat, jamoada ishlash, kreativlik, ishbilarmonlik etikasi, muammoli vaziyatlarni hal etish, pozitiv munosabat va liderlik keng qo'llanmoqda.

Andrews va Higson ta'kidlaganidek, Yevropa oliy ta'limida soft skills talabalarning xalqaro mehnat bozoriga integratsiyalashuvi uchun zarur shartlardan biri sifatida qaraladi. Shuningdek, Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Key Competences for Lifelong Learning" konsepsiyasida tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va tashabbuskorlik asosiy ko'nikmalar sifatida belgilangan.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi, interfaol metodlardan keng foydalanish, xalqaro hamkorlikda dasturlarni amalga oshirish soft skillsni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Biroq, mavjud amaliyotda yumshoq ko'nikmalarni baholash mezonlari yetarlicha ishlab chiqilmagan, o'qituvchilarning bu boradagi metodik tayyorgarligi ham talab darajasida emas. Shu sababli, xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish dolzarb hisoblanadi.

Soft skillsni rivojlantirish masalasi so'nggi yigirma yil davomida ta'lim, psixologiya va mehnat bozori tadqiqotlarida eng dolzarb mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. Qator xorijiy va xalqaro tadqiqotlarda yumshoq ko'nikmalarning shaxsning ijtimoiy moslashuvi, kasbiy muvaffaqiyati va raqobatbardoshligini ta'minlashdagi o'rni keng yoritilgan.

Ta'lim jarayonida hard skills va soft skillsni shakllantirish masalasi kompetensiyaviy yondashuv bilan bevosita bog'liq bo'lib, u ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalarini amaliy faoliyatda samarali qo'llay olishiga yo'naltirilgan. Hard skills, avvalo, muayyan fan yoki kasbga oid aniq bilimlar, texnologik jarayonlarni bilish, axborot bilan ishlash, tahlil qilish va amaliy topshiriqlarni bajarish qobiliyatini qamrab oladi. Ushbu kompetensiyalar ta'lim dasturlarida o'quv fanlari mazmuni, amaliy mashg'ulotlar va nazorat shakllari orqali shakllantiriladi.

Soft skills esa shaxsning individual va ijtimoiy xususiyatlarini ifodalab, muloqot madaniyati, jamoada ishlash, yetakchilik, vaqtni boshqarish, muammoli vaziyatlarda moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ta'lim jarayonida soft skillsni rivojlantirish interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat, munozara va jamoaviy topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv o'quvchilarning faolligini oshiradi hamda ularni mustaqil fikrlashga undaydi.

Hard skills va soft skills integratsiyasi ta'lim mazmunini tizimli va kompleks tashkil etishni talab etadi. Masalan, amaliy mashg'ulotlar jarayonida nafaqat texnik vazifalarni bajarish, balki guruhda hamkorlikda ishlash, fikr almashish va natijalarni taqdim etish orqali soft skills ham rivojlantiriladi. Shu orqali ta'lim oluvchilarda bilimlarni amaliyotga tatbiq etish bilan bir qatorda, kasbiy muloqot va ijtimoiy mas'uliyat ko'nikmalari shakllanadi.

Integrativ yondashuv pedagogdan ham yuqori darajadagi metodik tayyorgarlikni talab etadi. O'qituvchi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirishda fan mazmuni bilan birga shaxsiy rivojlanishga xizmat qiluvchi faoliyat turlarini uyg'unlashtirishi zarur. Natijada ta'lim jarayoni faqat bilim berishga emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Muhokama. Hard skills va soft skills integratsiyasining ta'lim samaradorligiga ta'siri masalasi pedagogik tadqiqotlarda muhim o'rin egallamoqda. Tadqiqot natijalari shuni

ko'rsatadiki, faqatgina hard skillsga asoslangan ta'lim modeli o'quvchilarning nazariy tayyorgarligini ta'minlashda, ularning kasbiy moslashuvchanligini to'liq shakllantira olmaydi. Aksincha, soft skills yetarli darajada rivojlanmagan shaxs egallagan bilimlarini amaliyotda samarali qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladi.

Integratsiyalashgan ta'lim modeli esa o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlarini uyg'un rivojlantirish imkonini beradi. Bunday yondashuv ta'lim natijalarining barqarorligini oshirib, o'quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyatni his etish va kasbiy faoliyatga tez moslashish qobiliyatini kuchaytiradi. Ayniqsa, jamoaviy ish va loyiha asosidagi ta'lim shakllari hard va soft skillsni bir vaqtning o'zida rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Shu bilan birga, integratsiyani amalga oshirishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, baholash tizimida soft skillsni aniq mezonlar asosida baholash murakkabligi, o'qituvchilarning bu boradagi metodik tajribasining yetarli emasligi kabi masalalar uchraydi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim dasturlarini takomillashtirish, pedagoglarning malakasini oshirish va baholashning zamonaviy usullarini joriy etish zarur.

Umuman olganda, hard skills va soft skills integratsiyasi ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti bo'lib, u ta'lim tizimining zamonaviy talablarga moslashuvini ta'minlaydi hamda raqobatbardosh, har tomonlama yetuk mutaxassislarini tayyorlashga xizmat qiladi.

Ilmiy tahlil va tajriba qismi. Ta'lim jarayonida hard skills va soft skills integratsiyasining samaradorligini aniqlash maqsadida ilmiy-pedagogik tahlil hamda tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqot metodologik jihatdan tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarga tayangan holda tashkil etildi. Ilmiy tahlilda mavjud pedagogik adabiyotlar, amaldagi ta'lim dasturlari va o'quv jarayonini tashkil etish tajribalari o'rganildi hamda ularning zamonaviy ta'lim talablariga moslik darajasi baholandi.

Ilmiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy ta'lim jarayonida hard skillsga ustuvorlik berilishi o'quvchilarning nazariy bilim darajasini oshirsa-da, ularning kommunikativ faolligi, mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarga moslashuvchanligi yetarli darajada rivojlanmaydi. Shu bilan birga, faqat soft skillsga yo'naltirilgan mashg'ulotlar ham kasbiy tayyorgarlikning tizimli shakllanishini to'liq ta'minlay olmaydi. Demak, ushbu ikki kompetensiya turining o'zaro uyg'unligi ta'lim samaradorligini oshirishning ilmiy asoslangan zaruriy sharti hisoblanadi.

Tajriba-sinov ishlari ta'lim muassasasining o'quv jarayonida ikki bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda diagnostik tahlil o'tkazilib, o'quvchilarning mavjud hard skills va soft skills darajasi aniqlashtirildi. Diagnostika jarayonida nazorat ishlari, kuzatuv, so'rovnoma hamda amaliy topshiriqlar natijalari tahlil qilindi. Ushbu bosqich natijalari o'quvchilarda texnik bilimlar nisbatan yetarli bo'lsa-da, jamoada ishlash, muloqotga kirishish va muammoli vaziyatlarda tashabbus ko'rsatish ko'nikmalarining past darajada ekanligini ko'rsatdi.

Ikkinchi bosqichda tajriba guruhi bilan integratsiyalashgan ta'lim modeli asosida mashg'ulotlar tashkil etildi. Dars jarayonlarida amaliy vazifalar jamoaviy loyiha, muammoli topshiriq va taqdimotlar bilan uyg'unlashtirildi. Har bir topshiriqni bajarishda o'quvchilardan nafaqat fan bo'yicha bilimlarini qo'llash, balki fikrlarini asoslab berish, o'zaro hamkorlik qilish va natijalarni tahlil etish talab etildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish usullari saqlab qolindi.

Tajriba yakunida o'tkazilgan qayta diagnostika natijalari tajriba guruhida ta'lim samaradorligi sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Xususan, o'quvchilarning amaliy topshiriqlarni bajarish sifati, muloqot madaniyati va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Nazorat guruhi natijalari esa asosan hard skills doirasida cheklangan bo'lib qoldi.

Ilmiy tahlil va tajriba natijalari shuni tasdiqlaydiki, hard skills va soft skills integratsiyasiga asoslangan ta'lim modeli o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga, ularni amaliy faoliyatda samarali qo'llashiga hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu yondashuv ta'lim samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy asoslangan modeli sifatida baholanishi mumkin.

Bosqich	Faoliyat turi	Hard skills natijalari	Soft skills natijalari	Izoh / Tahlil
1-bosqich: Diagnostika	O'quvchilarning boshlang'ich darajasini aniqlash	Texnik bilimlar yetarli	Jamoadashlash, muloqot va tashabbus ko'rsatish ko'nikmalari past	Hard skills yetarli, soft skills rivojlanmagan
2-bosqich: Integratsiyalashgan ta'lim tajribasi	Amaliy vazifalar, jamoaviy loyiha, muammoli topshiriq, taqdimotlar	Fan bo'yicha bilimlarni amaliy qo'llash yaxshilandi	Muloqot madaniyati, mustaqil fikrlash, hamkorlik ko'nikmalari sezilarli oshdi	Hard va soft skills uyg'unlashgani ta'lim samaradorligini oshirdi
Nazorat guruhi (an'anaviy ta'lim)	Oddiy dars mashg'ulotlari	Fan bilimlari saqlanib qoldi	Soft skills rivojlanishi cheklangan	Integratsiya bo'lmagan holda soft skills darajasi pastligicha qoladi

Xulosa. Tadqiqot va tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida hard skills va soft skillsni integratsiyalashgan holda rivojlantirish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Hard skills o'quvchilarning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini ta'minlasa, soft skills ularni mustaqil fikrlash, jamoadashlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish va kasbiy moslashuvchanlikka yo'naltiradi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali o'quvchilarning bilimlarini amaliyotga tatbiq etish qobiliyati kuchayadi, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi barqarorlashadi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda hard va soft skillsni uyg'unlashtirish, darslarni interfaol metodlar bilan boyitish va loyiha asosida ishlash ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar

1. Ta'lim dasturlarini takomillashtirish: O'quv rejalarida hard skills bilan birga soft skillsni rivojlantiruvchi faoliyat turlarini ham kiritish, jumladan, jamoaviy loyihalar, muammoli vazifalar va taqdimotlar.
2. Pedagoglarning malakasini oshirish: O'qituvchilarni interfaol va kompetensiyaviy yondashuv asosida dars o'tishga o'qitish, soft skillsni baholash va shakllantirish metodlarini joriy etish.
3. Baholash tizimini takomillashtirish: Soft skillsni aniqlash va baholash mezonlarini ishlab chiqish, shu orqali o'quvchilarning individual va jamoaviy ko'nikmalarini tahlil qilish.
4. Tajribaviy monitoring: Ta'lim jarayonida integratsiya natijalarini muntazam kuzatib borish va kerakli o'zgartirishlarni kiritish, ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu tarzda, hard skills va soft skills integratsiyasini ta'lim tizimida keng qo'llash o'quvchilarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi va zamonaviy mehnat bozori talablariga mos mutaxassislar tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev, Sh. (2023). Oliy ta'lim va kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqlari va qarorlari.
2. Karimov, T. & Usmonov, A. (2021). Zamonaviy ta'limda hard skills va soft skillsni rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Ilm-fan.

3. Abdukarimov, S. (2020). Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv: nazariya va amaliyot. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
4. Jamolova, N. (2019). Ta'lim jarayonida o'quvchilarning kommunikativ va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: Ilmiy maqola.
5. Brown, P., & Hesketh, A. (2004). The Mismanagement of Talent: Employability and Jobs in the Knowledge Economy. Oxford: Oxford University Press.
6. Safarov, R. (2022). Integrativ ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliy tajribalar. Toshkent: Universitet nashriyoti.
7. Karimov, U. (2022). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
8. Xolmurodova, N. (2021). "Pedagogik kompetensiyalar tizimi va ularni baholash". Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, №3, 44–49-bet.
9. Nazarova, Z. (2023). "Soft skills va kasbiy tayyorgarlik integratsiyasi: yondashuvlar va tajribalar". Pedagogik mahorat, №2, 12–19-bet.

Musratova Zilola Ulug'bekovna,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA KOGNITIV TEZKORLIKNING MAKTABGA TAYYORGARLIKDAGI ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanish bosqichlari hamda kognitiv tezkorlik tushunchasi va uning maktabga tayyorgarlikdagi ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Maqolada J. Piaget, L.S. Vigotskiy va D.B. Elkoninning kognitiv rivojlanish nazariyalari asosida, shuningdek, zamonaviy neyrofiziologik tadqiqotlar yoritishida 3-7 yosh oraliqidagi bolalarning aqliy rivojlanish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari batafsil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv rivojlanish, kognitiv tezkorlik, maktabgacha yosh, maktabga tayyorgarlik, aqliy operatsiyalar, diqqat, xotira, idrok etish, pedagogik diagnostika, intellektual rivojlanish.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются этапы когнитивного развития детей дошкольного возраста, а также понятие когнитивной скорости и её значение в подготовке к школе. В статье на основе теорий когнитивного развития Ж. Пиаже, Л.С. Выготского и Д.Б. Эльконина, а также в свете современных нейрофизиологических исследований детально рассматриваются особенности интеллектуального развития детей в возрасте от 3 до 7 лет.

Ключевые слова: когнитивное развитие, когнитивная скорость, дошкольный возраст, готовность к школе, интеллектуальные операции, внимание, память, восприятие, педагогическая диагностика, интеллектуальное развитие.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of cognitive development stages in preschool children, examining the concept of cognitive speed and its crucial significance in preparing children for formal schooling. Drawing upon the foundational cognitive development theories of J. Piaget, L.S. Vygotsky, and D.B. Elkonin, combined with contemporary neurophysiological research findings, the study illuminates the distinctive characteristics of mental development processes in children aged 3-7 years.

Key words: cognitive development, cognitive speed, preschool age, school readiness, mental operations, attention, memory, perception, pedagogical diagnostics, intellectual development.

Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida maktabga tayyorgarlik muammosi pedagogika va psixologiya fanlarida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ko'plab pedagogik va psixologik tadqiqotlar natijalarini umumlashtirgan holda ta'kidlash mumkinki, bolaning maktab hayotida erishadigan muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning maktabgacha yoshda shakllangan kognitiv qobiliyatlari, ayniqsa kognitiv tezkorlik darajasiga bevosita bog'liqdir.

Kognitiv rivojlanish deganda bolaning aqliy qobiliyatlari, bilish jarayonlari – ya'ni diqqat, xotira, fikrlash, idrok etish va tasavvur kabi muhim psixologik funksiyalarning shakllanishi hamda vaqt o'tishi bilan tobora takomillashuvi tushuniladi². Shu nuqtai nazardan qaralganda, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda respublikamizda amalga oshirilayotgan "Ilk qadam" davlat dasturida har bir bolaning intellektual salohiyatini to'liq ochib berish va ularni maktab hayotiga sifatli tayyorlash borasidagi asosiy vazifalar aniq belgilab qo'yilgan.

Bolalar kognitiv rivojlanishini o'rganish sohasida ulkan hissa qo'shgan shveytsariyalik psixolog Jan Piaget (1896-1980) tomonidan ishlab chiqilgan nazariya butun dunyo pedagogika va psixologiya fanlarida keng e'tirof etilgan. Piaget o'zining chuqur tadqiqotlari asosida bolalar aqliy rivojlanishining to'rtta asosiy bosqichini ajratib ko'rsatgan bo'lib, maktabgacha yosh davri uning tasniflashiga ko'ra ikki muhim bosqichni o'z ichiga oladi.

Bu bosqich bolaning kognitiv rivojlanishida muhim o'rin tutadi, chunki aynan shu davrda bolaning fikrlash jarayoni simvollar va turli tasvirlar orqali faol rivojlana boshlaydi, biroq mantiqiy operatsiyalarni to'liq bajarish qobiliyati hali shakllanmagan bo'ladi. Piaget nazariyasiga ko'ra, ushbu bosqich o'z navbatida ikki muhim kichik davrga bo'linadi va har birining o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Birinchi davr simvolli davr (2-4 yosh) deb ataladi va bu davrda bola narsalar va hodisalarni ramziy shaklda – so'zlar, tasvirlar, o'yinchoqlar kabi vositalar orqali ifodalay boshlaydi. Ushbu davrning eng muhim xususiyati shundaki, bolaning fikrlashi egosentrik xarakterga ega bo'ladi, ya'ni bola atrofdagi dunyoni faqat o'z nuqtai nazaridan ko'radi va boshqalarning fikr-mulohazalarini tushunishda qiyinchilik sezadi. Masalan, bola o'z ko'zi ko'rmayotgan narsani boshqalar ham ko'rmayapti deb hisoblaydi[1].

Ikkinchi davr esa intuitiv davr (4-7 yosh) nomini olgan bo'lib, bu davrda bola atrofdagi dunyoni tushunish uchun doimiy ravishda savollar berish orqali yangi bilimlar to'play boshlaydi: "Bu nima?", "Nima uchun shunday?", "Qanday qilib?" kabi savollar bu yoshdagi bolalarning asosiy o'rganish vositasiga aylanadi. Biroq, ta'kidlash joizki, mantiqiy fikrlash qobiliyati hali to'liq shakllanmagan bo'ladi va bola asosan o'zining bevosita idrokiga tayangan holda xulosa chiqaradi. Masalan, bola baland va ingichka idishda ko'p suv bor deb hisoblaydi, garchi hajmi jihatidan keng va past idishdagi suv bilan bir xil bo'lsa ham, chunki bola faqat suvning balandligiga e'tibor beradi.

Piaget nazariyasining eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, har bir rivojlanish bosqichi oldingi bosqich asosida quriladi va bolaning atrof-muhit bilan o'zaro faol ta'siri, faol faoliyati orqali rivojlanadi. Shuning uchun pedagoglar bolaga tayyor bilimlarni berish o'rniga, mustaqil faoliyat uchun sharoitlar yaratishi kerak.

Birinchi davr erta maktabgacha yosh (3-4 yosh) bo'lib, bu davrda yetakchi faoliyat sifatida rolli o'yin maydonga chiqadi. Ushbu davrda bola kattalarning xatti-harakatlarini diqqat bilan kuzatadi, ularni taqlid qiladi va turli ijtimoiy rollarni o'ynash orqali atrof-muhitni o'rganadi. Masalan, bola shifokor, haydovchi, o'qituvchi yoki ota-ona rollarini o'ynash orqali kattalar dunyosini anglashga harakat qiladi.

Ikkinchi davr katta maktabgacha yosh (5-7 yosh) deb ataladi va bu davrda o'yin faoliyati yanada murakkab shakl kasb etadi. Oddiy taqlid o'rnini yanada tashkil etilgan, qoidali o'yinlarga o'z o'rnini bo'shatadi. Aynan shu davrda bolada o'quv faoliyatiga psixologik tayyorgarlik shakllanadi: ixtiyoriy xulq-atvor ko'nikmasi, berilgan vazifani to'g'ri qabul qilish va uni bajarish qobiliyati, natijaga yo'nalganlik va maqsadga erishishga intilish kabi muhim sifatlar vujudga keladi.

Kognitiv tezkorlik (xorijiy adabiyotlarda cognitive speed yoki processing speed deb ataladi) zamonaviy pedagogika va psixologiyada keng o'rganiladigan murakkab hodisa bo'lib, u aqliy operatsiyalarning bajarilish tezligi, ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash sur'atini bildiradi[2]. Zamonaviy neyrofiziologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar aniq ko'rsatib berdiki, kognitiv tezkorlik bevosita miyaning neyron tarmoqlari orasidagi signal uzatish tezligiga bog'liq bo'lib, bu ko'rsatkich o'z navbatida bolaning umumiy rivojlanish darajasini va miyaning etuklik holatini aks ettiradi[3].

Kognitiv tezkorlik yagona bir jarayon emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog'langan bir necha muhim komponentlardan tashkil topgan murakkab tizimdir. Ushbu komponentlarning har birini alohida ko'rib chiqish kognitiv tezkorlik hodisasini to'liq tushunish uchun zarurdir.

Idrok etish tezligi deb bolaning atrofdagi ob'yektlar, tovushlar, ranglar va turli hodisalarni qanchalik tez va to'g'ri qabul qilish qobiliyatiga aytiladi. Maktabgacha yoshda ayniqsa vizual (ko'rish) va audio (eshitish) idrok etish tezkorligi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bolalar ta'lim jarayonida asosan aynan shu sensor kanallar orqali ma'lumot olishadi¹⁴. Tez idrok etish qobiliyatiga ega bo'lgan bola atrofdagi narsalar va hodisalarni tezroq farqlaydi, ularning xususiyatlarini yaxshiroq anglaydi va bu bilimlar asosida yangi xulosalarni chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Matematik masalalarni hal qilish jarayoni ham yuqori kognitiv tezkorlikni talab qiluvchi murakkab aqliy faoliyatdir: masala shartini diqqat bilan o'qish va to'g'ri tushunish, berilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, masalani hal qilishning optimal yo'lini topish, zarur hisob-kitoblarni amalga oshirish va natijani tekshirish. Tezkor kognitiv jarayonlarga ega bo'lgan bolalar matematik

operatsiyalarni ancha samarali bajarishadi, matematik qonuniyatlarni tezroq anglay oladilar va murakkab masalalarni hal qilishda ijodiy yondashuvni namoyon etishadi[4].

Корректурная проба (To'g'rilash testi) – bu metodika bolaga harflar yoki shakllar bilan to'ldirilgan varaq beriladi va u orasidan belgilangan belgini imkon qadar tez topib, belgilashi talab etiladi. Bu usul diqqat tezkorligini va uning barqarorligini aniqlashda juda samarali hisoblanadi.

"10 so'z" testi – bu klassik psixologik metodika xotira hajmi va tezkorligini baholash uchun qo'llaniladi. Pedagog bolaga ketma-ket 10 ta so'zni aytadi va bola ularni darhol yoki ma'lum vaqt o'tgach eslab aytishi kerak bo'ladi.

Raven matritsali – bu xalqaro miqyosda tan olingan test mantiqiy fikrlash tezligi va noverbal intellektni baholash uchun ishlatiladi. Bolaga turli shakllar matritsasi ko'rsatiladi va u yo'qolgan qismni topishi kerak.

"Nima ortiqcha" testi – bu metodika bolaning tasnif va umumlashtirish operatsiyalarini qanchalik tez bajara olishini aniqlaydi. Bolaga bir necha ob'yekt ko'rsatiladi va u ulardan bittasi qanday jihatdan boshqalardan farq qilishini topishi va asoslashi kerak.

O'zbekiston sharoitida taniqli olimlar N. Niyozmetova va Sh. Sharipova tomonidan yuqoridagi xorijiy diagnostika vositalarini milliy madaniy kontekstga moslashtirilgan versiyalari ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan[5].

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari kognitiv tezkorlikni rivojlantirish uchun kompleks va ko'p qirrali yondashuvni tavsiya etadi, bu yondashuv quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi[6]:

Didaktik o'yinlar tizimi – "Kim tezroq topadi?", "Xotira o'yini", "Labirintlar", "Mosaika" va shunga o'xshash maqsadli tuzilgan didaktik o'yinlar bolalarning kognitiv jarayonlarini faollashtiradi va ularning tezkorligini asta-sekin oshirishga yordam beradi. Muhimi shundaki, bu o'yinlar bolalar uchun qiziqarli va motivatsiyaga boy bo'lishi, shu bilan birga aniq rivojlantiruvchi maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Sensor rivojlantirish dasturlari – turli sensor materiallardan foydalanish, masalan, Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan maxsus didaktik materiallar, sensor qutular, turli teksturali ob'ektlar bolalarning idrok etish tezligini sezilarli darajada oshiradi²⁹. Bolalar ko'rish, eshitish, teginish va boshqa sensorlar orqali olingan ma'lumotlarni tezroq qayta ishlashni o'rganadilar.

Maktabgacha yosh davri bolaning kognitiv rivojlanishi uchun haqiqatan ham eng muhim va hal qiluvchi davr hisoblanadi, chunki aynan shu davrda idrok etish, diqqat, xotira va fikrlash kabi asosiy kognitiv jarayonlar intensiv sur'atda rivojlanadi va shakllanadi. J. Piaget, L.S. Vigotskiy va D.B. Elkonin tomonidan ishlab chiqilgan klassik nazariyalar bu murakkab jarayonning ichki qonuniyatlarini ilmiy jihatdan ochib bergan va zamonaviy pedagogika amaliyotiga mustahkam nazariy asos yaratgan.

Kelajakda kognitiv tezkorlikka ta'sir etuvchi turli omillar – genetik, ijtimoiy-muhit, oilaviy tarbiya, pedagogik ta'sir va boshqalar – o'rtasidagi murakkab bog'liqliklarni chuqurroq o'rganish, milliy-madaniy xususiyatlarni to'liq hisobga olgan holda diagnostika va rivojlantirish metodikalarini yanada takomillashtirish, shuningdek, raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni kognitiv tezkorlikni oshirish maqsadida qo'llash imkoniyatlarini o'rganish muhim ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Безруких М.М., Ефимова С.П. Знаете ли вы своего ученика? – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. – Тошкент, 2020 йил 23 сентябрь.
4. Kail R.V. Developmental change in speed of processing during childhood and adolescence // Psychological Bulletin. – 1991. – Vol. 109(3). – P. 490-501.

5. Demetriou A., Spanoudis G. Intelligence and its Development: Scaling Subjective Developmental Phenomena // *Advances in Child Development and Behavior*. – 2018. – Vol. 54. – P. 1-31.
6. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. – London: Routledge, 2001. – 198 p.
7. Wadsworth B.J. *Piaget's Theory of Cognitive and Affective Development*. – Boston: Pearson, 2004. – 186 p.

Aliqulova Gulrux Urol qizi,
Termiz davlat pedagogika instituti
2-bosqich magistranti

TALABALARNING STRESSGA QARSHI CHIDAMLILIGINI ANIQLASH YO'LLARI

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning stressga qarshi chidamliligini aniqlash masalasi ko'rib chiqilgan. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari ta'lim olayotgan talabalardan yuqori psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Tadqiqotda 150 nafar pedagogika fakulteti talabasi ishtirok etdi. Diagnostika uchun Leybenner metodikasi va Heim koping-strategiyalar testi qo'llandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning 28% past, 54% o'rtacha va 18% yuqori chidamlilik darajasiga ega. Past chidamlilik ko'rsatkichiga ega talabalar asosan emosional yo'l bilan stressga javob berishadi. Yuqori chidamlilikka ega bo'lganlar esa muammoli vaziyatlarni faol hal qilish strategiyasini tanlaydilar. Maqolada bu talabalar uchun psixologik yordam ko'rsatish yo'llari tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: stressga qarshi chidamlilik, bo'lajak o'qituvchilar, diagnostika, koping-strategiyalar, psixologik tayyorgarlik.

Аннотация. В статье рассматривается проблема определения стрессоустойчивости будущих учителей. Специфика педагогической деятельности требует от студентов высокой психологической готовности. В исследовании приняли участие 150 студентов педагогического факультета. Для диагностики использовались методика Лейбеннера и тест копинг-стратегий Хейма. Результаты показали, что 28% студентов имеют низкий, 54% средний и 18% высокий уровень стрессоустойчивости. Студенты с низкими показателями преимущественно реагируют на стресс эмоционально. Студенты с высокой устойчивостью выбирают стратегию активного решения проблемных ситуаций. В статье предложены пути психологической помощи для данной категории студентов.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, будущие учителя, диагностика, копинг-стратегии, психологическая готовность.

Abstract. The article examines the problem of determining stress resistance in future teachers. The specifics of pedagogical activity require high psychological readiness from students. 150 students of the pedagogical faculty participated in the study. Leibenner's methodology and Heim's coping strategies test were used for diagnostics. The results showed that 28% of students have low, 54% average and 18% high level of stress resistance. Students with low indicators predominantly respond to stress emotionally. Students with high resistance choose a strategy of actively solving problem situations. The article suggests ways of providing psychological assistance for this category of students.

Key words: stress resistance, future teachers, diagnostics, coping strategies, psychological readiness.

Kirish. O'qituvchilik kasbining o'ziga xos jihati shundaki, bu kasb vakillari doimiy ravishda yuqori psixo-emosional yuklamaga duch kelishadi. Ular nafaqat bilim berishadi, balki o'quvchilarni tarbiyalaydilar, ularning ota-onalari bilan muloqot qilishadi, maktab ma'muriyati oldida javobgar bo'lishadi. Bu holat o'qituvchilarda stress holatini keltirib chiqaradi.

Rossiyalik tadqiqotchi Vodopyanova (2008) o'zining ishida ta'kidlashicha, o'qituvchilarning 64% kasbiy stress holatini boshdan kechirishadi. Bu ko'rsatkich boshqa kasblar vakillariga nisbatan ancha yuqori. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning stressga qarshi chidamliligini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Bizning tadqiqotimizning maqsadi pedagogik ta'lim olayotgan talabalarning stressga qarshi chidamlilik darajasini aniqlash va bu ko'rsatkich past bo'lgan talabalar uchun psixologik yordam yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Stressga qarshi chidamlilik (ingliz tilida resilience) tushunchasi psixologiyada keng qo'llaniladi. Masten (2001) bu tushunchani shaxsning qiyin vaziyatlarga moslashish qobiliyati deb ta'riflaydi. Uning fikricha, bu xususiyat hayot davomida rivojlanadi va o'rganilishi mumkin.

Rossiyalik olimlar Leontiev va Rasskazova (2006) chidamlilikni psixologik barqarorlik bilan bog'laydilar. Ularning ishlab chiqqan testi orqali shaxsning stressga qarshi chidamlilik darajasini aniqlash mumkin.

Lazarus va Folkman (1984) o'zlarining klassik ishida stressga qarshi kurashish strategiyalarini ikki guruhga bo'lishgan: muammoga yo'naltirilgan va emosiyaga yo'naltirilgan strategiyalar. Birinchi turdagi strategiyalar samaraliroq deb hisoblanadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar orasida Qarimova (2020) pedagoglarning stressga chidamliligini oshirish masalasini ko'rib chiqqan. U o'z ishida o'qituvchilar uchun maxsus treninglar ishlab chiqqan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot 2023-2024 o'quv yilida Toshkent davlat pedagogika universitetida o'tkazildi. Tadqiqotda pedagogika fakultetining 2-4 kurs talabalari ishtirok etdi. Jami 150 nafar talaba so'rovnoma javob berdi, shulardan 112 nafari (74.7%) qizlar, 38 nafari (25.3%) o'g'il bolalar edi.

Diagnostika uchun ikki metodika qo'llandi:

1. Leybenner tomonidan ishlab chiqilgan stressga chidamlilik darajasini aniqlash metodikasi. Bu test 18 ta savoldan iborat bo'lib, talabaning stress holatidagi xatti-harakatini baholaydi.

2. Heim koping-strategiyalar testi. Bu test 26 ta vaziyatni o'z ichiga oladi va har bir vaziyatda talabaning qanday strategiya tanlashini aniqlaydi.

Olingan ma'lumotlar SPSS 22.0 dasturi yordamida qayta ishlandi. Statistik tahlil uchun deskriptiv statistika va korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama

Leybenner metodikasi bo'yicha olingan natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Talabalarning stressga qarshi chidamlilik darajasi

Daraja	Soni	Foizi
Past	42	28%
O'rtacha	81	54%
Yuqori	27	18%
Jami	150	100%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, talabalarning ko'pchiligi (54%) o'rtacha darajadagi stressga qarshi chidamlilikka ega. Biroq, 28% talaba past ko'rsatkichga ega va bu ularda kasbiy faoliyat boshlanishi bilan muammolar paydo bo'lishi mumkinligidan dalolat beradi.

Heim testi natijalariga ko'ra, past chidamlilikka ega talabalar asosan emosional koping-strategiyalarni qo'llaydilar. Ular stressli vaziyatda yig'laydilar, norozi bo'lishadi yoki yolg'izlikni afzal ko'rishadi. Bu strategiyalar muammoni hal qilmaydi, balki faqat vaqtincha yengillik keltiradi.

Yuqori chidamlilikka ega talabalar esa muammoli vaziyatni tahlil qilishadi, yechim yo'llarini qidiradilar va kerak bo'lsa yordamga murojaat qilishadi. Ular stressni hayotning tabiiy qismi deb qabul qilishadi va undan o'rganish imkoniyati sifatida foydalanishadi.

Korrelyatsion tahlil shuni ko'rsatdiki, stressga qarshi chidamlilik darajasi o'quv natijalari bilan ijobiy bog'liq ($r=0.42$, $p<0.01$). Ya'ni, yuqori chidamlilikka ega talabalar o'qishda ham yaxshi natijalar ko'rsatishadi.

Kurslar kesimida natijalarni taqqoslasak, 4-kurs talabalari 2-kurs talabalariga nisbatan yuqoriroq chidamlilik ko'rsatdilar. Bu ularning tajribasi va kasbga moslashish jarayoni bilan bog'liq.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagogika fakulteti talabalarining katta qismi o'rtacha va past darajadagi stressga qarshi chidamlilikka ega. Bu talabalar kelajakda kasbiy faoliyatda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Shu sababli, pedagogik oliy o'quv yurtlarida talabalarning stressga qarshi chidamliligini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar joriy etish zarur. Bu dasturlar quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- stressni boshqarish texnikalari bo'yicha treninglar;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- emosional intellektni oshirish mashg'ulotlari;
- psixologik konsultatsiyalar.

Bundan tashqari, talabalarni amaliyot davomida kuzatib borish va ularga o'z vaqtida yordam ko'rsatish ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Tursunova Sh.R. Pedagogik ta'lim tizimida psixologik xizmatni tashkil etish // Ta'lim va tarbiya. 2021. №6. B. 102-108.
2. Leontiev D.A., Rasskazova E.I. Test jivsustoychivosti. Moskva: Smysl, 2006. 63 s.
3. Qarimova G.U. Pedagog kadrlarning stressga chidamliligini oshirish yo'llari // Zamonaviy ta'lim muammolari. 2020. №1. B. 78-84.
4. Khaym E. Oprosnik Koping-povedenie v stresovykh situatsiyakh // Psikhodiagnostika stressa: praktikum. Sankt-Peterburg, 2009. S. 122-130.
5. Salomova N.Sh. Talabalarning psixologik barqarorligini shakllantirish // Ilm-fan va ta'lim. 2019. №4. B. 112-118.

Xaydarova Malika Djamshitovna,
Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti
Homitova Mexrangiz Rizo qizi,
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1 kurs magistri

TEKNOLOGIYA TA'LIMI DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya ta'limi darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning metodik asoslari keng yoritilgan. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, texnologiya ta'limi darslarini tashkil etishda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, ijodkorligi va pedagogik mahoratining o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya ta'limi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim metodikasi, interfaol metodlar, innovatsion yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, AKT, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'qitish, pedagogik mahorat

Аннотация. В данной статье широко рассматриваются методологические основы использования современных педагогических технологий на уроках технологического образования. Анализируются вопросы повышения уровня знаний учащихся, формирования практических навыков и квалификаций посредством использования интерактивных методов, инновационных подходов и информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе. Также раскрывается роль профессиональной компетентности, креативности и педагогических навыков учителя в организации уроков технологического образования.

Ключевые слова: технологическое образование, современные педагогические технологии, методика обучения, интерактивные методы, инновационный подход, информационно-коммуникационные технологии, ИКТ, проектное обучение, проблемно-ориентированное обучение, совместное обучение, педагогические навыки

Abstract. This article broadly covers the methodological foundations of using modern pedagogical technologies in technology education lessons. The issues of increasing the level of knowledge of students, forming practical skills and qualifications through the use of interactive methods, innovative approaches and information and communication technologies in the educational process are analyzed. The role of the teacher's professional competence, creativity and pedagogical skills in organizing technology education lessons is also revealed.

Key words: technology education, modern pedagogical technologies, educational methodology, interactive methods, innovative approach, information and communication technologies, ICT, project-based learning, problem-based learning, collaborative learning, pedagogical skills

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan yangilanish, modernizatsiya jarayoni uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari jumladan, oliy ta'limda ham zamon talablariga javob bera oladigan yetuk mutaxassislarni tayyorlash, ularda yangi bilim va ko'nikmalarini shakllantirishni, o'z ustida ishlash, zamonaviy texnologiya yutuqlaridan maqsadli foydalana olish mahoratini oshirishni taqozo etmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini hozirgi kun talablari asosida tayyorlashda "Texnologiya va uni o'qitish metodikasi" fani ham ustuvor vazifalarni bajarishda salmoqli o'rinni egallaydi. Mazkur fan orqali bo'lajak mutaxassis o'qituvchilar fanining asosiy ilmiy – nazariy va amaliy natijalariga asoslangan holda o'quvchilarga mehnatsevarlik, intizom, masuliyat, burch hissi, ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish malakasiga ega bo'ladilar.[1] Zamonaviy ta'lim tizimi tezkor texnologik o'zgarishlar davrida faoliyat ko'rsatmoqda. Shu munosabat bilan, texnologiya fanini o'qitishda an'anaviy metodlar yetarli

emas, ular bilan birga innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash talab etiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchining markaziy o'rinda bo'lishini ta'minlaydi va bilim olish jarayonini interfaol, qiziqarli hamda samarali qiladi. Texnologiya ta'limi nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan, shuning uchun darslarni metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish o'quvchilarning ijodiy va kasbiy rivojlanishi uchun muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Milliy mustaqillik qo'lga kiritilishi bilan istiqbol yo'llarimiz, milliy g'oya va mafkuramiz aniq qilib belgilab olindi. Biz o'z ta'limi-tarbiyaviy maqsadimiz va vazifalarimiz, uni amalga oshirish dasturlarimizni belgilab oldik. Prezidentimizning ma'naviy mafkuraviy, barkamol avlodni voyaga etkazish borasida bir qator asarlarida ushbu yo'nalishdagi davlat siyosati ustivor masala ekanligi bir necha bor ta'kidlab o'tiladi. Bobokalonlarimizning azaliy orzulari, milliy va umumbashariy qadriyatlari, ma'naviy yodgorliklar zamonaviy pedagogikaning maqsadi va vazifalarini shakllanishiga asos bo'lmoqda. Pedagogika fani va amaliyotida turli yondashuvlar qo'llaniladi. Bulardan biri an'anaviy yondashuv. An'anaviy yondashuv. Uning asosiy xususiyati-o'qituvchi ma'lum axborotni, gapirib beradi, tushuntiradi, talaba esa bu bilimni xotirasida saqlaydi. "Bilim" tushunchasi xotirada saqlanadigan axborot ma'nosida tushuniladi. Tulabada bilim bor-yo'qligi imtihonda shu axborotga doir berilgan savolga yoddan bergan javobiga qarab aniqlanadi. Bunda bilim degani asosan esda qoldirishning natijasidir, u ko'pina yuzaki bo'lishi ham mumkin. Bunday bilim xotirada uzoq saqlanmaydi. Talaba savol berilganda eslashi ba'zan eslay olmasligi ham mumkin. Dars jarayonini tashkil etishda innovatsion texnologiyalarning mavqeyi kun sayin ortib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bugungi ta'limning imkoniyatlarini yanada kengaytirib kelmoqda. Hozirgi kunga kelib istalgan joydan turib istalgan ilm maskaniga xohlagan vaqtda zamonaviy texnologiyalar asosida o'qish imkoniyatini bermoqda. Bu esa An'anaviy ta'limdan farqli o'laroq ham vaqtni ham xarajatni kamaytirishiga erishilib ta'lim jarayonini sezilarli darajada rivojlanishiga olib kelmoqda.[2] Umumta'lim maktablarida dars jaroyonida multemidia vositalari va interfaol doskadan foydalanishning o'quvchilar uchun afzalliklari shundan iboratki: o'quvchilarning taassurotlarini boyitishga, ma'lumotlarni o'zlashtirish tezligini oshirish; o'qituvchining ish unumdorligini oshirish va ortiqcha xarajatlardan holi bo'lishiga; virtual laboratoriyalar orqali laboratoriyalarni bajarish imkonini bajaradi: o'rganishni tezligini oshirish vaqtni kamaytirish; ko'proq darsda ko'rsatib namoyish qilib dars otish, bu materialni to'liq anglashga va yaxshiroq yodlashga hissa qo'shadi. Multimedia vositalari dars jaroyonida quyidagi qulayliklarni yaratib beradi: a) o'tilayotgan darsni mukammal o'rganishga; b) darsda zerikishni yo'qotib qiziqishni oshiradi; v) vaqtni tejash va xarajatlarni kamaytirish; g) o'rganilayotgan obyekt o'quvchi xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi va amaliyotga yaqinligi sababli qo'llay olish imkoniyatini oshiradi. Multemidia vositalar orqali kompyuterda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish. Kompyuterda virtual laboratoriya ishlarini bajarishda zamonaviy texnik jihozlar yordamida ishlab chiqarish yoki texnologik jarayonni qilish mumkin. O'qituvchi nazorati ostida o'quvchi o'z bilimlarini amalga qo'llash, ijodiy qobiliyatlarni namoyish etish, o'rgatilgan vazifani tahlil qilish, ishlab chiqarish vaqtida qaror qabul qilish imkonini beradi. Bu esa o'quvchiga real holatda qiynalmay moslashish imkonini beradi O'quvchini baholashda bilimini nazorat qilishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. Ushbu tizim o'quvchiga bilimini nazorat qilishda shaffoflik va xolislik bilan baholash imkonini berib yanada samaraga erishishga imkon beradi.[3] O'quvchilarning bilimlarini nazorat qilish uchun kompyuterdan foydalanish o'qituvchiga test sinovlari tayyorlashga ketadigan vaqtni qisqartirishga imkon beradi. O'quvchini test jarayonida bemalol kuzatish va xolis baholashga sharoit yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. An'anaviy o'qitish usulida ta'lim maqsadi dastur talabiga binoan aniq ifodalanmaydi, talabning o'zlashtirish darajasi, sifati haqida muallim aniq tasavvurga ega bo'lmaydi. An'anaviy ta'lim mamlakatimizning o'quv yurtlarida keng tarqalgan, uning turli jihatlari pedagogika, metodika fanlarida ishlab chiqilgan, katta tajriba to'plangan. An'anaviy ta'lim usulini takomillashtirish sohasida izlanishlar davom etayotir. Lekin uning ob'ektiv imkoniyatlari cheklangan. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlar, tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan fan –texnika talablari-ta'lim usuli bilan jamiyaning raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, barkamol avlodni shakllantirishga bo'lgan

ehtiyoji o'rtasida nomutanosiblikni vujudga keltirdi. Uni ta'limda boshqa yangi yondashuvlarni qo'llash yo'li bilan hal etish lozim. An'anaviy ta'lim bir qator salbiy tomonlari mavjud. Ba'zan yosh o'qituvchilar va amaliyotga chiqqan talabalar faoliyatida darsni rejalashtirish sohasida xatolarga yo'l quyilganligining guvohi bo'lamiz.

Yosh o'qituvchilar va talabalar faoliyatida yo'l qo'yilayotgan xatolarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

1. Maqsadda aniqlikning yo'qligi. Ya'ni talabalar aslida nima qilishhlari va nimani o'rganishhlari aniq belgilanmaydi.
2. Ta'lim maqsadining talabalari darsning natijasi bilan to'g'ri kelmagan hollar bo'ladi.
3. O'rganish uchun tavsiya qilingan materiallar darsning maqsadiga to'g'ri kelmaydi.
4. O'qituvchi berayotgan yo'llanmalar talabaning darsda bilimlarni samarali o'rganishhini ta'minlamaydi.
5. Dars rejasida ko'rsatilgan talablar dars maqsadini amalga oshirishning samarali vositasi bo'la olmaydi.

Umuman tuzilgan rejalar qayta ko'rib chiqilish va xatolarni bartaraf etish ustida ishlanishi lozim. Dars rejasi sizni va sizning talabalaringizni ma'lum natijalarga erishishingizga asos bo'lishi lozim. Darsni shunday rejalashtirish lozimki uni boshqacha yo'l bilan amalga oshirishga o'rin qolmasin. O'qituvchi mahorati darsni aniq rejalashtirishda o'z aksini topadi. Darsni shunday rejalashtirish lozimki, unda nima qilinishi mo'ljallanayotganligini aniq o'z aksini topsin va boshqacha reja tuzish mumkinligiga o'rin qolmasin. An'anaviy o'qitish asosan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, shaxsning rivojlanishini ko'zda tutmaydi. An'anaviy o'qitish asosini, Y.A.Komenskiy tomonidan tuzilgan pedagogika tamoyillari tashkil etadi: - ilmiylik; - tabiatga monandlik (o'qitish rivojlanish bilan belgilanadi va shakllanmaydi); - uzviylik va tizimlilik; - o'zlashtiruvchanlik (ma'lumdan noma'lumga, soddadan murakkabga); - mustahkamlash (takrorlash, takrorlash ...) - ongliklik va faollik; - nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi; - yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish. O'quv –tarbiya jarayonlarini tashkil etishda ham an'anaviy usullardan farqli o'laroq, yangicha pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish va ta'lim jarayonida qo'llash zamon talabidir. Milliy dasturda bu masalaga alohida e'tibor berilgan. Ilgaridan loyihalashtirilgan ta'lim – tarbiya jarayonining pedagogik texnologiyasi o'zida metod va usullar tizimini, ta'limning metodik usullarini, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatish imkoniyatlari va vositalarini, o'quvchilarning ijobiy shaxsiy sifatlarini rivojlantirish maqsadini, yakuniy natijalarga erishishni kafolatlaydi. Yangi pedagogik texnologiyalarni tuzishda an'anaviy ta'lim va tarbiya metod va usullaridan qanday foydalanish mumkin. O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning "Yangi uyni qurmasdan eskisini buzmaylik" iborasi ta'lim tizimiga ham bevosita taalluqlidir. O'quvchilar bilan an'anaviy o'qitish usulida bevosita aloqa, og'zaki so'rov, yozma ishlar olish, insho olish, mustaqil ishlar, rasm chizish, chizmachilik, amaliy ishlarni qog'oz, yog'och, yung, metall, plastmassa materiallaridan tayyorlash, she'r, monologlarni og'zaki bayon etish va boshqalarni albatta, ta'lim texnologiyasi metod va usullari bilan qo'shib foydalanamiz. Chunki har qanday interfaol usulini olib qarasak, ("Munozara", "Klaster", "Ajurli arra" yoki "Kichik guruhlar"da ishlash), hammasi an'anaviy ta'lim metod va usullarini qo'llashni talab etadi. Bu fikrimizning isbotini o'quv qo'llanmaning uchinchi qismida guvoh bo'lasiz. Hozirgacha o'qituvchi – pedagoglarimiz tomonidan foydalanib kelingan va hozir ham darsda foydalanishga aksariyat o'qituvchilar qo'llayotgan an'anaviy metod va usullar haqida qisman to'xtalamiz: O'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Metod va usullar o'quvchilar tomonidan bilimlarni ongli va chuqur o'zlashtirishiga, ularda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga yordam beradi. O'qitish metod va usullarini tanlashda o'qitiladigan fanning xarakteri, bolalar va talabalarning yoshlik xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va boshqalar hisobga olinadi. Ta'lim metodlari va usullarini tanlash o'qituvchi tomonidan darsda hal qilinishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Ya'ni yangi materialni bayon etishda bir xil metod va usul qo'llanilsa, uni mustahkamlashda boshqa xil usul, mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llaniladi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylangan va samarali usullar va metodlarni tanlash juda muhimdir. Shunday qilib, o'qitish metodi o'qituvchi va o'quvchilar

nazariy hamda amaliy bilish faoliyatining ta'limiy vazifalarini bajarishga qaratilgan yo'lidir.[6] An'anaviy o'qitish metodlarini bilish manba'lari bo'yicha quyidagi uch guruhga bo'linadi: Og'zaki metodlar (bilimlarni so'z bilan bayon qilish, suhbat, darslik ma'lumotnoma va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash). Ko'rsatmali metodlar (rasmlar, namoyishlar, kuzatishlar). Amaliy metodlar (mashqlar, laboratoriyadagi, maktab tajriba yer uchastkasidagi amaliy ishlar). Har bir o'qitish metodining o'z vazifasi bor. O'qitish metodlarining rag'batlantiruvchi (motivlashgan), ta'limiy, tarbiyaviy va kamol toptiruvchi umumpedagogik vazifalarni bajaradi. Biz o'qitish metodlarini sanash orqali o'qitish metodlaridan I. Yangi bilimlar berish metodi haqida to'xtalmoqdamiz. Bu metod o'z vazifasiga ko'ra tushuntirish, hikoya, maktab ma'ruzasi kabi metodlar yig'indisidir. Quyida shu metodlarning har birini alohida ko'rib chiqamiz. Tushuntirish ayrim tushunchalar, voqealar, harakat prinsiplarini og'zaki talqin etishdir. Bu metodni qo'llash uchun avvalo o'qituvchi yangi materialni o'tishda o'qitadigan o'quv predmetining ilmiy mazmunini chuqur bilishi, dars uchun zarur materialni tanlay olishi va tushuntirishning samaradorligini belgilashi kerak. Darsni qiziqarli, mazmunli bo'lishini, o'quvchi va talabalarning psixologik yosh xususiyatlarini yaxshi bilishi, tushuntirishda diqqatini jalb eta olishi, o'qituvchining nutqi yorqin, tushunarli bo'lishi zarur. Og'zaki bayon qilish metodining keyingi usuli bu hikoyadir. Hikoya – xabar shaklidagi yangi materialni yoritish usuli bo'lib, undan hamma sinflarda foydalansa bo'ladi. Hikoya metodini qo'llashda uning g'oyaviy yo'nalishini ta'minlash, yetarli miqdordagi yorqin va ishonarli misollar, dalillar, to'g'ri, tekshirilgan ma'lumotlar berish, asosiy fikr va muhim jihatlar bayon qilinishi, hikoya tushunarli, sodda tilda aytilishi, o'quv materialini yorqin ifodalaniishi kerak. Maktab ma'ruzalaridan asosan yuqori sinflarda foydalaniladi. Chunki ular hikoyaga nisbatan uzoqroq davom etadi. Ma'ruza – bilimni so'z bilan ifodalash uslublaridan biri sifatida beriladigan bilimlarni og'zaki bayon qilishni ko'zda tutib, o'z hajmining kattaligi, mantiqan qurilishi, obrazli isbotlash va umumlashtirishning murakkabligi bilan hikoyadan ajralib turadi.[7]

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning turlari va mohiyati

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar – bu ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va baholashga xizmat qiluvchi metod va usullar majmuasidir. Ular quyidagi maqsadlarni amalga oshirishga yordam beradi:

- o'quvchilarni faollikka jalb qilish;
- mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirish;
- o'quv jarayonini individualizatsiyalash;
- ta'lim samaradorligini oshirish.

Texnologiya ta'limi darslarida keng qo'llaniladigan texnologiyalar:

Interfaol metodlar – aqliy hujum, klaster, “B-B-B” metodi, guruhda ishlash;

Loyiha asosida o'qitish – o'quvchilar mustaqil ravishda real hayotga oid loyihalar yaratadilar;

Muammoli ta'lim – mavzu bo'yicha masalalarni hal qilish orqali bilimlarni chuqurlashtirish;

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – multimediali taqdimotlar, videodarslar, virtual laboratoriyalar;

Innovatsion metodlar – simulyatsiyalar, interaktiv o'yinlar, onlayn platformalar.

2. Texnologiya darslarida interfaol metodlarni qo'llash

Interfaol metodlar o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi, mavzuni mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Misollar:

Aqliy hujum – yangi texnologik yechimlar yoki loyihalarni ishlab chiqishda ishlatiladi.

Guruhda ishlash – o'quvchilar kichik guruhlarda konstruktorlik, model yaratish va montaj ishlarini bajaradilar.

Rolli o'yinlar – o'quvchilar kasbiy vaziyatlarni simulyatsiya qiladilar, masalan, mehnat xavfsizligi yoki ishlab chiqarish jarayonini boshqarish.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va multimedia vositalari

AKT texnologiyalari yordamida o'quvchilar mavzuni tez va samarali o'zlashtiradi. Afzalliklari:

murakkab jarayonlarni vizual tarzda tushuntirish;
mavzuga qiziqishni oshirish;
masofadan turib ham o'qitish imkoniyati.

Amaliy tavsiya: darslarni multimediya taqdimotlar bilan boyitish, virtual laboratoriyalar va simulyatorlar orqali amaliy mashg'ulotlar tashkil etish.

4. Innovatsion metodlar va loyiha asosida o'qitish

Loyiha asosida o'qitish texnologiya fanini real hayot bilan bog'laydi. O'quvchilar:

mustaqil ravishda loyiha g'oyalarini ishlab chiqadilar;

texnologik jarayonlarni loyihalash va modellashtirishni o'rganadilar;

natijalarni baholash va tahlil qilish orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantiradilar.

Xulosa va tavsiyalar. Texnologiya ta'limi darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshiradi, o'quvchilarning ijodiy va amaliy kompetensiyalarini rivojlantiradi. Interfaol metodlar, AKT va loyiha asosida o'qitish orqali o'quv jarayoni samarali va qiziqarli bo'ladi. O'qituvchi metodik jihatdan to'g'ri yondashsa, o'quvchilar mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va kasbiy ko'nikmalarni egallashda yuqori natijalarga erishadilar. Bizningcha texnologiya darslarida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish katta ijobiy natija beradi. Chunki oldin o'quvchilarga texnologiya darslarida amaliy mashg'ulotlar jarayonida buyumlar tayyorlash jarayonini o'qituvchi tomonidan birma-bar namoyish qilib berilar edi, bu ortiqcha vaqt sarflanishiga, ayrim paytlarda o'qituvchining qayta ko'rsatib berishiga ham to'g'ri kelar edi. Bugungi kunda esa axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanib tasvirga olingan mehnat operatsiyalarining videodarslarini o'quvchilarga havola etib, o'quvchilar ishini o'qituvchi tomonidan bemalol nazorat qilish imkonini beradi, o'quvchilarning bilim darajalarini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi. Axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, o'quvchilarga malakali duradgorlar, chilangarlar, oshpazlar, tikuvchilar va turli sohadagi hunarmandlarimiz tomonidan bajarilgan o'quv mashg'ulotlari "Master klass" larni namoyish etish orqali ularda turli xil mehnat ko'nikmalarini shakllantirish, kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini ham yaxshi yo'lga qo'yish imkoniyatini beradi. Biz yuqorida texnologiya darslarida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning ayrimlarini ko'rsatib o'tdik. Xulosa qilib aytganda texnologiya darslarida axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan keng foydalanilsa, o'quvchilarda texnik-texnologik hamda texnologik jarayon davomida bajariladigan operatsiyalar yuzasidan olgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustaqil amaliy faoliyatida qo'llash, kasb-hunar tanlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish kompetensiyalarini shakllanadi, texnologiya ta'limi darslari sifati samarali bo'ladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati.

1. N.N. Azizxo'jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2006 y 2. U. Tolipov, M.Usmanbayeva. pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. "Fan". 2005.

3. Norov, I., & Uldawlet, D. (2021). Psychological mechanisms that increase the effectiveness of the educational process.

4. Norov, I. (2021). METHODS Of Teaching Phonetics In Other Language Groups. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 1(5), 306-309.

5. Norov, I. (2020). The importance of the pisa program in the primary grades. international journal of discourse on innovation, integration and education.

6. Norov, I. (2020). New Technologies in the Education System of the New Century. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR).

7. Texnologiya fani o'quv dasturi (1-9-sinf). Toshkent. – 2017-yil.

8. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: Nihol nashriyoti, 2016. – 279-b.

Qurbanova Shaxloxon Bahodirovna,
Ma'mun universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsenti

SHAXS PSIXIKASIDA MUAMMOLI JARAYONLARDA KOGNITIV OMILNING O'RNI VA AHAMIYATI.

Annotatsiya. Maqolada shaxs psixologiyasi muammoli jarayonlarda qanday yo'l tutishi, individual psixologik xususiyatlari, kognitiv omillarning o'rnini nazariy jihatdan ko'rib chiqishga qaratilgan. Shuningdek, kognitiv omillar sifatida sifatida refleksivlik, kognitiv nazoratning moslashuvchanligi, shaxsning kurashish uslublari va strategiyalarini tanlashdagi ahamiyatli jihatlarni ochishga harakat qilindi. Qiyin hayotiy vaziyatlarda samarali kurashishda intellektual resurslarning ahamiyati tahlil qilinib, kognitiv omillarning kurashish xatti-harakatidagi rolini kompleks o'rganish imkoniyatlariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: kurashish xatti-harakati, intellekt, kognitiv uslublari, kognitiv nazorat, xulq-atvor moslashuvchanligi, kognitiv baholash.

Аннотация. В статье с теоретических позиций рассматривается, каким образом личность проявляет себя в проблемных психологических ситуациях, а также анализируются её индивидуально-психологические особенности и место когнитивных факторов в данных процессах. В качестве когнитивных факторов раскрываются рефлексивность, гибкость когнитивного контроля, а также их значимость при выборе личностью стилей и стратегий совладания. Анализируется значение интеллектуальных ресурсов в эффективном преодолении трудных жизненных ситуаций и акцентируется внимание на возможностях комплексного изучения роли когнитивных факторов в совладающем поведении.

Ключевые слова: совладающее поведение, интеллект, когнитивные стили, когнитивный контроль, поведенческая гибкость, когнитивная оценка.

Abstract. From a theoretical perspective, the article examines how an individual manifests him- or herself in problematic psychological situations, and analyzes individual psychological characteristics and the place of cognitive factors in these processes. Reflexivity, flexibility of cognitive control, and their significance in a person's choice of coping styles and strategies are considered as key cognitive factors. The importance of intellectual resources in the effective coping with difficult life situations is analyzed, and special attention is given to the possibilities of a comprehensive study of the role of cognitive factors in coping behavior.

Key words: coping behavior, intelligence, cognitive styles, cognitive control, behavioral flexibility, cognitive appraisal.

Hozirgi globallashuv va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning jadallashuvi sharoitida shaxs hayot faoliyatida turli darajadagi psixologik zo'riqishlar va stress omillari tobora ortib borishi ta'lim, mehnat faoliyati, oilaviy munosabatlar hamda ijtimoiy muhitda yuzaga keladigan murakkab vaziyatlar shaxsning psixologik barqarorligi va moslashuv imkoniyatlariga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois psixologiya fanida stress muammosi hamda uni yengib o'tish mexanizmlarini o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Kirish. Zamonaviy psixologik yondashuvlarda stress tashqi ta'sirlarning oddiy oqibati sifatida emas, balki shaxs va muhit o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlar mahsuli sifatida talqin etiladi. Xususan, R. Lazarus va S. Folkman tomonidan ishlab chiqilgan tranzaksion stress nazariyasiga ko'ra, stress shaxs tomonidan vaziyatning subyektiv baholanishi hamda mavjud resurslar asosida yuzaga keladigan psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv doirasida kognitiv baholash (appraisal) va stressli vaziyatlarni yengib o'tishga qaratilgan xulq-atvoriy hamda kognitiv strategiyalar - coping - markaziy tushunchalar sifatida qaralgan [16]. Koping shaxsning stressni keltirib chiqaruvchi talablar va muammoli vaziyatlarni boshqarish, ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish hamda psixologik muvozanatini saqlab qolishga qaratilgan ongli sa'y-harakatlar tizimi sifatida tavsiflanadi. Shunga ko'ra, stressning subyektiv darajasi ko'p jihatdan shaxs tomonidan tanlanadigan coping strategiyalarining mazmuni va

samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Muammoga yo'naltirilgan, hissiy holatni tartibga solishga qaratilgan yoki ijtimoiy yordamga tayanuvchi koping shakllari shaxsning stressga moslashuv jarayonida turlicha natijalarni yuzaga keltirar ekan. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda stress va koping o'rtasidagi o'zaro bog'liqligi, balki shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, motivatsion yo'nalganligi, o'zini boshqarish darajasi hamda refleksiv imkoniyatlari bilan vositalanishi ta'kidlanmoqda. Bu holat shaxs faoliyatini o'z-o'zini boshqarish nuqtai nazaridan izohlaydigan konsepsiyalar bilan stressni yengib o'tish mexanizmlarini integratsiyalash zaruratini yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar tahlili. Koping uslublarini tadqiq etgan yetakchi mutaxassislaridan biri R.S.Lazarusning fikricha, koping strategiyalarining ikkita global tipi mavjud bo'lib, stressni bartaraf etish usuli sifatida muammoga nisbatan mo'ljal olish va subyektiv mo'ljal olish tahlil qilingan. Muammoga mo'ljal oluvchi tip, qiyin vaziyatni rasional hal qilishga yo'nalgan bo'lib, ularning xulq-atvorida holatni mustaqil tahlil qilishga, boshqalardan yordam olishga, qo'shimcha manbalardan ma'lumot izlashga nisbatan moyillik kuzatiluvchi tipdir. Sub'yektiv mo'ljal oluvchi tip esa, stressni yengishda vaziyatni emotsional hal qiladigan, ularda aniq ishni bajarishga, muammo haqida o'ylashga mutlaqo xohish istaklari yo'qligi, ular o'zlarining qayg'ularini salbiy emotsiya vositalari bilan kompensatsiya qilib alkohol, uyqu, ovqat vositasida chiqaradiganlardir. Ular o'zlarining emotsional balanslarini tiklashda passiv strategiyalardan jadalroq foydalanadilar, agar insonda vaziyat haqida hech qanday bilimi bo'lmasa yoki real imkoniyatlaridan foydalana olmasa stressor bosimi pasayadi [15]. Lazarusning stress nazariyasi ilk bor yaxlit nazariya sifatida taqdim etilganidan buyon bir necha muhim qayta ko'rib chiqishlardan o'tgan bo'lib, stress na tashqi ta'sirlarning muayyan bir turi, na fiziologik, xulq-atvoriy yoki subyektiv reaksiyalarning aniq bir namunasi sifatida ta'riflangan. Aksincha, stress individ va uning atrof-muhiti o'rtasidagi munosabat, «tranzaksiya» sifatida qaralgan. Muallifga ko'ra, «psixologik stress shaxs tomonidan atrof-muhit bilan bo'lgan, uning farovonligi uchun muhim deb baholanadigan va unda mavjud talablar koping resurslarini zo'riqtiradigan yoki ulardan oshib ketadigan munosabatni anglatishi» bildirilgan [16].

Ijtimoiy hayotda ayniqsa stress va qiyin hayotiy vaziyatlarni boshdan kechirayotgan paytda insonlar o'rtasidagi farq yaqqol sezilib qoladi. Bu farqlar nafaqat turli xatti-harakat uslublarini afzal ko'rishda, balki vaziyat yoki o'z holatlari va undagi harakatlarini baholashda fikrlash qobiliyatining namoyon bo'lishida ham ko'zga tashlanar ekan [12]. Stressga nisbatan kurashish har doim kognitiv baholashni o'z ichiga olib, bu esa ma'lum intellektual harakatlarni talab qiladi: masalani tahlil qilish, yechim usullarini o'ylab ko'rish, yangi ma'lumotlarni izlash va hokazo. Bularning barchasi insonga mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan ko'rish, o'z resurslarini maksimal darajada ishlatish va muvaffaqiyat imkoniyatini oshirishga yordam berar ekan.

Differentsial kognitiv baholash vaziyatlarni ularni o'zgartirish imkoniyati va bu uchun shaxsiy resurslarning yetariligi yoki yetishmasligi yuzasidan ajratishga imkon beradi [8]. Shu tariqa, kognitiv baholash nafaqat vaziyatga, balki "o'zimizga" ham taalluqli bo'lib, refleksiya jarayonini ham o'z ichiga oladi. Bu jarayon o'z xatti-harakatlarini tanqidiy baholash, sharoitga mos ravishda o'zgarishlar kiritish va voqealar ehtimoliy natijasini oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, "retrospektiv refleksiya" mavjud bo'lib, u o'tgan vaziyatlarni, jumladan xatolar va ularning sabablarini tahlil qilish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, o'zini "maqsadga yo'naltirilgan faol shaxs" sifatida qabul qilish, "o'z-o'zini samarador deb bilish", qiyinchiliklarni yengish va qaror qabul qilish qobiliyatiga ishonch, koping-xatti-harakatlarning samaradorligini sezilarli darajada belgilar ekan [11], [1],[4].

Kognitiv baholashning differentsialligi, aniqligi va prognoz berish qobiliyati ko'p jihatdan insonning intellektual qobiliyatlarining rivojlanish darajasiga bog'liq. Shu bilan ularning kurashishdagi roli shubhasizdir. Biroq, g'arb psixologiyasida masala yetarlicha uzoq o'rganilgan bo'lsa-da, kognitiv faktorning rolini chuqur o'rganish deyarli amalga oshirilmagan. Muammolarni hal qilishda strukturaviy yondashuv doirasida iroda kuchi ham tahlil qilingan bo'lib, "Men" kuchi, nazorat lokusi, hayotga chidamlilik kabi shaxsiy xususiyatlar doirasida ko'rib chiqilgan. Vaziyatli yondashuv nazariyotchilari esa stressli vaziyatning o'zi, aniqrog'i, uni shaxs qanday baholashi, stress bilan kurashish uslubini belgilashini ta'kidlaydilar, ya'ni baholash kurashish xatti-

harakatining asosiy determinant ekanligi tahlil qilingan [14]. Bundan tashqari, ba'zi mualliflar fikricha, qiyin vaziyatlarning katta qismini mavjud ko'nikmalardan samarali foydalangan holda, qo'shimcha intellektual kuch sarflamasdan yengib o'tish mumkinligi ham izolangan [13].

Muhokama. Tadqiqotchilar tomonidan vaziyatli va intellektual omillarni solishtirishga harakat qilib, quyidagilarni alohida ta'kidlashgan:

Agar vaziyat odatiy bo'lib, ko'p marta boshdan kechirilgan bo'lsa, (nazorat ishi, do'st bilan janjal, imtihon), kognitiv faktor roli kichik bo'ladi, shaxs esa odatiy tarzda javob beradi. Agar vaziyat ekstremal bo'lsa, kutilmaganda yuzaga kelsa va tezkor javobni talab qilsa, intellekt roli ham kichik bo'lishi mumkin, chunki barcha omillarni tahlil qilishga yetarli vaqt bo'lmaydi.

Yangi, noodatiy, murakkab vaziyatlarda intellektual faktor ayniqsa yaqqol namoyon bo'lar ekan, chunki aynan bunday vaziyatlarda katta hajmdagi ma'lumotni jalb qilish, uni chuqur qayta ishlash, ko'plab alternativ yechimlardan tanlash, ratsional xatti-harakat modelini tanlash va yangi xatti-harakat usulini yaratish imkoniyati mavjud.

Bunga asoslanib aytish mumkinki, refleksiya qobiliyati, kognitiv qobiliyatlar, avvalo intellekt va kognitiv uslublar qiyin hayotiy vaziyatlarda kurashish strategiyalari va uslublarini tanlashda o'z aksini topar ekan [9]. Mavjud tadqiqotlarga asoslanib, ushbu gipotezani aniq tasdiqlashga imkon bermaslik holatlari ham kuzatiladi, ya'ni, refleksiya rolini kurashish xatti-harakati sifatida o'rganilgan tadqiqotlar deyarli yo'q. Shuningdek, shaxsning kognitiv-uslubiy xususiyatlari bilan kurashishning bog'liqligini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar ham juda kam uchraydi.

Sternberg fikricha, intellekt nafaqat IQ-testlarda namoyon bo'ladi, balki real hayotiy muammolarni hal qilish vaziyatlarida ham ishlaydi [7].

A.Anastazi va boshqalar tadqiqotlariga ko'ra, yuqori intellektga ega bolalarda moslashuv bilan bog'liq muayyan muammolar yuzaga kelishi mumkin ekan. Shu bilan birga, tez rivojlanayotgan intellektga ega bolalar ko'pincha qiyinchiliklarni yengish mexanizmlaridan, sekin rivojlanayotganlar esa psixologik himoya mexanizmlaridan foydalanganini qayd etishgan [3].

L.Medvedova tadqiqotlarida esa, o'spirin qizlarda kurashish xatti-harakatlarini bashorat qiluvchi omillar sifatida ijobiy o'z-o'zini baholash va yuqori intellekt darajasini ko'rsatgan. O'spirin o'g'il bolalarda esa asosiy rol tengdoshlar tomonidan qabul qilinishga tegishli bo'lib, bu omil shunchalik kuchliki, hatto yuqori intellektga ega o'spirinlarda ham tengdoshlar tomonidan rad etilish moslashuvchanlik imkoniyatini va qiyin vaziyatlarda kurashish darajasini pasaytirishga sabab bo'lar ekan [17].

I.M.Nikol'skaya va R.M.Granovskaya tadqiqotlarida esa, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda taranglik, oson g'azablanuvchi, past o'zini nazorat qilish qobiliyatiga egalik, xavf-xatarni yoqtiradigan, beparvo va past intellekt darajasiga ega bo'lgan bolalarda esa ijtimoiy jihatdan ma'qullanmaydigan affektiv strategiyalardan foydalanishlarini aniqlashgan [5].

Z.Sierra-Alta Jorge Bernarda tadqiqotida umumta'lim maktablarining 11-sinf o'quvchilaridan 50 nafar va yordamchi maktablarning 10–11-sinf o'quvchilaridan 43 nafar o'quvchi ishtirok etgan. Olingan natijalar birinchidan, muammoni hal qilishga yo'naltirilish asosiy strategiya bo'lib, stress ta'siriga qarshi turishga imkon berib, intellekt darajasidan qat'i nazar ruhiy jihatdan sog'lom o'quvchilarda mavjud ekanligi, yordamchi maktab o'quvchilari ko'proq ijtimoiy yordam qidirish strategiyasiga murojaat qilishgani, bu esa stress ta'sirini yumshatishi aniqlangan [10].

Kognitiv-uslubiy xususiyatlarning shaxsning hayot faoliyatiga ta'siri tadqiqotchilar orasida allaqachon keng tarqalgan masalalardan hisoblanib, tashqi omillarga tayangan shaxslar, ijtimoiy jihatdan ko'proq yo'naltirilgan bo'lishar ekan. Ular xotirjamlikni buzadigan narsalardan himoya qilinishda hissiy mazmundagi himoya mexanizmlaridan foydalanishar ekan. Mustaqil shaxslar esa tajribani faol qayta ishlashni talab qiladigan himoya mexanizmlarini ishlatishib, ijrochi harakatlarni boshqarish va affektiv holatlarni tartibga solish qobiliyatini oshirishga olib kelar ekan. Aslida, bunday shaxslar o'rtasidagi farq ularning axborot izlash strategiyalarida namoyon bo'lar ekan: bog'liq shaxslar muammoli vaziyatlarni hal qilish uchun boshqa odamga tayanishsa, mustaqil shaxslar esa o'z tajribasiga tayangan holda vaziyatni mustaqil tahlil qilish va qaror qabul qilishni afzal ko'rishar ekan.

A.A.Alexapol'skiy tadqiqotlariga ko'ra, boshqalarga qaramlik bo'lmagan talabalarda ko'proq o'zini ayblash, ichkariga yo'nalganlik, chalg'itish strategiyalaridan foydalanishsa, qaramlik shakllangan talabalarda ko'proq himoya mexanizmlaridan, regressiya va e'tiborni cheklashdan foydalanishar ekan [2].

M.A.Xolodnaya ma'lumotlariga ko'ra, qat'iy kognitiv nazoratga ega shaxslar o'zini tarang, sezgir va labil deb baholashib, ular chalg'itishga kam chidamli bo'lishar ekan[8]. Ular faoliyat davomida yuzaga keladigan to'siq holatlarida kamroq sabrli bo'lib, shu bilan birga bu to'siqlarni yengishga intilishlari yuqori, qaror qabul qilishdan oldin harakatlarini oldindan o'ylashga kamroq moyil va oldindan ma'lumot to'plashga kamroq e'tibor qaratishar ekanlar [6]. Demak, impulsiv shaxslar yuqori xavotirlik, sezgirlik va stressga chidamsizlik tufayli qat'iy va stereotipli bo'lib, hazilga moyilligi yo'q va o'zlariga ishonchsiz bo'lishar ekan. Reflektiv shaxslar esa tafakkurli, osoyishta, ko'proq kompetentlik ko'rsatishib, ratsional, mustaqil va muammolarni hal qilishda energiyaga ega bo'lishlari bilan ajralib turar ekan.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, intellektual jihatdan samarali shaxslar va intellektual rivojlanish darajasi yuqori bo'lgan shaxslar ko'proq turdagi kurashish strategiyalaridan foydalanishar va qiyin vaziyatlarda kamroq muvaffaqiyatsizlikka uchrashar ekanlar. Biz ham turli tadqiqotchilar tomonidan olingan natijalar har doim bir-biri bilan mos kelavermasligini va ba'zan bir-biriga zid bo'lishi mumkinligini ham kuzatishimiz mumkin. Bunda o'rganilayotgan fenomenlarning murakkabligini ham nazarda tutish lozim. Shuning uchun ham tadqiqotchilar tomonidan qo'llanilgan statistik usullar kognitiv omillarning kurashish strategiyalarini tanlashga ta'siri haqida yetarlicha ishonchli prognoz bera olmasligini ham ta'kidlash lozim. Shuningdek, vaziyat, intellekt va kognitiv-uslubiy xususiyatlar o'rtasidagi farqlarni ham hisobga olish zarurdir. Chunki bir xil strategiya bir vaziyatda muammoni hal qilishi mumkin, boshqa vaziyatda esa shaxs resurslarining kamayishiga olib kelishini ham nazarda tutiladi. Bundan tashqari, bizga kognitiv omillarning kurashish xatti-harakatidagi rolini muhokama qilishda strategiyalarning samaradorligini birinchidan, natija nuqtai nazaridan tahlil qilish, ya'ni muammo ma'lum shaxs uchun qanchalik muammo bo'lib qolmayotganini aniqlash muhim masala hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование жизненных ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. 1994. Т. 15. № 1. С. 3–19.
2. Алексапольский А. А. Взаимосвязь когнитивного стиля «полезависимость-полenezависимость» с механизмами психологической защиты и стратегиями совладания // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2007.
3. Анастаси А. Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия в поведении / Пер. с англ. М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001.
4. Крюкова Т. Л. Психология совладающего поведения. Кострома, 2004.
5. Никольская И. М., Грановская Р. М. Психологическая защита у детей. СПб.: Речь, 2000
6. Скотникова И. Г. Психофизические характеристики зрительного различения и когнитивный стиль // Психологический журнал. 1990. Т. 11. № 1. С. 84–94.
7. Стернберг Р. Дж., Форсайт Дж. Б., Хедланд Дж. и др. Практический интеллект. СПб.: Питер, 2002.
8. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. М., 2002.
9. Холодная М. А. Стили совладающего поведения: к вопросу о конструктивной валидности опросника «Юношеская копинг-шкала» // Психология совладающего поведения: материалы Межд. научно-практ. конф. / Отв.ред.: Е. А. Сергиенко, Т. Л. Крюкова. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2007.
10. Хорхе Бернарда С. 3. Особенности психологических ресурсов личности в раннем юношеском возрасте (копинг-стратегии, защитные механиз-

мы, социальный институт и общественный институт): Дис. ... канд. психол. наук. СПб., 2000.

11. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. New York: Freeman, 1997.
12. Carver C. S., Scheier M. F. On the self-regulation of behavior. New York: Cambridge University Press, 1998
13. Dennett D. C. Consciousness explained. Boston: Little Brown, 1991.
14. Lasarus R. S. Emotion and Adaptation. N. Y.: Oxford University Press, 1991.
15. Lazarus, R S, (1993). Coping theory and research: Past, present, and future. Psychosomatic Medicine, 55, pp. 234–247
16. Lazarus, R S and Folkman, S. Cognitive theories of stress and the issue of circularity. In M H Appley and R Trumbull (Eds). Dynamics of Stress. Physiological, Psychological, and Social Perspectives pp. 63–80
17. Medvedova L. Adaptive coping with stress and gender differences in early adolescence // Research Institute for Child, 1987.

Murodjon Akhmadaliyev Ulug'bek o'g'li,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
"Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
metodika"si kafedrasida katta o'qituvchisi
ORCID: 0000-0003-4132-5066

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENSIYALARINI ZAMONAVIY TENDENSIYALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy tendensiyalar asosida rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot pedagogik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi, jumladan: kognitiv, amaliy, aksiologik, kommunikativ, kreativlik, kollaboratsiya, refleksiv, innovatsion-ijodiy, ijtimoiy va madaniy hamda texnologik komponentlar kontekstida o'rganiladi. Maqolada ushbu komponentlarning uzviy bog'liqligi va pedagogik tayyorgarlik jarayonida ularni samarali qo'llash imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, innovatsion va integrativ ta'lim jarayonlarini tashkil etish hamda zamonaviy pedagogik tendensiyalarga mos professional faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: modernizatsiya, intellekt, kompetensiya, tendensiya, kollaborativ faoliyat, 4K modeli, paradigma, kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya, OECD, UNESCO, empatiya, "Learning Compass 2030" modeli

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы развития профессиональных компетенций будущих учителей начального образования на основе современных тенденций. Исследование рассматривает структурную организацию педагогической компетентности, в частности такие её компоненты, как когнитивный, практический, аксиологический, коммуникативный, креативный, коллаборативный, рефлексивный, инновационно-творческий, социально-культурный и технологический. В статье показана их органическая взаимосвязь и раскрыты возможности эффективного применения данных компонентов в процессе педагогической подготовки. Результаты исследования способствуют формированию профессиональных компетенций будущих учителей, организации инновационных и интегративных образовательных процессов, а также развитию профессиональной деятельности в соответствии с современными педагогическими тенденциями.

Ключевые слова: модернизация, интеллект, компетентность, тенденция, коллаборативная деятельность, модель 4К, парадигма, креативность, критическое мышление, коммуникация и коллаборация, OECD, UNESCO, эмпатия, модель «Learning Compass 2030».

Abstract. This article analyzes the issues of developing the professional competencies of future primary school teachers based on modern trends. The study examines the structural composition of pedagogical competence, including cognitive, practical, axiological, communicative, creative, collaborative, reflective, innovative-creative, socio-cultural, and technological components. The article demonstrates the organic interconnection of these components and reveals the possibilities of their effective application in the process of pedagogical training. The research findings contribute to the formation of professional competencies of future teachers, the organization of innovative and integrative educational processes, and the development of professional activity in accordance with contemporary pedagogical trends.

Key words: modernization, intelligence, competence, trend, collaborative activity, 4C model, paradigm, creativity, critical thinking, communication and collaboration, OECD, UNESCO, empathy, Learning Compass 2030 model.

Kirish. Bugungi globallashuv va ta'lim tizimining jadal modernizatsiyasi sharoitida boshlang'ich ta'lim bosqichi jamiyatning intellektual, ma'naviy va ijtimoiy taraqqiyotida muhim

o‘rin egallaydi. Aynan ushbu bosqichda o‘quvchilarda bilim olishga bo‘lgan munosabat, o‘quv faoliyatining asosiy ko‘nikmalari hamda shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalar shakllanadi. Mazkur jarayonning samaradorligi esa bevosita boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik mahorati va kompetensiyalar darajasiga bog‘liqdir. So‘nggi yillarda xalqaro ta‘lim amaliyotida o‘qituvchi faoliyatiga nisbatan qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgardi. An‘anaviy bilim uzatuvchi model o‘rnini kompetensiyaviy yondashuv egallab, o‘qituvchidan nafaqat fan mazmunini puxta egallash, balki kreativ fikrlash, kollaborativ faoliyatni tashkil etish, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish va refleksiv tahlil olib borish kabi ko‘nikmalarni ham talab etmoqda. Shu jihatdan, bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy tendensiyalar asosida takomillashtirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Zamonaviy ta‘lim paradigmasi doirasida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi integrativ tizim sifatida talqin qilinib, unda metodik, kommunikativ, axborot-raqamli, kreativ va kollaborativ kompetensiyalar o‘zaro uzviy bog‘liqlikda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, 21-asr ko‘nikmalari (4K: kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya)ning pedagogik tayyorgarlik jarayoniga tatbiq etilishi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy moslashuvchanligi va innovatsion salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar va strategik dasturlarda ham o‘qituvchi kasbiy kompetensiyalarini zamon talablari asosida rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa pedagog kadrlar tayyorlash tizimida mazmun, shakl va metodlarni qayta ko‘rib chiqishni, ta‘lim jarayoniga innovatsion va integrativ yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy tendensiyalar asosida takomillashtirishning nazariy asoslari tahlil qilinib, kompetensiyaviy yondashuv, kreativ va kollaborativ faoliyatni rivojlantirish imkoniyatlari hamda pedagogik tayyorgarlik jarayonini samarali tashkil etish masalalari yoritib beriladi.

ASOSIY QISM

Kompetensiya so‘zining lug‘aviy ma‘nosi (lotincha “*competo*” so‘zidan olingan bo‘lib, “erishaman, muvofiqman, mos kelaman” ma‘nolarini beradi) - kishi egallagan muayyan bilim, ko‘nikma, malakalar majmuasini anglatadi.

Pedagogik kompetensiyaning shakllanishi esa bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisining kasbiy o‘zligini anglash, o‘quvchilarning individual va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta‘lim jarayonini tashkil etish, interaktiv va shaxsga yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish, pedagogik hamkorlik va muloqot madaniyatini shakllantirish hamda innovatsion texnologiyalarni samarali qo‘llash kabi zamonaviy yondashuvlar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi.

Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, pedagogik kompetensiya bu – o‘qituvchining o‘z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish, mustaqil qaror qabul qilish, innovatsion yangiliklarni joriy etish, o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga mos yondashish va ijtimoiy-huquqiy javobgarlikni his qilishga tayyorligini aks ettiruvchi murakkab integrativ sifatlar majmuidir.

Shuningdek, E.V. Bondareva kompetensiyani “ta‘lim oluvchining o‘z bilim va ko‘nikmalarini muayyan kasbiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyati, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish salohiyati” deb ta‘riflaydi. Kompetensiya tushunchasi shunchaki bilim, ko‘nikma va malakalarning yig‘indisigina bo‘lmay, balki shaxsning kasbiy faoliyatda mavjud muammolarni tahlil qilish, hal etish va mustaqil qaror qabul qilishga layoqatli bo‘lishini anglatadi. Zamonaviy kompetent mutaxassis o‘z kasbiy faoliyatida nafaqat mavjud bilim va ko‘nikmalarni qo‘llaydi, balki doimiy o‘rganish, o‘z-o‘zini rivojlantirish, kasbiy faollik va tanqidiy tafakkur bilan ajralib turadi. Lacerda va Marques (2021) qayd etishicha, kompetent mutaxassis o‘z bilimlarini amaliyot bilan uzviy bog‘lay oladi, har qanday o‘zgaruvchan vaziyatda to‘g‘ri va tezkor qaror qabul qila oladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, zamonaviy ta‘lim tizimlarining asosiy vazifalaridan biri – bo‘lajak mutaxassislarni global va mahalliy miqyosdagi murakkab, ko‘p qirrali muammolarni anglaydigan, ularni hal qila oladigan, ijtimoiy javobgarlikni his etadigan kompetent shaxs sifatida shakllantirishdir. Shu bois xalqaro miqyosda ishlab chiqilgan kompetensiya modellarida (xususan,

OECD, UNESCO, EU-komissiyasi kabi tashkilotlar tavsiyalarida) quyidagi mezonlar muhim hisoblanadi:

Zamonaviy ilmiy, pedagogik, ijtimoiy va siyosiy muammolarni tushunish. Bu talabdan ko'zlangan asosiy maqsad – mutaxassis nafaqat o'z fan sohasi bilan chegaralanib qolmasligi, balki jahon miqyosidagi ilmiy-ijtimoiy jarayonlarga ongli va tanqidiy yondasha olishi kerakligidir.

Fanlararo bilimlarni integratsiyalashgan holda amaliyotga tatbiq etish. Bugungi kunda fanlararo intehratsiya – bilimlarni izolyatsiyalashdan voz kechish, ya'ni tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar va gumanitar fanlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni anglab, ularni amaliy vaziyatlarda uyg'un qo'llashni anglatadi.

Loyihalash, muammolarni hal qilish va pedagogik qarorlar qabul qilish ko'nikmalari. Har qanday kasb egasi – ayniqsa, o'qituvchi – pedagogik jarayonda turli murakkab vaziyatlar bilan to'qnashadi. Shu bois u vaziyatni tahlil qilish, yechim ishlab chiqish, jarayonni loyihalashtirish va samarali qaror qabul qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi talab etiladi. Bu kompetensiya tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv bilan bevosita bog'liqdir.

Jamoa bilan ishlash, kasbiy va axloqiy mas'uliyat, madaniyatlararo muloqotga tayyorlik. XXI asr kasblarining muhim xususiyati – ular jamoaviy hamkorlikni talab qiladi. Ayniqsa, o'qituvchi o'z faoliyatida ota-onalar, sinfdoshlar, ma'muriyat va jamiyat bilan samarali muloqotda bo'lishi lozim. Bundan tashqari, xalqaro mobillik sharoitida madaniyatlararo muloqotga tayyorlik, tolerantlik, empatiya, o'zaro hurmat kabi fazilatlar mutaxassisning asosiy sifatleri sifatida qaraladi.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) tomonidan ishlab chiqilgan "Future of Education and Skills 2030" dasturi zamonaviy ta'limni qayta ko'rib chiqish, Bo'lajak o'qituvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishni ta'minlashga qaratilgan xalqaro tashabbus hisoblanadi. Bu dastur ta'lim strategiyalarining istiqboldagi asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi va turli mamlakatlar ta'lim siyosati va amaliyotlarini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv "Learning Compass 2030" modeli orqali ifodalangan bo'lib, unda o'quvchilarning faolligi (student agency), farovonligi (well-being), asosiy kompetensiyalar (knowledge, skills, attitudes, and values) va transformativ kompetensiyalar asosiy elementlar sifatida ko'rsatilgan. "Learning Compass 2030" modeli o'quvchining shaxsiy va ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan transformativ kompetensiyalarni belgilaydi. Ular orasida quyidagilar alohida ahamiyatga ega:

- 1) yangi imkoniyatlarni yaratish,
- 2) qarama-qarshiliklarni hal qilish,
- 3) kollektiv farovonlik uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish.

Mazkur kompetensiyalar shaxsiy mustaqillik, ijtimoiy ong va innovatsion fikrlash kabi tarkibiy qismlar bilan chambarchas bog'langan. Ushbu dastur, shuningdek, ta'lim mazmunini yangilash, o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi. 2020-yilda nashr etilgan "What Students Learn Matters" nomli hisobotda ta'lim tizimlarida o'quv dasturlarining kompetensiyaga asoslangan modelga o'tishi zarurligi ta'kidlangan. Bu kompetensiyalar faqatgina bilimlarni emas, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik kabi 21-asr ko'nikmalarini ham qamrab oladi. Ta'lim 2030 tashabbusi doirasida ishlab chiqilgan o'quv modeli talabaning o'rganishdagi faolligini oshirish, o'z ta'lim yo'lini tanlashda ishtirokini kuchaytirish, shuningdek, o'z o'rganish faoliyatining natijalari uchun mas'uliyatni his qilishiga turtki beradi. Bu yondashuv talabani passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ko'radi. Mazkur yondashuvda "co-agency" tushunchasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, talaba, o'qituvchi, ota-ona va jamiyat o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, OECDning "Curriculum Analysis of the OECD Future of Education and Skills 2030" (2020) texnik hisobotida dunyo mamlakatlaridagi ta'lim dasturlarini o'rganish asosida zamonaviy o'quv dasturlarini loyihalash, joriy etish va baholash mexanizmlariga oid tajribalar umumlashtirilgan. Hisobotda ilgari surilgan asosiy takliflardan biri – bu o'quv dasturlarining kontekstual moslashuvchanligidir. Har bir mamlakat o'z milliy ehtiyojlariga muvofiq, global kompetensiyalarni o'z ta'lim tizimiga integratsiya qilishi lozim. Ta'lim 2030 konsepsiyasi shuningdek, o'qituvchilarning

kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash, shuningdek, professional rivojlanish uchun mos muhit yaratishga ham katta e'tibor qaratadi. O'qituvchilar bu tizimda faqat bilim yetkazuvchilar emas, balki mentorlardir. Ular o'quvchilar bilan birgalikda o'rganadilar, refleksiya qiladilar va rivojlanadilar. Yana bir muhim jihat shundaki, dasturda o'quvchining farovonligi asosiy qadriyat sifatida qaraladi. Bu – nafaqat jismoniy va psixologik holat, balki o'zini jamiyatda foydali va zarur shaxs sifatida his qilish, o'z qiziqishlari va maqsadlarini ro'yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo'lishni anglatadi. Farovonlik o'z navbatida o'quvchining agentligi va bilim olishga bo'lgan ichki motivatsiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, "Learning Compass 2030" doirasida ta'limning asosiy maqsadi sifatida o'quvchining "o'zgaruvchan dunyoda yashash va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur kompetensiyalarni egallashi" belgilangan. Bu – transformativ kompetensiyalar, ya'ni, insonning o'zini va dunyoni ijobiy o'zgartirishga intilishi, bu yo'lda mas'uliyatli qarorlar qabul qilishi, ijtimoiy adolatga e'tibor berishi, ekologik muammolarga loqayd bo'lmasligi kabi qator fazilatlarini o'z ichiga oladi. OECDning "Future of Education and Skills 2030" tashabbusi nafaqat xalqaro darajadagi ta'lim islohotlariga zamin yaratmoqda, balki har bir mamlakatga o'z ta'lim tizimini zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish, uni insonparvar, barqaror va kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeliga aylantirish imkonini bermoqda. Bu, o'z navbatida, nafaqat ta'lim sifati, balki butun jamiyat taraqqiyoti uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, kompetensiya nafaqat kasbiy tayyorgarlik darajasining belgisi, balki shaxsning ijtimoiy, madaniy va axloqiy pozitsiyasini ifodalovchi muhim me'zon sifatida talqin qilinmoqda. Bu esa pedagogik ta'lim mazmunini yangilash, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvlarni tatbiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Pedagogik kompetensiya - bu o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini samarali va ijodiy tashkil etishga imkon beradigan bilim, ko'nikma, qadriyat va shaxsiy sifatlar majmuasidir. Bu tushuncha zamonaviy ta'lim strategiyalarining markazida turib, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va amaliyotdagi samaradorligining asosiy mezonini hisoblanadi.

Yevropa kengashi tomonidan ishlab chiqilgan kompetensiyaviy yondashuvlar asosida ham bugungi pedagog zamonaviy ta'limning asosiy ishtirokchisi sifatida ko'riladi. U nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishga rahbarlik qiluvchi, tarbiyachi, mentor, fasilitator sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Pedagogik kompetensiyaning tuzilmasini o'rganishda uning quyidagi asosiy komponentlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Pedagogik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi

№	Komponent nomi	Tavsifi	Asosiy funksiyalari	Amaliy ahamiyati
1	Kognitiv komponent	Pedagogik, psixologik, metodik, ijtimoiy va maxsus fanlarga oid nazariy bilimlar majmuasi.	Darsni rejalashtirish, o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash, bilimlarni asoslash.	O'qituvchining bilim asosidagi qaror qabul qilishiga asos bo'ladi.
2	Amaliy komponent	Nazariy bilimlarni real sharoitda qo'llay olish, dars o'tish, baholash, sinf muhitini boshqarish kabi amaliy ko'nikmalar.	O'quv faoliyatini tashkil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish.	Ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o'qituvchining kasbiy harakatlarini aniq belgilaydi.
3	Aksiologik komponent	pedagogning kasbiy faoliyatida qadriyatlar tizimiga asoslangan yondashuvini, kasbga bo'lgan sadoqatini, pedagogik etikaga rioya qilishini, shaxsiy	Pedagogik etikani, insonparvarlik va ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlash.	Kasbiy etika va o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltiradi.

		javobgarlik hissini hamda kasbiy o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojini ifodalaydi.		
4	Kommunikativ komponent	O'qituvchining o'quvchi, ota-ona, hamkasb va jamoatchilik bilan samarali muloqot olib borish qobiliyati.	Axborot almashish, ijtimoiy hamkorlik, madaniyatlararo muloqot.	O'quv muhitida sog'lom va hamkorlikka asoslangan atmosferani yaratishga xizmat qiladi.
5	Kreativlik	Pedagogik kompetensiyaning integrativ, metakompetent komponenti bo'lib, o'qituvchining o'quv-tarbiya jarayonida nostandart, innovatsion va samarali yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini ifodalaydi.	Yangi pedagogik texnologiyalar, metodlarni ishlab chiqish va joriy etish; o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos pedagogik yondashuvni tanlash; darsni emotsional va kognitiv jihatdan boyitish; O'quvchilarda tanqidiy va divergent tafakkurni shakllantirish;	O'quv materiali o'quvchiga qiziqarli va tushunarli shaklda yetkaziladi; ijodiy va mustaqil fikrlash rivojlanadi; Ta'lim islohotlari va yangilanishlarga tez moslashish; Kompetensiyaviy va natijaga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish;
6	Kolloboratsiya	Pedagogik kompetensiyaning muhim ijtimoiy-kasbiy komponenti bo'lib, o'qituvchining ta'lim jarayonida o'quvchilar, hamkasblar, ota-onalar va ta'lim muassasasi bilan maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro mas'uliyatli va samarali hamkorlikni tashkil etish qobiliyatini ifodalaydi.	Ta'lim jarayonida ishtirokchilarning o'zaro hamjihatligini ta'minlash; O'quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni (mas'uliyat, yetakchilik, murosaga kelish) rivojlantiradi.	O'qituvchining jamoa bilan ishlash, pedagogik muloqot o'rnatish, hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish kompetensiyasini ifodalaydi.
7	Refleksiv komponent	O'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni tan olish va ularni tuzatish bo'yicha salohiyati.	O'z ustida ishlash, o'z faoliyatini baholash va rivojlantirish.	Kasbiy tajribaning chuqurlashishiga va yangilanishiga olib keladi.
8	Innovatsion-ijodiy komponent	Pedagogik faoliyatda yangi g'oyalarni ilgari surish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, metodik yangiliklarni loyihalash va joriy etish ko'nikmalari.	Innovatsion g'oyalarni joriy etish, texnologik savodxonlik hamda kreativlik.	Ta'lim sifati va yangilanish jarayonini jadallashtiradi.
9	Ijtimoiy va madaniy kompetensiya	O'qituvchining o'z kasbini jamiyatdagi roli bilan uyg'unlashtira olish salohiyati, madaniy	Jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatni his qilish, ijtimoiy rollarni anglash.	Ta'limning ijtimoiy funksiyalarini samarali amalga oshirishga zamin yaratadi.

		qadriyatlarni hurmat qilish.		
10	Texnologik komponent	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, raqamli vositalar bilan ishlash ko'nikmalari.	Onlayn darslar o'tkazish, raqamli resurslarni qo'llash, elektron baholash.	Raqamli ta'limga moslashuvchanlikni ta'minlaydi, o'qituvchining raqamli savodxonligini rivojlantiradi.

Pedagogik kompetensiyani tashkil etuvchi har bir komponent o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, pedagogning kasbiy salohiyatini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda faoliyat yurituvchi o'qituvchilar uchun bu komponentlarning shakllanishi o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali ta'lim berishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik kompetensiyaning mazmunini tahlil qilish, uning tarkibiy komponentlarini aniqlash va o'rganish - bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish, zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan shaxsni shakllantirish uchun muhim ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Bu kompetensiyalar asosida shakllanadigan kasbiy malaka o'qituvchini nafaqat samarali dars beruvchi, balki tarbiyachi, lider, innovator va ijtimoiy faol shaxsga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Kholdorova, N. R. (2021). Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining pedagogik kompetensiyasini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Ilm Ziya.
2. Bondareva, E. V. (2019). Pedagogicheskaya kompetentsiya: sushchnost' i strategii razvitiya [Pedagogical competence: essence and development strategies]. Moskva: Pedagogika.
3. OECD. (2019). Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030.
4. Mushynska, I. (2018). Competence approach in the training of future teachers: theory and practice. European Journal of Education, 3(1), 22–31.
5. Lacerda, C., & Marques, P. (2021). Professional competence development for the 21st century: Challenges and educational strategies. Journal of Teacher Education Research, 54(2), 130–142.
6. Kovshar, A. V., Mukhina, V. S., & Frolova, E. A. (2019). Formation of professional competencies in the system of teacher education. Moscow: Pedagogika Press.
7. OECD. (2020a). Future of Education and Skills 2030: Curriculum analysis.
8. OECD. (2019). OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes.
9. OECD. (2020b). What Students Learn Matters: Towards a 21st Century Curriculum.

Qudratov Mexroj Pardaql o'g'li,
Xalqaro innovatsion universiteti "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

MAQOM AN'ANAVIY KASBIY MUSIQA NAMUNALARINI O'RGANISHDA OVOZ XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. maqolada maqom va boshqa an'anaviy kasbiy musiqa namunalarini o'rganish jarayonida xonandaning ovoz xususiyatlari, kuylash organlari faoliyati, balog'at (mutatsiya) davri xususiyatlari hamda ovozni asrash va tarbiyalashning psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot shuningdek, maqom san'ati orqali yosh avlodni yuksak insoniy tuyg'ular, estetik did va milliy musiqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: an'anaviy kasbiy musiqiy meros, milliy maqom san'ati turkumlari, Buxoro Shashmaqomi, xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, maqomga asoslangan didaktik qo'shiqlar, "Mushkilot", "Nasr"

Annotation. The article examines the characteristics of the voice, the activity of the singing organs, the characteristics of the period of mutation (puberty) and the psychological features of sound preservation and education in the study of maqom and other traditional professional music, and the education of the younger generation in the spirit of high human feelings.

Key words: traditional professional musical heritage, national maqom art series, Bukhara Shashmaqomi, Khorezm maqoms, Fergana-Tashkent maqom roads, maqombased didactic songs, "Mushkilot", "Nasr".

Аннотация. В статье анализируются особенности голоса певца, деятельность певческих органов, специфика периода полового созревания (мутации), а также психологические аспекты охраны и воспитания голоса в процессе изучения макома и других образцов традиционной профессиональной музыки. Исследование также направлено на изучение вопросов воспитания молодого поколения в духе высоких человеческих чувств, эстетического вкуса и национальных музыкальных ценностей посредством искусства макома.

Ключевые слова: традиционное профессиональное музыкальное наследие, национальные циклы искусства макома, Бухарский Шахмаком, хорезмские макомы, Фергано-Ташкентские макомные пути, дидактические песни на основе макома, «Мушкilot», «Наср».

Kirish. Maqom va boshqa an'anaviy kasbiy musiqa namunalarini o'rganishda xonandaning ovoz xususiyatlari, kuylash organlari faoliyati, balog'at (mutatsiya) davri o'ziga xosligi hamda ovozni asrash va tarbiyalash qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, maqomlarni to'g'ri va tabiiy ijro etishda xonandaning ovoz diapazoni markaziy omil sifatida xizmat qiladi. Maqom asarlarida past va baland pardalar o'rtasidagi keskin o'tishlar xonandadan ovozni erkin va majburiy zo'riqlashsiz chiqarishni talab qiladi. Shu bilan birga, ovoz temбри maqomning badiiy ifodasini boyitib, asarning mazmuni va ruhiy kayfiyatini tinglovchiga yetkazishda asosiy vosita hisoblanadi.

Baland avjlardagi maqom sho'balari va mumtoz ashulalarni kuylashda, ko'pincha daromad va miyonxat tuzilmalarini parcha-parcha ijro etish tavsiya etiladi, bu esa xonandaning tanishish jarayonini osonlashtiradi. Maqom ijrochiligida ovoz barqarorligi va nafas boshqaruvi alohida o'rin tutadi. Uzun va murakkab frazalarni uzluksiz ijro etish xonandadan nafasni to'g'ri taqsimlash va boshqarish ko'nikmalarini talab qiladi. Nafas yetarlicha taqsimlanganida ovoz sadosi tiniq va davomli bo'ladi.

Ko'plab xonandalar ovoz tembrida tabiatan yoki avvalgi o'qish natijasida yo'l qo'yan kamchiliklarga ega. Bir muncha tez uchrab turadigan tabiiy tembrdan qochish holatiga to'xtalib o'tamiz. Bu eng avvalo vibrato buzilishi bilan bog'liq kamchiliklar bo'lib, u tremolyatsiya, ovozning o'ynab ketishi va tekis (shuttak) ovozdır. Termolyatsiyada vibrato juda tez va uning amplitudasi kichkina. Avvalo, bu hiqildoq ishidagi ortiqcha zoriqlashlar bilan bog'liq.

Bu zoriqishlarni yengish jarayoni uzoq muddatli va hamma vaqt ham kerakli samara bermaydi, shuningdek vibrato chastotasidagi nurlarni bartaraf etish, uning chuqurligidagi nuqsonlariga nisbatan bir muncha qiyin kechadi. Juda kamyob va chuqur vibrato ovozning «chayqalishi», o‘ynab ketishi bilan ajralib turadi.

Talabalarga bu uslubda kuylash malakalarini o‘rgatish va an‘anaviy kuylash mahoratlarini shakllantirish uchun ijrochilarda ovoz sozlash mashqlarining ahamiyati katta.

Akademik vokal ijrochiligida asosan “Italyan opera maktabi” bo‘yicha kuylash malakalariga e‘tibor berilib, ijrochilar toza intonatsiyada kuylashga o‘rgatiladi. Bu yerda barcha tovushlar toza va tebratilmay ijro etilishi kerak. Shuning uchun barcha ovoz sozlash mashqlarida ham ijrochi-xonandalardan sof notalarda kuylash, hech qanday o‘zgarishsiz, talqinsiz ijro etib berish talab etiladi.

O‘zbek va mumtoz ashulachiligimiz ijrochilik maktabi esa mutlaqo boshqa uslubda, har-bir nota va kuylash bo‘lakchalariga alohida bezak, nola, nolish, honish, tovushlarni kuylashda tebratma harakatlarda ushlab turish va ashularimizning bezagi bo‘lgan avj pardalarda kuylash malaka va ijro mahorati maktabi ustun turadi.

Ijrochiligimizdagi bu qirralarni yuzaga chiqarishimiz uchun ovoz sozlash mashqlari ham shu yo‘sinda berib borilish zarur. Buning uchun an‘anaviy xonandalik maktabidan ijro namunalaridan talabalar imkoniyatlariga mos holda ashula “Xang”lari, daromad va miyonxat qismlaridan ashulalar bo‘laklaridan namunalardan foydalanib borishimiz lozim. Masalan:

An‘anaviy uslubda kuylash malakalarini shakllantirishda mumtoz ashulalar, bastakorlik ijodi namunalaridan foydalanishimiz ham mumkin.

Tovushni to‘g‘ri shakllantirish va uni rivojlantirishning shartlaridan biri uning turiga tug‘ri

tashhis qo‘ya bilish hisoblanadi. Quyidagi belgilar orqali ovoz turlarini aniqlash taklif etiladi: o‘tuvchi notalar va primar pardalarda tembri, qanday diapazonga ega bo‘lishini, tessitura tuta bilish qobiliyatini, shuningdek tovush boylamlari uzunligini va ortga qaytuvchi nervning xronaksiyasi. Tembr va diapazon asosida xonanda qaysi tur ovoz egasi ekanligini aniq aytib berish mumkin emas.

O‘z turiga mansub bo‘lmagan keng diapazonli tovushlar ham uchraydi yoki uning aksi o‘laroq diapazonning yuqori yo pastki qismi qisqarishi kuzatiladi. Yana shunday ham bo‘ladiki, tembr bir tur ovozga to‘g‘ri kelsa, diapazoni esa unga javob bera olmaydi.

Ovoz turini aniqlashda o‘tish notalari tahlilidan chiqish mumkin bo‘ladi. Ma’lumki, turli ovozlar turli balandlikda o‘tish notalarga ega. Har bir ovoz turining o‘tish notalari turli balandlikda joylashadi.:

Tenor: birinchi oktavaning mi-fa-fa diez.

Bariton: birinchi oktavaning re-mi bemol`-mi.

Bas: kichik oktavaning lya-si bemol`-si birinchi oktavaning do-do diez.

Soprano: birinchi oktavaning mi-fa-fa diez.

Metstso-soprano: do-re-re diez.

Ayollar ovozida o‘tish notalar diapazonning past qismida, erkaklarniki esa diapazonning yuqori qismida joylashgan. Shuni eslatish lozimki ayol ovozlarining yuqori qismida ham o‘tish notalar bor, ammo ular unchalik sezilarli emas. Tovush turini ajratishda asosan erkin, tabiiy va

chiroyli jarangdorlikka ega primar tovushlar yordam berishi mumkin. Ko'pincha ular tovush diapazonining o'rta qismida mavjud bo'ladi:

- tenorda – birinchi oktavadagi do,
- sopranoda – ikkinchi oktavadagi do,
- baritonda – kichik oktavadagi lya,
- metstso-sopranoda – birinchi oktavadagi lya,
- basda – kichik oktavadagi fa notasi.

Mazkur tur tovushga xoslikni tessitura ushlab turish juda muhimdir. Tessitura tushunchasi ijro etilayotgan asardagi tovushning bir maromda tutib turgan diapazon qismidagina aks etadi. Agar tovush xarakter jihatidan tenorga yaqin bo'lsa, lekin tenorga xos tessiturani ushlab turmasa, ehtimol u tovush bariton bo'lishi mumkin. Ovoz turlarini aniqlashga yordam beruvchi belgilar orasida anatomikfiziologik usullar ham bor. Turli turdagi ovozlarga turli uzunlikdagi tovush boylamlari muvofiqligi oldindan ma'lum.

Ovoz qancha baland bo'lsa, tovush boylamlari shuncha qisqa va nozik bo'ladi. Bundan tashkari har turdagi ovozning qaytib boruvchi ma'lum nerv xronaksiyasiga egalik qiladi. Yusson mana shu tur bo'yicha ayollar tovushini 19, erkaklarniki esa 17 guruhga bo'ladi. Shunday qilib ovoz turini belgilar majmui orqaligina aniqlash mumkin.

Ba'zi mohir pedagoglar ushbu asarlarni amaliyotda transpozitsiya qilib (pastroq tonallikka tushirib) kuylashni ham qo'llaydilar. Eng asosiysi, o'quvchi-yoshlarga maqomga xos murakkab va mukammal musiqa janrining o'ziga xos xususiyati, tarixi va ijro tamoyillarini yetkazish hamda bunday asarlarga nisbatan qiziqish va ehtiyojni shakllantirishdir.

Shuningdek, maqom an'anaviy ijrochiligida bezash usullari - nola, qochirim, ohangiy burilishlar va mayda intonatsion o'zgarishlar keng qo'llaniladi. Ushbu ijro unsurlarini mukammal amalga oshirish xonandaning ovoz moslashuvchanligi, texnik imkoniyatlari va ovoz apparati sog'lomligiga bevosita bog'liqdir. Shu bois, ovoz gigiyenasiga rioya qilish maqomlarni uzoq muddat davomida sifatli o'rganish va ijro etishning muhim sharti hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbek maqom san'ati bo'yicha yetakchi olimlar - Yunus Rajabiy, Ibrohim Akbarov, T. G'afurbekov, R. Abdullayev, O. Matyoqubovlarning ilmiy asarlarida maqomlarning tuzilishi, ularning ijrochilik xususiyatlari hamda xonanda ovozigacha qo'yiladigan talablar batafsil yoritilgan. Tadqiqotlarda maqom ijrosida ovoz diapazoni, tembr barqarorligi, intonatsion aniqlik va nafas boshqaruvining ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Shuningdek, vokal san'ati va ovoz fiziologiyasiga oid ilmiy manbalarda (A. Menabeni, V. Yemelyanov, N. G'arbutov va boshqalar) ovoz apparatining ishlash mexanizmlari, nafas texnikasi hamda rezonans masalalari nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ushbu qarashlar maqom ijrochiligida ovoz imkoniyatlarini ilmiy asosda shakllantirish uchun muhim metodik manba hisoblanadi.

Maqom san'ati o'zbek an'anaviy kasbiy musiqasining eng yuksak va murakkab shakllaridan biri bo'lib, u ijrochidan nafaqat musiqiy savodxonlik, balki mukammal ovoz imkoniyatlarini ham talab etadi. Maqom namunalarini o'rganish jarayonida xonandaning ovoz xususiyatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki maqom kuy va ashulalari keng diapazon, murakkab ohanglar tizimi va nozik ijro uslublari bilan ajralib turadi.

O'zbekiston Davlat madhiyasining muallifi, buyuk kompozitor Mutal Burxonov, shuningdek musiqashunos professor Fayzulla Karomatov va boshqa tadqiqotchilar maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlarini o'rganish ustoz-shogirdchilik an'analari orqali bolalikdan boshlanishi, shogirdlarga dastlab tanbur, doira va boshqa cholg'ularda chalish, undan so'ng ashula aytish o'rgatilganini qayd etadilar. Shu bilan birga, kasbiy musiqa janrlariga tanishish umumta'lim maktablarining o'rta sinflaridan boshlab boshlanishi zarur ekanligi ta'kidlangan.

Maqom iborasi arabchadan «joy», «o'rin», «daraja» kabi tushunchalarni anglatadi va musiqada asarning bosh pardasi joyini bildiradi. Shu nuqtai nazardan, maqomot - keng ma'nodagi turli maqomlar va ularga o'xshash musiqiy janrlarning umumiy atamasi hisoblanadi. O'zbekiston hududidagi maqom g'urkumlari (Buxoro shashmaqomi, Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari)dan tashqari Ozarbayjon mug'omlari, Uyg'ur mug'omlari, Hind ragalari, Eron dastgohlari va boshqa turkumli asarlar ham mazkur kontseptga kiradi.

Sobiq ittifoq davrida Buxoro shashmaqomi va respublikadagi boshqa maqom ko'rinishlari norasmiy ravishda cheklangan, ularni asosan saroy musiqasi bilan bog'lab, keng xalq qatlamlari bilan aloqasi yo'q degan noto'g'ri qarashlar mavjud bo'lgan. Aslida, oddiy xalq orasida yetuk shoir, musiqachi va olimlarning eng sarasi saroy xizmatiga jalb qilingan. Saroydagi riqobi (musiqachilar uyushmasi)da faoliyat ko'rsatgan mashhur sozanda va xonandalar el nazariga tushguncha, qishloq va shahar aholisi uchun musiqiy xizmat ko'rsatgan, ijodiy prinsiplari esa shu oddiy xalq musiqasi asosida shakllangan. Shu bois, maqomlarni yaratishda ustozlarimiz xalq musiqasining yorqin namunalaridan samarali foydalanganlar.

Mustaqillik davrida milliy qadriyatlar qatorida maqomlarning maqomi (darajasi, o'rni) tiklandi, ularning nazariy asoslari va amaliy ijrosi keng ko'lamda o'rganilmoqda. Shu nuqtai nazardan, maqom sho'bxalarini yoki ulardan olingan parchalarni tinglash, ayrim namunalarni kuylash umumta'lim maktablaridan boshlab kollej, universitet va konservatoriya o'quv jarayonlariga kiritildi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, maqomlarni o'rganish va o'rgatish tizimi hozirga qadar to'liq shakllanmagan. O'tmishda ustoz-shogirdchilik an'analari og'zaki tarzda amalga oshgan bo'lsa, hozirgi kunda bu jarayon qisman Yevropa nota tizimiga asoslanmoqda. Har ikkala usulning o'ziga xos afzalligi va kamchiliklari mavjud. O'tmishda ustozlar faqat musiqiy xotira, ovoz va qiziqishga ega bo'lgan yoshlarni tanlab, maqom ijrosini o'rgatgan bo'lsalar, hozirda o'rta darajadagi musiqiy imkoniyatlarga ega yoshlar ham maqom musiqasi bilan shug'ullanmoqda.

Shuning uchun murakkab va mukammal maqom janrlarini o'zlashtirish uchun yetuk ustozlardan ta'lim olish, shuningdek, nota yozuvi va turli ijrochilarning audio yozuvlarini taqqoslab eshitish muhimdir. Bu nafaqat ijrochilik mahoratini oshirish, balki maqom san'ati merosini tizimli o'rganish va yosh avlodga yetkazish imkonini beradi.

Muhokama. Maqomlar ijrosi bo'yicha ixtisoslashgan o'quv dargohlarida tahsil olayotgan talaba-yoshlar maqom ijrosini o'rganishda turli metodlardan foydalanadilar. Ulardan eng samarali usullar qatoriga yetuk maqomxon ustozlarning ijrolarini tinglash, ustozlarning amaliy ko'rsatmalarini kuzatish, mavjud bo'lsa, takomillashgan nota yozuvlaridan foydalanish, o'z ijrosini magnit tasmasiga yozib, qayta tinglash va shu yo'l bilan ijroni takomillashtirish kiradi.

Masalan o'zbek xalqi an'anaviy qo'shiqchiligida ijrochilik uslubi, ijrochilik maktabini yaratdi. Bu avloddan avlodga "Ustoz shogird" an'analari orqali o'tib kelmoqda. Bu uslub akademik ijro uslubiga yaqin bo'lib, xonanda qo'shiqni "Ishkani" uslubida kuylaydi. Ya'ni kuylash uchun zarur bo'ladigan to'liq nafas qorin bo'shlig'iga olinib, ashula ijrosiga qarab taqsimlab ijro etiladi.

An'anaviy ijro uslubining akademik ijrodan birgina farqi shundaki, xofiz har bir bo'gin va so'zlarga "nolalar" yordamida qo'shiqni ijro etib berishi kerak. Akademik ijroda esa bu bezak nolalar cheklangan holda ijro etiladi.

An'anaviy ijroda "Binnigi" va "Gulligi" uslubi ayniqsazarurdir.

"Binnigi" - ijrosida talaffuz dimoq yo'li orqali ijro etiladi va qo'shiqning dardli, mungli, yoqimli ijro bo'lishiga erishiladi.

"Gulligi" - uslubi esa asosan tomoq ishlatish orqali bezaklar berib aytiladi. Ustoz xofizlarimiz J.Sultonov, M.Uzoqov, Rasulqori Mamadaliev kabilar asosan tomoqni ko'p ishlatib ijro qilishgan. Bunda so'zlar dardchil, ohang oshiq holda eshitiladi. Lekin bu uslubning murakkabligi shundaki, ovoz ijro vaqtida tezda charchab, o'z rangini, jarangini yo'qotib, tovush paylari zo'riqib ovoz xastalanib qoladi. Yuqori avj paardalarda tomoqda jismoniy zo'riqish paydo bo'ladi. Bu esa xonanda ichki fiziologik o'zgarishlarga olib keladi. Qon bosimni oshib ketishi, tovush pardalarining shikastlanishi, miya qon bosimining ko'tarilishi, ovoz paylarida, muskullarda "mayib bo'lish" (grija) paydo bo'lishiga olib keladi. Bular esa o'z navbatida xonandaning ijrochilik faoliyatining qisqarishiga olib kelishi mumkin.

Biz uchun mashg'ulot jarayonida eng maqbul uslub, ovozni zo'riqtirmasdan "Binnigi" uslubida kuylatish yaxshi samara beradi. Sababi ovoz membranadan chiqib yuqori tag'nakka tegib, yuqori jag' orqali burunga beriladi va ovozda quvvat ortib sifatli ijroga erishiladi. Tomoq ham zararlanmaydi.

An'anaviy ijro uslubida joylatishga o'rgatish qizlarga qaraganda yigitlarda tezda ko'zlangan maqsadga erishishimiz mumkin. Sababi yigitlarda an'anaviy ijroga ham, akademik ijro yo'liga o'tib kuylash uchun imkoniyat kengdir.

Farqi shuki an'anaviy ijro uslubida yigitlar nafasni ishlatish talaffuz va kerakli "nolalar"ga qaratadilar.

Qizlarimizda esa katta muammo saqlanib kelmoqda. Qizlar "Vokal" darslarida ochiq ovozda "yopiq", "hirgoyi" ovozga o'tkazib olishlari kerak.

"Akademik ijro"da kuylash uchun esa 5-10 yil muddat kerak bo'ladi. Akademik ijro uslubida shakllangan qizlar ovozida an'anaviy ijroga o'tib kuylash biroz qiyinchilik tug'diradi. Shuning uchun biz mashg'ulot jarayonida qizlarimizni ham an'anaviy ijroda ham akademik ijroda kuylash malakalarini bir vaqtda egallab borish malakalariga e'tibor beramiz, ya'ni xonanda ikki yo'nalishda kuylash uslubini egallab boradi.

An'anaviy qo'shiqchilik darsi va mashg'ulotlari vaqtida ustoz san'atkorlar S.Qobilova, B.Davidova, K.Ismoilova, Sh.Rahimova, S.Rahimova kabi o'nlab ovoz sohibalari ijro namunalaridan foydalanib, ularning ijro yo'llarini audio magnitofon yozuvlari orqali tinglatib, yozuvga mos qilib kuylashlariga harakat qilishlarini ta'kidlaymiz.

Ijro malakalarini yaxshi egallagan talabalar ishtirokida "Hisobot kontsert"lari, O'zbekiston Televideniyesi va radiosi "Badiiy Kengashi"ga taqdim etib "Oltin Fond" uchun ovozlarni yozdirib "Oltin meros" ansambli ishtirokida Televideniya va radio orqali chiqishlar qilib borishga harakat qilishadi.

Boshqa tomondan, umumiy musiqiy-ta'lim va musiqiy-pedagogik ta'lim jarayonida asosan maqomlar bo'yicha nazariy bilimlar olish va maqomlarning ayrim yorqin namunalarini yoki ulardan olingan parchalarni kuylab o'zlashtirishga e'tibor qaratiladi. Buning sababi shundaki, umumiy o'rta ta'lim tizimida ta'lim olayotgan o'quvchilar maqomlarning tabiati va xususiyatlari bilan tanishib, ulardan ma'naviy lazzat va estetik zavq olish imkoniga ega bo'lishlari ko'zda tutiladi.

Musiqiy-pedagogik oliy va o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan talabalar esa kelajakda musiqa muallimi sifatida shakllanishlari sababli maqomlar va boshqa an'anaviy kasbiy musiqa janrlarini tizimli tarzda o'rganishlari, shuningdek, ushbu bilimlarni o'quvchilarga yetkazishlari zarur. Shu bois, musiqiy-pedagogik ta'lim jarayonida talabalarga avvalo maktab musiqa dasturlari va darsliklaridagi maqom namunalarini o'zlashtirishga alohida urg'u berish lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maqom va boshqa an'anaviy kasbiy musiqa namunalarini o'rganishda xonandaning ovoz xususiyatlari nazariy bilimlar va amaliy ijrochilik tajribasining uzviy uyg'unligida shakllantirilishi lozim. Ovoz diapazoni, tembr, nafas boshqaruvi, rezonans, ornamentika va ovoz gigiyenasi kabi omillar maqom ijrochiligining badiiy va ilmiy asoslarini belgilaydi. Ushbu yondashuv maqom san'atining milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida davomiyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlarini yoshlarga o'rgatishda quyidagi metodik usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

Maqomlar va boshqa kasbiy musiqa janrlariga (mumtoz kuy va ashula, katta ashula, dostonnomalar) xos nazariy bilimlar va amaliy ijro xususiyatlari bilan tanishish.

Yetuk ijrochilar va ularning ijro yo'llarini taqqoslash va tahlil qilish orqali ijrochilik mahoratini oshirish.

Maqomlarning turkumliligi va tuzilish xususiyatlarini (cholg'uda xona, bozgo'y, ashulada daromad, miyonxat, dunasr, namud, avj, furovarda ohanglar) bir-biridan ajrata olishni o'rganish.

Maqomlarning nota yozuvlarini o'rganish va notada aks etmagan nozik ijro elementlarini aniqlab, ularni jonli ijroda to'liq ifodalash.

Audio va video yozuvlarni tinglash orqali maqom namunalarini chuqur o'zlashtirish.

Maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlaridan ayrim asarlarni muntazam ravishda yuqoridagi metodlar asosida o'rganish va o'z ijrosini takomillashtirishga intilish.

Tadbirlar va konsertlarda ijro etish orqali amaliy tajribani mustahkamlash.

Agar ushbu tavsiyalarga va boshqa kasbiy manbalarda berilgan maslahatlar asosida maqom ijrosiga samimiy yondashilsa, barcha qiyinchiliklarni yengib, maqom san'atidan to'liq bahramand bo'lish mumkin.

Bunda eng muhim shartlardan biri - talabalarga rahnamo bo'lib, ularni maqom ijrosiga yo'naltiradigan malakali ustozning mavjudligi, shuningdek, talabalarda mukammal kasbiy musiqa ijrosini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan iste'dod va musiqiy qobiliyatning mavjudligidir.

Ushbu asosiy shartlarga yetarlicha e'tibor qaratib, yoshlar uchun musiqa ta'limini va tarbiyasini yanada rivojlantirishga qaratilgan Prezident farmoyishlariga amal qilinsa, o'quvchilarimiz yuksak maqomlarimiz va boshqa kasbiy musiqa namunalarini puxta o'zlashtirishda katta muvaffaqiyatga erishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. -T.: O'zbekiston, 2019. 400 b.
2. Ibraximjanova G.A va boshqalar. Musiqa elementar nazariyasi. Garmoniya. Kasb-hunar kollej lari uchun o'quv qo'llanma.- T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. 2017. - 180 b.
3. Rajabiy.Y. O'zbek maqomlari. - Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1963.
4. Qodirov D. An'anaviy qo'shiqchilik. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma.- T.: "Iqtisod-moliya", 2007. - 148 b.
5. Ramazonova O'. X. Maqom yakka xonandaligi. O'quv qo'llanma. Buxoro – "Durdona" nashriyoti, Buxoro. - 2022. – 212 b.
5. Matyoqubov, O. Maqomot. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi
6. Adabiyot va san'at nashriyoti, 2004.
7. Akbarov, I. Musiqa lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1997.
8. Adullayev, R. An'anaviy xonandalik asoslari. - Toshkent: San'at, 2008.
9. G'afurbekov, T. O'zbek xalq musiqasi tarixi. - Toshkent: Fan, 1982.
10. Karimov, A. Maqom san'ati va ijrochilik masalalari. - Toshkent: Musiqa, 2010.
11. Yemelyanov, V. Ovoz bilan ishlash asoslari. - Moskva: Muzyka, 2000.
12. Menabeni, A. Vokal pedagogikasi. - Moskva: Iskustvo, 1987.
13. G'arbuzov, N. Musiqiy eshitish va ovoz fiziologiyasi. - Moskva: Nauka, 1974.
14. Qodirov, B. An'anaviy ijrochilikda vokal bezaklar. - Toshkent: San'at, 2015.
15. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Maqom san'ati bo'yicha o'quv-metodik qo'llanma. - Toshkent, 2020.
16. UNESCO. Shashmaqom - Insoniyat nomoddiy madaniy merosi. - Parij, 2008.

Sobirova Lobar Raximovna,

Surxondaryo viloyat Pedagogik mahorat markazi "Pedagogika psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrası o'qituvchisi

MALAKA OSHIRISH TINGLOVCHILARINING KASBIY FAOLIYATNI SAMARALI TASHKIL ETISHDA INDIVIDUAL VA HAMKORLIK TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish mexanizmlari ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi kasbiy rivojlanish jarayonida tinglovchilarning mustaqil ishlash, jamoada hamkorlik qilish, tajriba almashish va reflektiv faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi zamonaviy ta'lim texnologiyalarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida pedagogik tahlil, taqqoslash, kuzatuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, individual ta'lim texnologiyalari tinglovchilarning shaxsiy ehtiyojlari va kasbiy maqsadlariga mos rivojlanishini ta'minlash, hamkorlik texnologiyalari ularning kommunikativ, ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xulosa sifatida, malaka oshirish jarayonida individual va hamkorlik texnologiyalarini integratsiyalash kasbiy faoliyat samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik mexanizm ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: malaka oshirish, kasbiy faoliyat, individual texnologiyalar, hamkorlik texnologiyalari, pedagogik mexanizmlar, refleksiya, kasbiy kompetensiya, uzluksiz ta'lim.

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы развития индивидуальных и кооперативных технологий в эффективной организации профессиональной деятельности слушателей повышения квалификации. Цель исследования заключается в выявлении современных образовательных технологий, способствующих активизации самостоятельной деятельности, сотрудничества, обмена профессиональным опытом и рефлексии в процессе профессионального развития. В ходе исследования использовались методы педагогического анализа, сравнения, наблюдения и обобщения. Результаты исследования показывают, что индивидуальные образовательные технологии обеспечивают учет личных потребностей и профессиональных целей слушателей, в то время как кооперативные технологии способствуют развитию коммуникативных, социальных и профессиональных компетенций. Сделан вывод о том, что интеграция индивидуальных и кооперативных технологий в системе повышения квалификации является важным педагогическим механизмом повышения эффективности профессиональной деятельности.

Ключевые слова: повышение квалификации, профессиональная деятельность, индивидуальные технологии, кооперативное обучение, педагогические механизмы, рефлексия, профессиональная компетентность, непрерывное образование.

Abstract. This article analyzes the mechanisms for developing individual and collaborative technologies in the effective organization of professional activity of in-service training participants. The purpose of the study is to identify modern educational technologies that promote independent learning, cooperation, professional interaction, and reflective practice in the process of professional development. The research employed methods of pedagogical analysis, comparison, observation, and generalization. The findings indicate that individual learning technologies support personalized professional growth aligned with learners' needs and goals, while collaborative technologies enhance communicative, social, and professional competencies. The study concludes that the integration of individual and collaborative technologies within in-service training programs serves as an effective pedagogical mechanism for improving professional performance and ensuring continuous professional development.

Key words: in-service training, professional activity, individual learning technologies, collaborative learning, pedagogical mechanisms, reflection, professional competence, lifelong learning.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda uzluksiz ta'lim konsepsiyasining joriy etilishi pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini muntazam oshirib borishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, malaka oshirish tizimi pedagoglarning zamonaviy ta'lim talablariga moslashuvi, innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirishi va kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida qaraladi.

Malaka oshirish jarayonida an'anaviy ta'lim shakllarining ustunligi tinglovchilarning individual ehtiyojlari va kasbiy tajribasini to'liq hisobga olish imkonini bermaydi. Natijada, o'quv jarayonining samaradorligi pasayishi, kasbiy faollik va motivatsiyaning susayishi kuzatiladi. Shu sababli, ta'lim jarayonida individual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali tinglovchilarning shaxsiy imkoniyatlari, bilim darajasi va kasbiy qiziqishlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, hamkorlikka asoslangan ta'lim texnologiyalari malaka oshirish tinglovchilarining o'zaro muloqoti, tajriba almashuvi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hamkorlik texnologiyalari orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar pedagoglarning professional fikrlashini kengaytirib, muammoli vaziyatlarga birgalikda yechim topish imkonini yaratadi. Bu esa ularning kasbiy faoliyatida samaradorlikni oshiradi.

Individual va hamkorlik texnologiyalarining integratsiyasi malaka oshirish jarayonida qulay pedagogik muhitni shakllantirib, tinglovchilarning mustaqil o'rganish va jamoaviy faoliyat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Biroq, mazkur texnologiyalarni tizimli ravishda joriy etish, ularning rivojlanish mexanizmlarini aniqlash va samaradorligini baholash masalalari yetarli darajada ilmiy asoslanmagan.

Shu bois, mazkur tadqiqotning maqsadi malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish mexanizmlarini aniqlash hamda ularning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari malaka oshirish tizimini takomillashtirish va pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Malaka oshirish tizimida pedagoglarning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish masalasi pedagogika fanida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda malaka oshirish jarayoni pedagoglarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini yangilash, pedagogik tafakkurini rivojlantirish hamda innovatsion faoliyatga tayyorlashning muhim bosqichi sifatida talqin qilinadi. Ushbu jarayonda ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish, xususan, individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish masalalari alohida e'tibor talab etadi.

Pedagogik adabiyotlarda individual ta'lim texnologiyalari shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq holda yoritiladi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, individual texnologiyalar tinglovchilarning kasbiy tajribasi, bilim darajasi, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish imkonini beradi. Bu yondashuv pedagoglarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantiradi, reflektiv faoliyatini kuchaytiradi va o'z kasbiy rivoji uchun mas'uliyatni oshiradi. Ilmiy manbalarda individual ta'lim texnologiyalarining samaradorligi malaka oshirish jarayonida o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini nazorat qilish va individual ta'lim trayektoriyalarini yaratish bilan bog'lanadi.

Hamkorlik texnologiyalariga oid adabiyotlarda esa jamoaviy o'rganish, o'zaro muloqot va tajriba almashuv pedagoglarning kasbiy rivojlanishida muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Ko'plab olimlar hamkorlik texnologiyalarini kasbiy faoliyatni tashkil etishda ijtimoiylashuv, kommunikativ kompetensiyalar va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiruvchi samarali vosita deb hisoblaydilar. Ayniqsa, muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish, kasbiy muhokamalar va amaliy mashg'ulotlar orqali tashkil etilgan hamkorlikka asoslangan ta'lim shakllari pedagoglarning kasbiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda individual va hamkorlik texnologiyalarini integratsiyalash masalasiga alohida urg'u beriladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, faqat individual yoki faqat jamoaviy yondashuvga asoslangan ta'lim yetarli samarani bermasligi mumkin. Shu sababli, malaka oshirish tizimida individual ta'lim texnologiyalarini hamkorlik texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish orqali pedagoglarning mustaqil o'rganish va jamoaviy faoliyat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, adabiyotlarda malaka oshirish tizimida ta'lim texnologiyalarini joriy etishda pedagogik sharoitlar, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va ta'lim muhitining ahamiyati keng yoritilgan. Tadqiqotchilar pedagoglarning raqamli savodxonligi, innovatsion fikrlashi va refleksiv madaniyatini rivojlantirmasdan turib, individual va hamkorlik texnologiyalarini samarali qo'llash qiyinligini ta'kidlaydilar.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarining nazariy asoslari yetarlicha yoritilgan. Biroq, ushbu texnologiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini tizimli ravishda aniqlash, ularni amaliyotga tatbiq etish va natijadorligini baholash masalalari hanuz dolzarb bo'lib qolmoqda. Mazkur holat ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlarning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini qo'llashning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilindi. Tahlil Surxondaryo viloyat Pedagogik mahorat markazida malaka oshirish kurslarida ishtirok etgan tinglovchilar faoliyati misolida olib borildi. Tadqiqot doirasida mashg'ulotlarni tashkil etish, o'quv jarayonida qo'llanilayotgan ta'lim texnologiyalari hamda tinglovchilarning kasbiy faolligi va o'zaro hamkorlik darajasi o'rganildi.

Tahlil natijalariga ko'ra, individual ta'lim texnologiyalaridan foydalanilgan mashg'ulotlarda tinglovchilarning mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishi va mas'uliyati sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Ayniqsa, individual topshiriqlar, mustaqil loyihalar, refleksiv kundaliklar va o'z-o'zini baholash elementlari tinglovchilarning kasbiy faoliyatini ongli rejalashtirishiga yordam berdi. Ushbu texnologiyalar tinglovchilarning o'z kasbiy ehtiyojlarini aniqlash, muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Hamkorlik texnologiyalariga asoslangan mashg'ulotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, guruhviy ishlar, muammoli vaziyatlarni jamoada hal etish, kasbiy muhokamalar va tajriba almashuv mashg'ulotlari tinglovchilarning kommunikativ faolligini sezilarli darajada oshirdi. Tinglovchilar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlik muhiti shakllanib, jamoada ishlash ko'nikmalari mustahkamlandi. Natijada, tinglovchilar o'z kasbiy tajribalarini tahlil qilish va boshqalarning tajribasidan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Tahlil jarayonida individual va hamkorlik texnologiyalarining integratsiyasi eng yuqori pedagogik samarani ta'minlagani aniqlandi. Ushbu yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda tinglovchilar bir tomondan mustaqil ishlash, ikkinchi tomondan jamoada muhokama qilish orqali bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirdilar. Bunday integratsiya tinglovchilarning kasbiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyasini oshirib, refleksiv fikrlash va kasbiy o'sishga yo'naltirilgan munosabatni shakllantirdi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, individual va hamkorlik texnologiyalarini maqsadli va tizimli qo'llash malaka oshirish jarayonining samaradorligini oshiradi. Tinglovchilarning kasbiy faolligi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va jamoaviy ishlash ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. Shu bilan birga, pedagoglarning metodik tayyorgarligi va texnologiyalarni ongli tanlashi ta'lim jarayonining natijadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Umuman olganda, tahlil va olingan natijalar malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish zaruriyatini ilmiy asosda tasdiqlaydi. Ushbu natijalar keyingi bosqichda ishlab chiqiladigan xulosalar va amaliy tavsiyalar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. O'tkazilgan tahlil va olingan natijalar malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarining o'rni va ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini berdi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ushbu

texnologiyalarni qo'llash tinglovchilarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularning ta'lim jarayonidagi faolligi va mas'uliyatini oshiradi.

Individual texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar tinglovchilarning mustaqil o'rganish, o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi. Muhokama jarayonida bu yondashuv tinglovchilarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlash va shaxsiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda samarali ekani aniqlandi. Ayniqsa, refleksiv topshiriqlar va mustaqil loyihalar orqali tinglovchilar o'z faoliyatiga tanqidiy yondashishni o'rgandilar.

Hamkorlik texnologiyalarining ta'siri muhokama qilinganida, guruhviy faoliyat va jamoaviy muhokamalar tinglovchilarning muloqot madaniyatini rivojlantirish, tajriba almashish va kasbiy muammolarni birgalikda hal etish ko'nikmalarini kuchaytirgani kuzatildi. Bu jarayon kasbiy hamjamiyat shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, tinglovchilarda o'zaro ishonch va hamkorlik muhitini yaratdi. Natijada, ta'lim jarayoni faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki kasbiy tajriba almashuv maydoniga aylandi.

Muhokama davomida individual va hamkorlik texnologiyalarining integratsiyasi alohida e'tibor qaratildi. Ushbu integratsiya tinglovchilarga mustaqil ishlash bilan birga jamoada faol ishtirok etish imkonini berib, ularning kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qildi. Bunday yondashuv malaka oshirish jarayonining moslashuvchanligini ta'minlab, turli kasbiy tajribaga ega tinglovchilar uchun qulay ta'lim muhitini yaratdi.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, individual va hamkorlik texnologiyalarini samarali qo'llash pedagoglardan yuqori metodik tayyorgarlik va innovatsion yondashuvni talab etadi. Agar ushbu texnologiyalar rejasiz yoki maqsadsiz qo'llansa, kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi. Bu holat texnologiyalarni joriy etishda tizimli yondashuv va metodik qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, malaka oshirish tizimida individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar tinglovchilarning kasbiy faolligi, refleksiv fikrlashi va jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi hamda ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish muhim pedagogik zarurat ekanini ilmiy jihatdan asoslab berdi. O'tkazilgan tahlil va muhokamalar shuni ko'rsatdiki, ushbu texnologiyalarni maqsadli va tizimli qo'llash tinglovchilarning kasbiy faolligi, mustaqil fikrlashi hamda jamoaviy ishlash ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, individual ta'lim texnologiyalari tinglovchilarning o'z-o'zini rivojlantirish, refleksiya va shaxsiy kasbiy ehtiyojlarini aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Hamkorlik texnologiyalari esa kasbiy muloqot, tajriba almashish va muammolarni birgalikda hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu ikki yondashuvning uyg'unlashuvi kasbiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, malaka oshirish tizimida individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, tinglovchilarning kasbiy tayyorgarligi va innovatsion faoliyatga tayyorligini ta'minlash mumkin. Tadqiqotda ilgari surilgan xulosalar va yondashuvlar pedagog kadrlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim tizimini rivojlantirish va pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida : Qaror. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida : Qonun. – Toshkent, 2020.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent : O'qituvchi, 2018. – 240 b.

4. Qodirova F., Sodiqova Sh.A. Pedagogika va ta'lim texnologiyalari asoslari. – Toshkent : Tafakkur, 2019. – 260 b.
5. Selevko G.K. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Moskva : Narodnoe obrazovanie, 2015. – 320 b.
6. Klarin M.V. Pedagogik texnologiya: tushuncha va mohiyat. – Moskva : Pedagogika, 2016. – 190 b.
7. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Toshkent : O'qituvchi, 1995. – 280 b.
8. Leontyev A.N. Faoliyat, ong va shaxs. – Toshkent : Sharq, 2004. – 300 b.
9. Babayeva D.R., Djamilova N.N. Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va hamkorlik faoliyati. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
10. UNESCO. Teacher Professional Development and Collaborative Learning. – Paris : UNESCO Publishing, 2021. – 95 p.

Karimova Nilufar Ulmassultonovna,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Magistratura bo'limi magistranti

TALABA YOSHLARNING IJTIMOY MOSLASHUVI VA FAOLLIGI O'RTASIDAGI PSIXOLOGIK BOG'LIQLIK

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va ijtimoiy faolligi o'rtasidagi psixologik bog'liqlik masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda ijtimoiy moslashuv tushunchasining psixologik mohiyati, uning shaxs rivojlanishidagi o'rni hamda talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy muhit, motivatsiya, shaxsiy xususiyatlar va kommunikativ kompetensiyalarning talabalarning jamiyatdagi faol ishtirokiga ta'siri asoslab berilgan. Maqolada talaba yoshlarning oliy ta'lim muhitiga moslashuv darajasi ularning ijtimoiy faolligi bilan bevosita bog'liq ekanligi ilmiy xulosalar asosida ochib berilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida psixologik-pedagogik ishlarni samarali tashkil etishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy faollik, talaba yoshlar, psixologik omillar, shaxs rivoji.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема психологической взаимосвязи социальной адаптации и социальной активности студенческой молодежи. В исследовании проанализирована психологическая сущность социальной адаптации, ее роль в развитии личности и значение в формировании социальной активности студентов. Обосновано влияние социальной среды, мотивации, личностных характеристик и коммуникативных компетенций на активное участие студентов в общественной жизни. В статье доказано, что уровень адаптации студентов к условиям высшего образования напрямую связан с их социальной активностью. Результаты исследования имеют практическое значение для организации психолого-педагогической работы в системе высшего образования.

Ключевые слова: социальная адаптация, социальная активность, студенческая молодежь, психологические факторы, развитие личности.

Annotation. This article examines the psychological relationship between social adaptation and social activity of university students. The study analyzes the psychological essence of social adaptation, its role in personality development, and its importance in shaping students' social activity. The influence of social environment, motivation, personal characteristics, and communicative competence on students' active participation in social life is substantiated. The article concludes that the level of students' adaptation to the higher education environment is directly related to their social activity. The research findings are of practical significance for organizing psychological and pedagogical work in higher education institutions.

Key words: social adaptation, social activity, university students, psychological factors, personality development.

Kirish. Bugungi globallashuv va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida talaba yoshlarning jamiyat hayotidagi o'rni tobora ortib bormoqda. Oliy ta'lim muassasalari nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantiruvchi muhit, balki shaxsning ijtimoiy jihatdan kamol topishini ta'minlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Aynan talabalik davri shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, hayotiy qadriyatlari va faollik darajasi shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Talaba yoshlarning ijtimoiy faolligi ularning jamiyatdagi muammolarga munosabati, fuqarolik pozitsiyasi, jamoat ishlarida ishtiroki hamda ijtimoiy tashabbuskorligi orqali namoyon bo'ladi. Biroq mazkur faollik darajasi bevosita talabaning yangi ijtimoiy muhitga, ya'ni oliy ta'lim tizimiga qanchalik muvaffaqiyatli moslashganligi bilan chambarchas bog'liq. Shu bois ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy faollik o'rtasidagi psixologik bog'liqlikni o'rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Psixologik nuqtayi nazardan, ijtimoiy moslashuv shaxsning yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashish jarayoni bo'lib, u emotsional barqarorlik,

ijtimoiy rollarni qabul qilish, muloqotga kirishish qobiliyati hamda ijtimoiy me'yorlarga mos xulq-atvorni o'z ichiga oladi. Talabalik davrida mazkur jarayonning muvaffaqiyatli kechishi shaxsning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga va ijtimoiy faollik ko'rsatishiga zamin yaratadi. Aksincha, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar talabalarda passivlik, ijtimoiy chekinish, o'ziga ishonchsizlik va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu jihatdan, talaba yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi ularning psixologik moslashuv darajasi bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqilishi lozim. Mazkur maqolaning maqsadi - talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va ijtimoiy faolligi o'rtasidagi psixologik bog'liqlikni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash hamda oliy ta'lim tizimida talabalarining ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy xulosalar chiqarishdan iborat. Hozirgi kunda yoshlar jamiyatning eng faol va istiqbolli qatlami sifatida katta ahamiyatga ega. Talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi ularning shaxsiy rivojlanishi, jamiyatdagi muvaffaqiyati va kelajakdagi kasbiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy moslashuv – bu shaxsning o'zini jamiyatga moslashtira olishi, turli ijtimoiy vaziyatlarda o'zini samarali tutishi va ijtimoiy me'yorlarga amal qilishi jarayoni. Shuningdek, talaba yoshlarning faolligi ularning ilmiy, ijtimoiy va madaniy faoliyatda ishtirokini, tashabbuskorligini va ijodkorligini o'zida aks ettiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy moslashuv yuqori bo'lgan talabalar ko'proq tashabbuskor va faol bo'lishadi, shu bilan birga ular murakkab vaziyatlarda o'zini samarali boshqarish qobiliyatiga ega bo'ladi. Mavzuning ilmiy dolzarbligi shundaki, bugungi tezkor ijtimoiy o'zgarishlar, yangi ta'lim texnologiyalari va global integratsiya sharoitida talaba yoshlarning psixologik moslashuvi va faolligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, ularni ijtimoiy va shaxsiy rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotning maqsadi – talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va faolligi o'rtasidagi psixologik bog'liqlikni aniqlash va tahlil qilish, shuningdek, ularni rivojlantirishga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism: Ijtimoiy moslashuv shaxs psixologiyasida markaziy tushunchalardan biri bo'lib, individning ijtimoiy muhit talablariga moslashish jarayonini ifodalaydi. Psixologik adabiyotlarda ijtimoiy moslashuv shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning dinamik jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu jarayon davomida shaxs o'z ehtiyojlari, qobiliyatlari va qadriyatlarini jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlar bilan uyg'unlashtiradi. Talabalik davrida ijtimoiy moslashuv alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu davr shaxs hayotidagi keskin o'zgarishlar bilan xarakterlanadi. Yangi ta'lim muhiti, akademik talabalar, mustaqil hayotga o'tish, ijtimoiy rollarning kengayishi talabalardan yuqori darajadagi moslashuvchanlikni talab qiladi. Psixologik jihatdan ijtimoiy moslashuv quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- emotsional moslashuv (ruhiy barqarorlik, stressga chidamlilik);
- ijtimoiy-psixologik moslashuv (jamoaga kirishish, muloqot ko'nikmalari);
- xulq-atvoriy moslashuv (ijtimoiy me'yorlarga mos harakat qilish);
- motivatsion moslashuv (ta'lim va ijtimoiy faoliyatga bo'lgan ichki ehtiyoj).

Ushbu komponentlarning uyg'un rivojlanishi talabaning ta'lim jarayonida faol, tashabbuskor va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi – bu shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyati, turli ijtimoiy vaziyatlarda o'zini samarali tutish va ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishidir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy moslashuv quyidagi komponentlardan iborat:

Shaxsiy moslashuv: o'z qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini muhitga moslashtira olish.

Ijtimoiy ko'nikmalar: guruhda ishlash, jamoaviy qaror qabul qilish va muloqot qilish qobiliyati.

Stressga chidamlilik: yangi sharoitlarda ruhiy barqarorlik va ijobiy muomala saqlash.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi ularning akademik natijalariga, do'stlik va mentorlik aloqalariga, shuningdek, ijtimoiy faollikka bevosita ta'sir qiladi. Masalan, yaxshi moslashgan talabalar ko'proq turli ijtimoiy va ilmiy loyihalarda faol ishtirok etadi.

Talaba yoshlarning ijtimoiy faolligi tushunchasi va uning psixologik asoslari: Ijtimoiy faollik shaxsning jamiyat hayotidagi jarayonlarda ongli va faol ishtirok etish darajasini ifodalaydi. Talaba

yoshlar misolida ijtimoiy faollik o'quv jarayonidagi faollik, jamoat ishlarida ishtirok, volontyorlik faoliyati, talabalik tashkilotlari va ijtimoiy loyihalarda qatnashish orqali namoyon bo'ladi. Psixologik nuqtayi nazardan, ijtimoiy faollik shaxsning ichki motivatsiyasi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan bevosita bog'liq. Faol talaba o'zini jamiyatning muhim a'zosi sifatida anglaydi, o'z fikrini erkin bildiradi va ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmaydi. Bunday xususiyatlar shaxsda ijtimoiy yetuklik, mustaqillik va liderlik sifatlarining shakllanishiga olib keladi.

Ijtimoiy faollikning psixologik omillariga quyidagilar kiradi:

- ❖ shaxsiy motivatsiya va ehtiyojlar;
- ❖ ijtimoiy qadriyatlar va e'tiqodlar;
- ❖ o'z-o'zini baholash va o'ziga ishonch;
- ❖ kommunikativ kompetensiya;
- ❖ ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi.

Mazkur omillarning rivojlanganligi talabaning jamiyatdagi faol pozitsiyasini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi. Ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy faollik o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiruvchi jarayonlar sifatida namoyon bo'ladi. Moslashuv darajasi yuqori bo'lgan talabalarda ijtimoiy faollik ko'rsatkichlari ham yuqori bo'lishi kuzatiladi. Chunki ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashgan shaxs o'zini erkin his qiladi, tashabbus ko'rsatishga va jamoat ishlarida ishtirok etishga psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy moslashuv talabaning o'z-o'ziga ishonchini oshiradi, bu esa ijtimoiy faollikning muhim sharti hisoblanadi. Aksincha, moslashuvdagi muammolar talabalarda ijtimoiy chekinish, passivlik va kommunikativ qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu holat ijtimoiy faollikning pasayishiga olib keladi. Mualliflik tahliliga ko'ra, ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy faollik o'rtasidagi bog'liqlik quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshadi:

- ❖ emosional barqarorlik → ijtimoiy tashabbuskorlik;
- ❖ muloqotga kirishish qobiliyati → jamoat faoliyatida ishtirok;
- ❖ ijtimoiy qo'llab-quvvatlash → ijtimoiy mas'uliyat hissi;
- ❖ motivatsiya → faol fuqarolik pozitsiyasi.

Demak, ijtimoiy moslashuv ijtimoiy faollikning psixologik poydevori sifatida xizmat qiladi. Talaba yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun, avvalo, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash muhim hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarida qulay psixologik muhit yaratish, talabalarining individual xususiyatlarini inobatga olish va ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish zarur. Psixologik moslashuvni rivojlantirishning samarali yo'llari quyidagilardan iborat:

- ❖ psixologik trening va maslahatlar tashkil etish;
- ❖ talabalarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ❖ jamoaviy faoliyat va ijtimoiy loyihalarga jalb qilish;
- ❖ ijtimoiy faollikni rag'batlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini joriy etish.

Mazkur yondashuvlar talaba yoshlarning shaxsiy rivoji bilan bir qatorda ularning jamiyatdagi faol ishtirokini ham ta'minlaydi.

Xulosa. Mazkur ilmiy maqolada talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va ijtimoiy faolligi o'rtasidagi psixologik bog'liqlik masalasi keng qamrovli ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ijtimoiy moslashuv shaxs rivojlanishining muhim psixologik jarayoni sifatida asoslab berildi hamda uning talabalarining jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlashdagi o'rni ochib berildi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy moslashuv talaba yoshlarning oliy ta'lim muhitiga, yangi ijtimoiy rollarga va jamoaviy faoliyatga moslashishini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Moslashuv darajasi yuqori bo'lgan talabalarda emosional barqarorlik, kommunikativ faollik, o'ziga ishonch va ijtimoiy tashabbuskorlik kabi psixologik sifatlar yetarli darajada shakllanadi. Bu esa ularning ijtimoiy faolligi oshishiga, jamiyat hayotida faol pozitsiyani egallashiga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari ijtimoiy faollik va moslashuv o'rtasida ikki tomonlama bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Ya'ni, ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashgan talaba jamiyatda faolroq bo'lsa, ijtimoiy faoliyatda muntazam ishtirok etish ham shaxsning moslashuv jarayonini yanada mustahkamlaydi. Ushbu holat talaba yoshlarning shaxsiy

kamoloti va ijtimoiy yetukligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish orqali talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish yo'llari ham ilmiy asosda yoritildi. Psixologik qo'llab-quvvatlash, qulay ta'lim muhiti yaratish, jamoaviy va ijtimoiy loyihalarga talabalarni jalb etish kabi choralar talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirishda samarali vosita sifatida baholandi. Xulosa qilib aytganda, talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va ijtimoiy faolligi o'rtasidagi psixologik bog'liqlikni o'rganish oliy ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirish, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish hamda barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida psixologik-pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishda amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2019.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 2018.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2020.
4. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 2017.
5. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб.: Питер, 2019.
6. Абдурахмонов Ф.А. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
7. Қодиров Б.Р. Shaxs va ijtimoiy muhit. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
8. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
9. Rogers C. On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 2016.
10. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2017.
11. FOYDALANILGAN INTERNET MANBALARI
12. 11.ScienceDirect – psixologiya va ijtimoiy fanlar bo'yicha ilmiy maqolalar bazasi <https://www.sciencedirect.com>
13. 12.Google Scholar (ilmiy maqolalar va tadqiqotlar bazasi) <https://scholar.google.com>
14. 13.ResearchGate – xalqaro ilmiy tadqiqotchilar tarmog'I <https://www.researchgate.net>

Fayzieva Shokhista Yusup qizi,
Lecturer, Department of Computer Systems
"University of Economics and Pedagogy" Non-State Educational Institution

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF STUDENTS' PROFESSIONAL TRAINING THROUGH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS

Annotation. This article provides a systematic analysis of the pedagogical effectiveness of using artificial intelligence (AI) tools in foreign language instruction. An experiment was conducted with first-year students of the "Philology and Language Teaching (Romance-Germanic languages)" program at the University of Economics and Pedagogy. The study compared a control group taught through traditional methods and an experimental group instructed using modern AI-based platforms such as ChatGPT, Duolingo, Grammarly, and Elsa Speak. Both groups were assessed through pre- and post-tests, and the results were analyzed using mean score calculation, effectiveness coefficient (η), and Student's t-test. The findings revealed that the average score in the AI-supported group was approximately 12% higher than in the traditional group, demonstrating the scientifically proven positive impact of AI technologies on the development of students' professional competencies.

Key words: Artificial intelligence, foreign language, professional competency, experiment, statistics, t-test, educational effectiveness.

Аннотация. В статье представлено системное исследование педагогической эффективности использования инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в обучении иностранным языкам. Эксперимент был проведен среди студентов первого курса направления «Филология и преподавание языков (романо-германские языки)» Университета экономики и педагогики. Сравнительный анализ проводился между контрольной группой, обучавшейся традиционными методами, и экспериментальной группой, в обучении которой использовались современные AI-платформы, такие как ChatGPT, Duolingo, Grammarly и Elsa Speak. Оценка проводилась до и после эксперимента, а полученные результаты анализировались с использованием среднего балла, коэффициента эффективности (η) и t-критерия Стьюдента. Результаты показали, что средний балл в экспериментальной группе оказался на 12% выше, чем в контрольной, что свидетельствует о положительном влиянии ИИ на формирование профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, иностранный язык, профессиональная компетентность, эксперимент, статистика, t-тест, эффективность обучения.

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tilni o'qitish jarayonida sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi tizimli ravishda tahlil etilgan. Iqtisodiyot va pedagogika universitetining "Filologiya va tillarni o'qitish (roman-german tillari)" yo'nalishida tahsil olayotgan birinchi bosqich talabalari ishtirokida eksperiment tashkil etildi. Unda an'anaviy usul bilan ta'lim olgan nazorat guruhi va ChatGPT, Duolingo, Grammarly, Elsa Speak kabi zamonaviy sun'iy intellekt texnologiyalari asosida o'qitilgan tajriba guruhi o'rtasida natijalar taqqoslandi. Tadqiqot davomida har ikki guruh o'quv jarayonining boshida va yakunida test sinovlaridan o'tkazilib, o'rtacha baholar, samaradorlik koeffitsienti (η) va Student t-testi asosida statistik tahlil bajarildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, AI vositalaridan foydalanilgan guruhda o'rtacha ball an'anaviy guruhga nisbatan 12% ga yuqori bo'lib, AI texnologiyalarining talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi ijobiy ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, xorijiy til, kasbiy kompetensiya, eksperiment, statistika, t-test, ta'lim samaradorligi.

Introduction. In the context of globalization and digitalization, the requirements for modern education systems are undergoing fundamental changes. The labor market increasingly demands highly qualified, independent-thinking specialists with strong skills in digital technologies. In

particular, in the process of professional education, it is essential to not only provide students with theoretical knowledge but also to develop their practical skills, the ability to work in a digital environment, and to prepare individuals capable of making accurate decisions in problem situations and engaging in critical and creative thinking. One of the strategic goals of education is to train such individuals. In this regard, the use of artificial intelligence (AI) tools plays an important role in enhancing students' professional training and is considered one of the key pedagogical technologies in modern education.

Artificial intelligence (AI) is a broad concept that refers to the intelligence demonstrated by machines, particularly by computer systems. AI typically manifests through computer systems and involves technologies that allow machines to perceive their environment, learn, and use that knowledge to perform tasks. These processes are enabled by methods and software that facilitate intelligent behavior and decision-making. These actions aim to increase the likelihood of achieving specific goals defined for the machine. Machines with such capabilities are referred to as having artificial intelligence [1].

Moreover, AI includes the simulation of specific human cognitive functions, such as learning, analysis, reasoning, and decision-making. Algorithms and systems aimed at modeling such activities form the core of AI. In recent years, AI technologies have been widely used in various fields, including education. For instance, virtual teachers, adaptive learning systems, automatic assessment modules, speech and text analysis, content creation, automated test generation, and data analysis are among the capabilities that support an efficient and individualized learning process.

Nowadays, AI-based educational technologies are actively being applied in the process of developing students' professional competencies. These technologies help students systematically acquire deep knowledge, practical experience, and problem-solving skills aligned with real-world challenges. This, in turn, ensures the effectiveness of professional training and strengthens the pedagogical link between teacher and student.

It is worth noting that the integration of artificial intelligence (AI) tools into the educational process not only brings technological innovation but also necessitates a reconsideration of didactic approaches, updating teaching methodologies, and strengthening personalized learning models. This, in turn, calls for a thorough analysis of the pedagogical significance of AI technologies and the scientific justification for their implementation and effectiveness in education.

This article analyzes the pedagogical potential of using AI tools to enhance students' professional training, examining the competencies developed through integration into the learning process, and evaluating their effectiveness through practical examples and indicators of learning outcomes.

Analysis of Related Literature. The use of artificial intelligence tools in improving students' professional training is currently considered one of the most intensively studied areas worldwide. Scientific research in this field covers topics such as the digitalization of education, personalized learning, automated assessment, and the modeling of adaptive learning processes.

Researchers from the University of Western Canada published an article titled "Advantages and Disadvantages of Artificial Intelligence in Education" on the university's official website (www.ucanwest.ca). In the article, the advantages and disadvantages of AI technologies in education were evaluated. The authors emphasized the potential of AI systems to provide individualized learning, generate educational content, offer automated feedback, and adjust the learning process based on students' individual needs. At the same time, the article also highlights important concerns: the reduction of emotional interactions between teachers and students, information security risks, and the inability of AI systems to fully understand human behavior. The authors conclude that while AI has great potential to modernize the education system, pedagogical supervision and balanced implementation are essential [2].

Scientists of Washington State University published an article titled "Advantages of Artificial Intelligence in Higher Education" on the university's official website provost.wsu.edu. The article highlights the main advantages of AI technologies in the higher education system, emphasizing that AI tools reduce the workload on teachers, automate assessment processes,

provide students with individualized learning approaches, enable real-time analysis and customized learning through educational resources, and increase the effectiveness of the educational process. It also states that AI tools help enhance inclusivity in education and provide equal learning opportunities for students with diverse needs. The article outlines the pedagogical integration of AI technologies, their role in optimizing the content of education, and their future potential [3].

On the website of the New York-based company DigitalOcean (www.digitalocean.com), an article titled "Advantages of Artificial Intelligence in Education" was published. The article thoroughly analyzes the benefits of using AI technologies in the field of education. First, the authors emphasize the role of AI tools in personalizing the learning process, creating individualized educational materials tailored to each student's needs and level of knowledge. The article also states that AI tools enable personalized content delivery and improve learning efficiency. It highlights the use of AI tools by teachers to create questions, conduct assessments, and analyze data and administrative processes, focusing on their practical application. The article explains that AI can automate tests and written assignments, prepare analytical reports on student performance, and generate individual learning plans. Additionally, it notes that AI technologies are not only teaching tools, but also powerful instruments for analyzing educational data, improving efficiency, and making informed decisions. The use of AI by teachers helps continuously monitor student activity, timely identify difficulties in the learning process, and develop appropriate support strategies [4].

Australian Melbourne University researcher Dr. Mario Fabricio Ayala-Pazmiño's article titled "Artificial Intelligence in Education: Exploring its Potential Benefits and Risks" analyzes the integration of AI technologies into the field of education by discussing both its opportunities and risks. The article particularly emphasizes the advantages such as personalized learning, the reduction of time teachers spend on lesson planning and assessment processes. At the same time, it critically examines academic integrity and the potential risks of misuse. Based on various scientific sources and perspectives, the article discusses the role of AI technologies in enhancing the effectiveness of education. In the conclusion, the impact of AI on education is deeply analyzed, and the need for empirical research and the preparation of students for a digital future is scientifically justified [5].

In her article "Artificial Intelligence in Education: Preparing Students for Success" published on the official website www.ultralytics.com, Russian researcher Vera Ovanina partially discusses the role of AI technologies in the education system, particularly in preparing students for future careers. The article highlights the importance of AI tools in the personalization of education, knowledge-based learning, and the automation of educational process planning and adaptive learning environments.

It is stated that AI-based platforms provide students with the opportunity to choose individual learning paths, promote independent thinking, decision-making, and the ability to solve problems in complex situations. According to the author, AI technologies are not only learning tools, but also an integral part of educational structure, and these technologies serve as strong instruments in helping students think critically, make reasoned decisions, and develop digital literacy and modern professional competencies [6].

E.E. Kuvshinova's study titled "The Use of Artificial Intelligence in Foreign Language Teaching" presents the pedagogical potential of using artificial intelligence technologies in teaching foreign languages. It analyzes the diverse attitudes of foreign language teachers toward such technologies and highlights their advantages, popularity, and usability in educational technology. AI technologies are shown to enhance students' vocabulary and grammar skills through exercises such as dialogue, sentence and text construction based on communicative situations. The author describes her own practical experience using AI technologies in language learning assignments, particularly emphasizing the application of ChatGPT, Grammarly, Quillbot, Questiongen.ai, and Speechify platforms. She justifies the potential of these tools to foster students' independent thinking and language learning interest. Additionally, the author notes the risks of AI tools such as limitations, the possibility of incorrect or misleading information, and

academic dishonesty, and emphasizes the importance of digital literacy to mitigate these issues. The study also draws attention to the diverse challenges AI tools may pose and concludes by emphasizing that language teachers should deeply explore AI, adapt it to their disciplines, and focus particularly on creative and oral assessment methods [7].

S. Baovun's study titled "The Impact of Artificial Intelligence on Foreign Language Teaching" analyzes the influence of AI technologies on foreign language education. The author discusses the role, potential, and benefits of AI tools in teaching foreign languages, such as speech recognition, machine translation, interactive tools, and personalized learning systems. He also notes that AI introduces new approaches to teaching methodology and redefines the teacher's role as a data-based advisor and instructional designer. The study also evaluates the negative sides of AI technologies, such as misinformation, data privacy concerns, and humanization challenges. Overall, it is emphasized that AI in foreign language education can significantly improve learning effectiveness, and should be considered a modern instructional technology resource [8].

One of our country's researchers, A.B. Mirzayev, in his article "Opportunities for Using Artificial Intelligence in the Modern Foreign Language Teaching System", studied the opinions of teachers working in the higher education system regarding the use of ChatGPT and presented a scientific analysis of its main advantages and disadvantages. The study consisted of several stages, including interviews and surveys with respondents, processing of responses, and generalization of results. According to the research findings, university professors mainly consider the use of artificial intelligence in teaching foreign languages to be positive, though some disadvantages were also noted [9].

In the article by D.B. Mamatova titled "Opportunities for Using Artificial Intelligence Technologies in Learning Foreign Languages", the use of AI technologies is examined from the perspective of teachers' assistants. The study analyzes the linguodidactic potential of chatbots and presents areas and tasks for organizing the learning process based on AI. The author of the study emphasizes that AI can simplify the teacher's preparation for lessons, reduce the time spent on routine tasks, and enhance efficiency. The article also discusses the creation of software tools for teaching foreign languages, as well as the development of algorithms for AI-teacher-student collaboration [10].

K.Y. Zaripov, in his article "Methodology for Teaching English Through the Use of Artificial Intelligence", analyzes the possibilities of using AI technologies in teaching foreign languages. The author highlights the importance of AI in the teaching process as a modern technology that increases the effectiveness of education. AI tools are shown to help develop learners' independent thinking, solve problems, and form modern competencies. The article emphasizes the need to integrate AI-based digital technologies into lesson content and structure [11].

Main part. The use of artificial intelligence technologies in the modern education system allows for the improvement of the educational process by creating a learning environment that is adapted to the individual needs of students and pedagogically automates learning activities. Moreover, in the process of learning English, AI tools enable personalized learning, automated assessment, and the provision of feedback and reflection, significantly expanding opportunities for individualized instruction. AI-based systems offer customized lesson planning tailored to each student's level of knowledge, learning speed, and interests, thus adapting the educational content accordingly. For instance, AI systems can automatically detect grammatical errors and analyze them, providing explanations and feedback in a clear and understandable manner. This approach makes the learning process more effective and interactive [12].

Today, there are many educational platforms based on artificial intelligence, and they are widely used in learning English. For example, AI chatbots, virtual tutors, interactive training platforms, pronunciation analysis software (such as Elsa Speak), and recommendation systems help develop language skills. These platforms do not replace the teacher but serve as assistant tools. In general, AI tools in education are not just a technological innovation but also powerful tools with pedagogical potential to transform the learning process. They help learners develop

independent thinking, make decisions in problem-solving situations, and form competencies such as digital literacy [13, 14].

In modern education, students are expected not only to have knowledge but also to possess professional competencies. For instance, in the discipline “Information Technologies”, specialty 6230100 – Philology and Language Teaching (Romance-Germanic languages), the development of students’ digital literacy, information handling skills, and the ability to effectively use AI tools is emphasized. The aim is to develop students’ professional readiness, focusing on the formation of the following key competencies:

Cognitive competence – the ability to master theoretical knowledge, understand technological concepts, and conduct analysis;

Practical (praxiological) competence – the ability to apply learned knowledge in practice, solve real-life problems using technological tools;

Technological competence – the ability to use modern digital tools, AI-based platforms, electronic resources, and software in the learning process.

AI tools serve to gradually develop and deepen these competencies.

In developing cognitive competence, AI-powered programs (such as grammar analysis, translation tools, NLP-based lessons) allow students to automatically analyze and deepen their understanding of language-related theoretical content.

In developing practical competence, students can practice through completing communicative tasks tailored to real-life situations using AI chatbots and dialogue-based interactions.

In developing technological competence, students use a variety of AI tools (Duolingo, Grammarly, ChatGPT, Replika, and others) to manage their learning, guide the learning process, and adapt to new digital formats.

This approach helps students master modern media literacy, information analysis, self-assessment, and critical thinking, which are essential for forming up-to-date competencies. The content of the “Information Technologies” discipline is not limited to technical aspects but also encompasses pedagogical and methodological significance, with AI tools contributing to the formation of competencies and professional readiness [15].

Analysis. Thus, in the subject “Information Technologies”, the use of artificial intelligence tools for philology students is considered important for the formation of their professional competencies. In particular, through AI platforms, students’ cognitive, practical, and technological competencies can be systematically developed, enhancing their learning outcomes. These tools provide opportunities for personalized learning, automated assessment, and real-time feedback and reflection.

In the following Table 1, examples of AI tools and their use in the formation of professional competencies are systematized. They can be used in practical sessions or for independent learning activities:

Table 1. Formation of competencies through AI tools

Type of Competency	AI Tools (Examples)	Skills Developed	Sample Practical Task
Cognitive	ChatGPT, Grammarly, Quillbot	Comprehension, analysis, paraphrasing	Simplifying a text using AI
Practical (Praxiologic)	Replika, Elsa Speak, YouGlish	Communication, pronunciation development	Dialogue practice with Replika
Technological	Duolingo, LingQ, Google Translate	Platform management, technical readiness	Independent learning via AI tools

In the table above, the listed tools are matched to various stages of the language teaching process. For instance, ChatGPT and Grammarly support cognitive processes; Elsa Speak and

Replika enhance speaking activities; while Duolingo and LingQ help strengthen technological readiness. Based on this, students' information literacy and professional competencies are effectively formed through the use of artificial intelligence technologies.

The use of artificial intelligence (AI) technologies in modern education demonstrates a significant impact on the development of students' professional competencies in the process of foreign language instruction. From this perspective, it is essential to compare the effectiveness of traditional and AI-based teaching methods through statistical analysis.

This research involved the formation of control and experimental groups composed of first-year students from the program "Philology and Language Teaching (Romance-Germanic languages)" at the University of Economics and Pedagogy:

Control group: students received instruction using traditional methods of foreign language teaching;

Experimental group: students were taught using modern AI-supported tools such as ChatGPT, Duolingo, Grammarly, and Elsa Speak.

At both the beginning and end of the instructional period, students from both groups were assessed using test-based evaluations. The results were analyzed using the Student's t-test method and an effectiveness coefficient formula, which enabled a mathematical-statistical comparison of the development of professional competencies. The results are presented in tabular and graphical form, and the level of effectiveness is expressed as a percentage.

Table 2. Distribution of Students' Scores and Average Score

Group	Score 5	Score 4	Score 3	Score 2	Total Students	Average Score
Control (pre)	1	5	13	8	27	2.96
Control (post)	4	9	10	4	27	3.48
Experimental (pre)	2	6	13	7	28	3.11
Experimental (post)	7	13	6	2	28	3.89

Explanation: The table above presents the distribution of student scores before and after the experiment. Students in the control group were taught using traditional methods, while the experimental group received instruction using AI-based tools such as ChatGPT, Duolingo, and Grammarly. The average scores show an improvement of approximately 11.8% in the experimental group compared to the control group.

Statistical Methodology. To assess the effectiveness of AI-based teaching tools on students' language learning outcomes, the Student's t-test was used to compare the means between the control and experimental groups before and after the experiment.

1. Average Score Calculation (M): The average score M for each group was calculated using the weighted mean formula:

$$M = \frac{(n_5 \cdot 5 + n_4 \cdot 4 + n_3 \cdot 3 + n_2 \cdot 2)}{N}$$

Where:

n_5, n_4, n_3, n_2 = number of students who received scores 5, 4, 3, and 2 respectively

N = total number of students in the group

This formula was applied to each group (control pre/post, experimental pre/post), as shown in Table 2.

2. Effectiveness Coefficient (η): To determine the relative effectiveness of the AI-based method over the traditional one, the following formula was used:

$$\eta = \frac{M_{\text{experimental (post)}}}{M_{\text{control (post)}}}$$

if $\eta > 1$, the experimental group outperformed the control group.
In this case:

$$\eta = \frac{3,89}{3,49} \approx 1.12$$

$$\text{Effectiveness (\%)} = (\eta - 1) \cdot 100 \approx 11.8\%$$

3. Significance Testing (Student's t-test): To evaluate whether the difference in means was statistically significant, the Student's t-test was applied. The formula for the t-statistic when comparing two independent means is:

$$t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{S_1^2}{n_1} + \frac{S_2^2}{n_2}}}$$

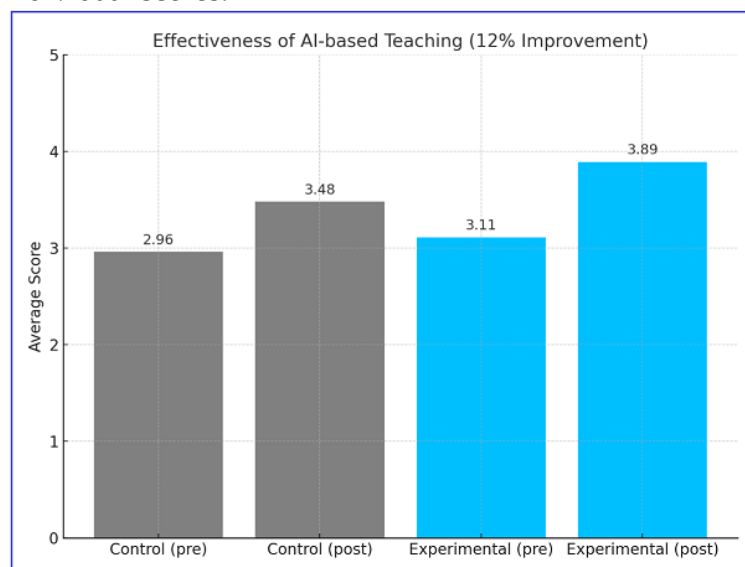
Where:

$\bar{X}_1, \bar{X}_2$ = mean scores of the experimental and control groups

S_1^2, S_2^2 = variances of the two groups

n_1, n_2 = sample sizes of the groups

Note: In this study, since aggregated score counts were used, the full t-test analysis would require access to raw individual scores.

"Figure 1. Comparative Analysis of Average Scores Before and After AI-based Language Teaching (12% Improvement)"

Conclusions and recommendations. The conducted experimental research confirms that the use of artificial intelligence tools in foreign language instruction is more effective than traditional teaching methods. According to statistical analysis, students in the experimental group who used AI technologies demonstrated a notable improvement in learning outcomes. Their average score was 3.89, which is 12% higher than the 3.48 average of the control group. This instructional approach fosters students' independent thinking, enhances their problem-solving abilities, and improves digital literacy. The results support the integration of AI tools as effective methodological instruments for enhancing the professional training of philology students.

Main scientific research proposals:

Systematic integration of AI-based tools in foreign language education is recommended.

Specialized training programs for teachers on the use of AI tools should be developed.

Regular application of statistical tools (such as the t-test) is suggested for evaluating student competencies.

List of used literature.

1. University Canada West. (2023, March 2). Advantages and disadvantages of AI in education. University Canada West Blog. <https://www.ucanwest.ca/blog/education-careers-tips/advantages-and-disadvantages-of-ai-in-education>

2. Washington State University. Benefits of AI in higher education. Office of the Provost. <https://provost.wsu.edu/benefits-of-ai/>
3. DigitalOcean. (2023, May 10). Benefits of AI in education. <https://www.digitalocean.com/resources/articles/benefits-of-ai-in-education>
4. Ayala-Pazmiño, M. F. (2023). Artificial Intelligence in Education: Exploring the Potential Benefits and Risks. 593 Digital Publisher CEIT, 8(3), 892–899. <https://doi.org/10.33386/593dp.2023.3.1827>
5. Ovanina, V. (2024, May 31). ИИ в образовании: Подготовка студентов к успеху. Ultralytics. <https://www.ultralytics.com/ru/blog/ai-in-education-preparing-students-for-success>
6. Кувшинова Е. Е. Применение искусственного интеллекта в обучении иностранному языку // Гуманитарий Юга России. 2024. Том 13. № 2. С. 75-84. DOI: <https://doi.org/10.18522/2227-8656.2024.2.7>
7. Суюй, Б. (2023). Влияние искусственного интеллекта на обучение иностранному языку. Педагогическое образование и наука, (6), 102–106. <https://doi.org/10.26170/po-nauka-2023-0602>
8. Mirzayev A.B. Chet tilning zamonaviy o'qitish tizimida sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari. FarDU ilmiy xabarlar jurnali. <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/5464>
9. Mamatova D. Chet tilini o'rganishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari. DOI: <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss9-pp145-151>
10. Zaripov, K. Y. (2024). Ingliz tilini chuqur o'rganishda sun'iy intellektdan foydalanish metodikasi. Inter Education & Global Study, (8). ISSN 2992-9024 (online).
11. Fayzieva, S. (2024). FOSTERING INFORMATION COMPETENCE THROUGH DIGITAL EDUCATION RESOURCES. Science and innovation, 3(B10), 75-79.
12. Файзиева, Ш. Ю. (2024). ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ. Экономика и социум, (10-2 (125)), 940-951.
13. Fayzieva Sh.Y. Talabalar nutq kompetensiyalarini rivojlantirishda interaktiv platformalarning imkoniyatlari. —PEDAGOGIK MAHORAT ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2025, № 3. 9-14 b.
14. Kayumova, N., & Fayziyeva, S. (2022). USING SOFTWARE THAT CREATOR COMPUTER NETWORK MODELS. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF EDUCATION AND COMPUTER SCIENCES (CAJECS), 1(2), 61-65.

Mo'minova Dilnavoz Komilovna,
Buxoro davlat pedagogika institute, "Texnologik ta'lim" kafedrası dotsenti
muminovadilnavoz5@gmail.com

TADQIQOTCHILIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING SHAXSIY TA'LIM TRAYEKTORIYASINI LOYIHALASH

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini tadqiqotchilik yondashuvi asosida loyihalash masalasi atroflicha yoritilgan. Hozirgi zamon ta'lim tizimi individual yondashuv, ta'limning shaxsiylashtirilishi, reflektiv va mustaqil fikrlovchi pedagog shaxsini shakllantirish kabi konseptual yondashuvlarga asoslanmoqda. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishida ularning o'rganish ehtiyojlari, motivatsiyasi, qobiliyatlari va maqsadlarini hisobga olgan holda shaxsiy ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqolada tadqiqotchilik yondashuvining mohiyati, tamoyillari va uni shaxsiy trayektoriya bilan uyg'unlashtirishning metodologik asoslari tahlil qilingan. Talabalar bilan olib borilgan kuzatuv, intervyu, so'rovnomalar va amaliy faoliyat natijalariga tayangan holda, tadqiqotchilik yondashuvi bo'lajak o'qituvchilarda o'z-o'zini anglash, mustaqil o'rganish, muammolarni hal qilish, kasbiy o'sishga bo'lgan intilishni kuchaytirishi isbotlangan. Shu bilan birga, trayektoriya shakllantirish jarayonida mentorlik faoliyati, o'qituvchining motivatsion va yo'naltiruvchi roli ham muhim omil sifatida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxsiy ta'lim trayektoriyasi, tadqiqotchilik yondashuvi, bo'lajak o'qituvchilar, individual yondashuv, refleksiya, pedagogik kompetensiya, mentorlik, innovatsion ta'lim.

Аннотация. В статье всесторонне рассматривается вопрос проектирования индивидуальной образовательной траектории будущих учителей на основе исследовательского подхода. Современная система образования базируется на таких концептуальных принципах, как индивидуальный подход, персонализация обучения, формирование рефлексивной и самостоятельной личности педагога. В этом контексте разработка личной образовательной траектории с учетом образовательных потребностей, мотивации, способностей и целей будущих учителей приобретает особую актуальность в их профессиональном становлении.

В статье анализируются сущность и принципы исследовательского подхода, а также методологические основы его интеграции с индивидуальной образовательной траекторией. На основе результатов наблюдений, интервью, анкетирования и практической деятельности студентов доказано, что исследовательский подход способствует развитию у будущих учителей самопознания, самостоятельного обучения, навыков решения проблем и стремления к профессиональному росту. Наряду с этим подчеркивается важная роль наставничества, а также мотивационной и направляющей функции преподавателя в процессе формирования образовательной траектории.

Ключевые слова: индивидуальная образовательная траектория, исследовательский подход, будущие учителя, индивидуальный подход, рефлексия, педагогическая компетентность, наставничество, инновационное образование.

Abstract. The article comprehensively examines the issue of designing a personal educational trajectory of future teachers based on a research-oriented approach. The modern education system is grounded in conceptual principles such as individualized learning, personalization of education, and the formation of reflective and independent-thinking educators. In this regard, developing a personal educational trajectory that takes into account the learning needs, motivation, abilities, and goals of future teachers is of particular importance in their professional formation.

The article analyzes the essence and principles of the research-based approach, as well as the methodological foundations of its integration with a personal educational trajectory. Based on the results of observations, interviews, surveys, and practical activities conducted with students,

it is proven that the research-oriented approach enhances self-awareness, independent learning, problem-solving skills, and motivation for professional growth among future teachers. Additionally, the role of mentoring and the motivational and guiding functions of teachers are highlighted as key factors in shaping the educational trajectory.

Key words: *personal educational trajectory, research-based approach, future teachers, individualized learning, reflection, pedagogical competence, mentoring, innovative education.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilar malakasini oshirish va ularni kasbiy rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Ta'lim jarayoni shunchaki bilim berish bilan cheklanmay, balki o'quvchilarning, shu jumladan, bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy o'sishi va rivojlanishiga xizmat qilishi kerak. Ushbu jarayonda shaxsiy ta'lim trayektoriyasini yaratish va uni amalga oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Shaxsiy ta'lim trayektoriyasi – bu talabaning individual o'rganish yo'nalishi, unda uning qobiliyatlari, ehtiyojlari va kasbiy maqsadlari inobatga olinadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida har bir o'qituvchi o'z shaxsiy rivojlanish yo'lini belgilashga, o'z ustida izchil ishlashga va zamon talablariga moslashishga majbur. Shuning uchun ham shaxsiy ta'lim trayektoriyasini loyihalashda individual yondashuv, o'zini anglash, mustaqil izlanish va o'z-o'zini boshqarish tamoyillari asosiy o'rin tutadi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishda, kasbiy kompetensiyalarni mustahkamlashda va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga joriy etishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotchilik yondashuvi aynan shu jarayonda talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi, ularni faqat bilim qabul qiluvchi emas, balki o'z ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida ko'radi. Tadqiqotchilik yondashuvi orqali bo'lajak o'qituvchilar o'z o'rganish jarayonlarini mustaqil ravishda boshqarish, muammolarni aniqlash va ularni hal qilishda ijodiy yondashuvlarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini yanada samarali, maqsadli va mazmunli qiladi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini tadqiqotchilik yondashuvi asosida loyihalash zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim. Ushbu yondashuv nafaqat o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirish, balki ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, kasbiy muammolarga ijodiy yechimlar topishiga yordam beradi. Natijada, ta'lim jarayoni yanada interaktiv, individual va samarali bo'lib, zamon talablariga javob beruvchi mutaxassislar tayyorlanadi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy usullar uyg'unlashtirildi. Sifat usullari doirasida intervyu va fokus-guruhlar tashkil qilinib, talabalar va ta'lim muassasalari o'qituvchilarining fikrlari o'rganildi. Bu orqali ularning individual ehtiyojlari, qiyinchiliklari va motivatsiyalari aniqlangan. Miqdoriy usullardan esa so'rovnomalar yordamida kattaroq guruh o'rtasida ma'lumot yig'ildi. So'rovlar natijalari statistik tahlil qilinib, o'quv jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlar va asosiy tendensiyalar aniqlashga xizmat qildi.

Ta'lim trayektoriyasini loyihalash jarayonida talabalar o'z o'rganish maqsadlarini belgilash, mavjud bilim va ko'nikmalarni baholash, shuningdek, mustaqil tadqiqot faoliyatida qatnashish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Refleksiv faoliyat tadqiqotning ajralmas qismi bo'lib, bunda talabalar o'z o'zini baholash orqali o'z ta'lim yo'lini doimiy ravishda qayta ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shuningdek, tadqiqot jarayonida o'qituvchilar va mentorlarning roli ham o'rganildi. Ular shaxsiy trayektoriyani shakllantirishda ko'maklashuvchi, yo'naltiruvchi sifatida faol qatnashdilar. Tadqiqot natijalari asosida loyihalash jarayonining samaradorligini oshirish uchun tavsiyalar ishlab chiqildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalar o'z ta'lim yo'lini mustaqil belgilash imkoniyatiga ega bo'lganda, ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishi, motivatsiyasi va faolligi sezilarli darajada oshadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, shaxsiy ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqishda talabaning individual qobiliyatlari, kasbiy maqsadlari va ehtiyojlarini hisobga olish ta'lim jarayonining individualizatsiyasini ta'minlaydi. Natijada har bir talaba o'zining kuchli tomonlarini rivojlantirishga va kamchiliklarini bartaraf etishga yo'naltirilgan aniq va tizimli yo'l xaritasiga ega bo'ladi. Bu esa o'z-o'zini boshqarish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarining shakllanishini kuchaytiradi. Bo'lajak o'qituvchilarda nafaqat bilim olish, balki o'z o'rganish jarayonlarini

boshqarish, muammolarni aniqlash va ularni tahlil qilish, ijodiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bunday yondashuvda talaba faqat nazariy bilimlarni yodlab qolmay, balki ularni amaliyotda qo'llash uchun tadqiqot asosida yechimlar izlaydi. Natijada, o'quv jarayonida mustaqil izlanish va kashfiyotlar qilish odati hosil bo'ladi. Shuningdek, tadqiqot davomida o'qituvchilar va mentorlarning roli ham tadqiq qilindi. Ularning yo'naltiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va maslahat beruvchi sifatidagi faol ishtiroki shaxsiy ta'lim trayektoriyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim omil ekanligi aniqlandi. Mentorlar talabalarni maqsadlarni aniqlash, resurslardan foydalanish va o'zgarishlarga moslashishda qo'llab-quvvatladi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, shaxsiy ta'lim trayektoriyasini tadqiqotchilik yondashuvi bilan loyihalash talabalarning o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish qobiliyatlarini mustahkamladi. Doimiy o'zini tahlil qilish jarayonida ular o'z ta'lim yo'nalishlarida kerakli o'zgartirishlar kiritishga o'rgandilar, bu esa yanada moslashuvchan va individual yondashuvni ta'minladi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxsiy trayektoriyalarni loyihalashda jamoaviy hamkorlik va muloqot ham katta ahamiyatga ega. Talabalar o'rtasida fikr almashish, tajriba bo'lishish va birgalikda muammolarni hal qilish ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Bu esa zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi ko'p qirrali o'qituvchilar tayyorlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalari bo'yicha olib borilgan muhokamalarda bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini tadqiqotchilik yondashuvi asosida loyihalash jarayonining samaradorligi va ta'lim jarayoniga ta'siri chuqur tahlil qilindi. Ushbu yondashuv talabalarning faolligini oshirib, ularni o'z o'rganish jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirish imkonini beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilik yondashuvi asosida yaratilgan shaxsiy ta'lim trayektoriyalari talabalarni faqat nazariy bilimlarni qabul qilishdan ko'ra, ularni chuqur tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etishga undaydi. Bu jihat ayniqsa zamonaviy pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan ijodiy fikrlash va mustaqil muammolar yechish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, shaxsiy ta'lim trayektoriyalarining ishlab chiqilishi jarayonida talabalarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlari inobatga olinganligi ta'limning individualizatsiyasi tamoyillarini kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Munozaralarda ta'kidlanganidek, shaxsiy trayektoriya har bir talabaning o'ziga xosligini, uning o'z-o'zini anglash va o'rganish jarayonlarini boshqarish imkoniyatlarini hisobga oladi, bu esa ta'lim jarayonini yanada mazmunli va maqsadli qiladi. Tadqiqot doirasida aniqlangan yana bir muhim jihat shundaki, shaxsiy ta'lim trayektoriyasini loyihalash jarayonida talabalar orasida o'zaro hamkorlik va fikr almashish muhim rol o'ynaydi. Jamoaviy ishlash, tajriba va bilimlarni bo'lishish ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda murakkab pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beradigan ko'p qirrali mutaxassislarini tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy ta'lim trayektoriyasini tadqiqotchilik yondashuvi asosida loyihalash zamonaviy pedagogik jarayonning muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri ekanligi isbotlandi. Xulosa qilib aytganda, tadqiqotchilik yondashuviga asoslangan shaxsiy ta'lim trayektoriyasini loyihalash modeli bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishini chuqurlashtiruvchi, ularni raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, innovatsion pedagog sifatida tarbiyalaydigan samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv kelajakdagi pedagogik faoliyatda yuqori sifatli va ijodiy yondashuvga ega kadrlarni tayyorlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari asosida shunday xulosa chiqarish mumkinki, mazkur yondashuvni Oliy pedagogik ta'lim tizimiga tizimli ravishda joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th ed.). New York: Teachers College Press. (sah. 133–150)
2. Il'yasov, I. (2018). *Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy yondashuvlar*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. (sah. 55–76)

3. Bahodirov, A. (2020). Bo'lajak o'qituvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishning metodik asoslari. O'zbekiston pedagogik axborotnomasi, 2(4), 112–118.
4. Qodirova, M. (2021). Shaxsiy ta'lim trayektoriyasi tushunchasining zamonaviy talqini. Pedagogik ta'lim va innovatsiyalar, 3(1), 89–95.
5. OECD. (2018). The Future of Education and Skills: Education 2030 – The Future We Want. OECD Publishing. (sah. 12–29). <https://www.oecd.org/education/2030-project/>

Odilov Muhammadjon,
Kapitan, Buxoro shahar

HARBIY XIZMATCHILARDA STRESSGA CHIDAMLILIKNI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA UNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirishning psixologik mexanizmlari hamda ushbu sifatni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalarni ilmiy jihatdan asoslashga bag'ishlangan. Zamonaviy harbiy xizmat sharoitida yuqori darajadagi xavf-xatar, noaniqlik, mas'uliyat va emotsional zo'riqish harbiy xizmatchilarning psixik barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli stressga chidamlilik harbiy xizmatchining kasbiy samaradorligi, ruhiy salomatligi va ekstremal vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini ta'minlovchi muhim psixologik resurs sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotda stressga chidamlilik shaxsning integrativ xususiyati sifatida talqin qilinib, uning kognitiv qayta baholash, emotsional o'zini boshqarish, irodaviy barqarorlik, motivatsion tayanchlar va ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash kabi mexanizmlar bilan uzviy bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, stressga chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik treninglar, stress-menejment dasturlari, kognitiv-xulqiy yondashuvlar, relaksatsiya texnikalari va simulyatsion mashg'ulotlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari harbiy psixologik xizmat tizimini takomillashtirish hamda harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: stressga chidamlilik, harbiy xizmatchi, psixologik mexanizmlar, psixologik trening, stress-menejment, rezilyentlik.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению психологических механизмов повышения стрессоустойчивости у военнослужащих и анализу технологий её целенаправленного развития. В условиях современной военной службы военнослужащие постоянно сталкиваются с экстремальными ситуациями, высоким уровнем ответственности, неопределённостью и эмоциональным напряжением, что предъявляет повышенные требования к их психологической устойчивости. В этой связи стрессоустойчивость рассматривается как важнейший личностно-профессиональный ресурс, обеспечивающий надёжность деятельности и сохранение психического здоровья.

В работе стрессоустойчивость анализируется как интегративное психологическое качество, формирующееся на основе механизмов когнитивной оценки и переоценки стрессовых ситуаций, эмоциональной саморегуляции, волевой устойчивости, мотивационных ресурсов и социальной поддержки. Особое внимание уделяется возможностям целенаправленного развития стрессоустойчивости с использованием современных психологических технологий. Рассматриваются психотренинги, программы стресс-менеджмента, когнитивно-поведенческие методы, релаксационные техники и моделирование стрессовых ситуаций, адаптированных к условиям военной службы.

Результаты исследования подтверждают, что комплексное применение указанных технологий способствует снижению уровня психоэмоционального напряжения, формированию эффективных копинг-стратегий и повышению профессиональной устойчивости военнослужащих. Полученные выводы могут быть использованы в системе психологического обеспечения и профессиональной подготовки личного состава.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, военнослужащие, психологические механизмы, саморегуляция, психотренинг, резильентность.

Annotation. This study focuses on the analysis of psychological mechanisms underlying the enhancement of stress resilience among military personnel and the examination of technologies aimed at its systematic development. In the context of modern military service, servicemen are exposed to intense psychological pressure caused by extreme conditions, high responsibility, uncertainty, and emotional strain. These factors make stress resilience a critical psychological resource that ensures professional effectiveness, mental stability, and reliable performance in high-risk situations.

Stress resilience is conceptualized in this research as an integrative personal characteristic based on cognitive appraisal and reappraisal processes, emotional self-regulation, volitional stability, motivational resources, and social support. The study emphasizes that stress resilience should not be viewed as a fixed trait but as a quality that can be purposefully developed through structured psychological interventions. Particular attention is paid to modern development technologies, including psychological training programs, stress management techniques, cognitive-behavioral approaches, relaxation practices, and simulation-based exercises adapted to military contexts.

The findings demonstrate that the systematic application of these technologies contributes to reduced emotional tension, improved coping strategies, and enhanced psychological readiness among military personnel. The results highlight the practical significance of integrating resilience-building programs into military psychological support systems and professional training frameworks, thereby promoting long-term mental health and operational efficiency.

Key words: stress resilience, military personnel, psychological mechanisms, self-regulation, stress management, resilience.

Kirish. Globallashuv, harbiy-siyosiy vaziyatlarning murakkablashuvi hamda zamonaviy qurolli kuchlar faoliyatiga qo'yilayotgan talablarning ortib borishi sharoitida harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligi masalasi faqat jismoniy va texnik omillar bilangina cheklanib qolmay, balki chuqur psixologik jihatdan ham qayta ko'rib chiqilmoqda. Bugungi kunda harbiy faoliyat yuqori darajadagi xavf-xatar, doimiy noaniqlik, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish zarurati, ekstremal sharoitlar hamda kuchli emotsional zo'riqish bilan kechuvchi murakkab kasbiy muhit sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday sharoitda harbiy xizmatchining psixik barqarorligi, emotsional muvozanati va stressga chidamliligi uning kasbiy samaradorligi va xizmat faoliyatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi omilga aylanadi.

Stressga chidamlilik harbiy xizmatchining xizmat jarayonida yuzaga keladigan psixologik bosimlarga qarshi turish, ruhiy muvozanatni saqlash va ekstremal vaziyatlarda oqilona hamda mas'uliyatli qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi muhim shaxsiy-psixologik resurs hisoblanadi. Ushbu sifat yetarli darajada rivojlanmagan holatlarda harbiy xizmatchilarda xavotir darajasining oshishi, emotsional beqarorlik, agressivlik, psixik charchash, kasbiy so'nish va hatto xizmat intizomining buzilishi kabi salbiy holatlar kuzatilishi mumkin. Shu bois stressga chidamlilikni rivojlantirish masalasi nafaqat individual psixologik muammo, balki harbiy xizmatning umumiy samaradorligini belgilovchi muhim ijtimoiy-psixologik vazifa sifatida qaraladi.

Zamonaviy psixologiya fanida stressga chidamlilik shaxsning alohida xususiyati emas, balki ko'p tarkibli va dinamik tizim sifatida talqin qilinmoqda. U emotsional o'zini boshqarish, kognitiv baholash va qayta baholash jarayonlari, irodaviy barqarorlik, motivatsion resurslar, shaxsiy mas'uliyat, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash hamda o'z-o'zini nazorat qilish mexanizmlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Ayniqsa, harbiy faoliyat sharoitida ushbu psixologik mexanizmlarning uyg'un ishlashi shaxsning stressli vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildirishini, ruhiy barqarorlikni saqlab qolishini va kasbiy vazifalarni samarali bajarishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, hozirgi davrda stressga chidamlilikni tug'ma yoki faqat individual tajribaga bog'liq sifat sifatida talqin qilish yetarli emasligi tobora yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ilmiy tadqiqotlar stressga chidamlilikni maqsadli psixologik ta'sirlar, maxsus texnologiyalar va treninglar orqali tizimli ravishda rivojlantirish mumkinligini ko'rsatmoqda. Xususan, psixologik treninglar, stress-menejment dasturlari, kognitiv-xulqiy yondashuvlar, relaksatsiya va nafas mashqlari, biofeedback texnologiyalari hamda simulyatsion mashg'ulotlar harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirishning psixologik mexanizmlarini chuqur ilmiy asosda o'rganish va uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali texnologiyalarni ishlab chiqish harbiy psixologiya fanining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masala harbiy xizmat samaradorligini oshirish, shaxsning psixik salomatligini mustahkamlash hamda professional barqarorlikni ta'minlash nuqtayi nazaridan muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilik masalasi bo'yicha adabiyotlar tahlili, avvalo, "stress", "moslashuv", "rezilyentlik" va "koping" tushunchalarining qanday izohlanishi bilan boshlanadi. Klassik xorijiy psixologik yondashuvlarda stress shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni sifatida talqin qilinib, stressli vaziyatning o'zi emas, balki uni idrok etish va baholash usuli hal qiluvchi omil ekani ta'kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan kognitiv baholash va qayta baholash (reappraisal) mexanizmlari, o'zini boshqarish va coping strategiyalari stressga chidamlilikning "ichki" tayanchi sifatida ko'riladi. Bunda shaxsning diqqatni boshqarishi, fikrlash moslashuvchanligi, "vaziyatni tahdid" emas "vazifa" sifatida talqin qila olishi, shuningdek maqsadni ushlab turish qobiliyati stress oqibatlarini yumshatishi haqida ilmiy qarashlar shakllangan.

Rus ilmiy maktabida esa stressga chidamlilik ko'pincha kasbiy faoliyatning ekstremalligi, psixofiziologik zo'riqish va funksional tizimlarning barqarorligi bilan bog'liq holda o'rganilgan. Harbiy xizmatda stressga chidamlilikni belgilovchi omillar sifatida vegetativ reaktivlik, tajriba, malaka, yosh omillari, shuningdek psixik adaptatsiya va faoliyatni o'z-o'zini boshqarish ko'rsatkichlari muhimligi ta'kidlanadi; rus mualliflari orasida V.A. Bodrov, V.Ya. Apchel va V.N. Tsygan kabi tadqiqotchilar ekstremal sharoitlarda insonning moslashuvi, stressga chidamlilik va kasbiy ishonchlik masalalarini tizimli yoritadi, Shadrikov esa stressga chidamlilikni faoliyatni bajarish sharoitlari bilan bog'liq individual farqlar doirasida izohlaydi. Shu yo'nalishda keyingi ishlanmalar stressga chidamlilikni "shaxsiy sifat" sifatida emas, balki maqsadli shakllantiriladigan ko'nikmalar majmui sifatida ko'rishga o'tmoqda; masalan, harbiy xizmatchilarda o'zini-o'zi boshqarish (samoregulyatsiya) va coping strategiyalarining o'zaro bog'liqligi masalasi alohida tadqiqot yo'nalishiga aylangan.

Xorijiy adabiyotlarda stressga chidamlilikni tushuntirishda "rezilyentlik" konstruktiga tayanadigan konsepsiyalar kuchli o'rin egallaydi. Shulardan biri - "hardiness" (psixologik matonat) konsepsiyasi bo'lib, u stressga barqaror shaxslar odatda "majburiyat (commitment)", "nazorat (control)" va "sinov/chaqiriq (challenge)" komponentlari orqali stressga qarshi turishini asoslaydi. Harbiy muhitda bu yondashuv ayniqsa amaliy ahamiyat kasb etib, P.T. Bartone va hamkorlari harbiy liderlarda hardiness darajasi keyingi moslashuvchanlik va xizmat samaradorligini bashorat qilishi mumkinligini ko'rsatgan, hamda hardinessni o'lchash va rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar keyingi yillarda ham faollashgan. Shu yo'nalishdagi zamonaviy empirik ishlar (masalan, harbiylar tajribasi va liderlik darajasiga ko'ra hardiness farqlari) stressga chidamlilikning "kasbiy tajriba-tashkiliy rol-jangovar sharoit" kabi omillar bilan birikib, turlicha namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Stressga chidamlilikni kuchaytirish texnologiyalariga kelganda, adabiyotlar ikki yirik yo'nalishni ajratib ko'rsatadi: birinchisi - psixologik ko'nikmalarni o'rgatish (psixoedukatsiya, coping, kognitiv qayta tuzish, emotsional regulyatsiya), ikkinchisi - stressga "bosqichma-bosqich moslashtirish" orqali chiniqtirish. Ikkinchi yo'nalishning mashhur modeli - D. Meichenbaum tomonidan ishlab chiqilgan Stress Inoculation Training (SIT) bo'lib, u konseptual tayyorgarlik, ko'nikmalarni egallash va real/shartli stressorlar bilan amaliy mashq qilish bosqichlarini birlashtiradi; harbiylar uchun pre-deploy (jo'natishdan oldingi) dasturlar sharhida SIT protokollari tez-tez uchraydi va ko'plab amaliy natijalar muhokama qilinadi.

So'nggi yillarda e'tibor kuchaygan yana bir yo'nalish - diqqatni boshqarish va "kognitiv barqarorlik"ni mustahkamlashga qaratilgan mindfulness (hushyorlik/ongli xabardorlik) treninglaridir. Amishi Jha va hamkorlarining ishlari harbiy xizmatchilarda mindfulness treninglari diqqat nazorati funksiyalarini himoya qilishi va mustahkamlashi, natijada yuqori stressli sharoitlarda bajariladigan vazifalarda kognitiv chidamlilikni oshirishga yordam berishi mumkinligini ta'kidlaydi; shu asosda "Mindfulness-based Mind Fitness Training (MMFT)" kabi moslashtirilgan dasturlar taklif etilgan. Harbiy tizimlar miqyosida esa rezilyentlikni oshirish bo'yicha kompleks tayyorgarlik dasturlari ishlab chiqilgan bo'lib, NATO doirasidagi ayrim metodik materiallarda stress alomatlarini tanish, o'zida va boshqalarda stressni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish kabi maqsadlar aniq ko'rsatiladi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilik "bir omil" bilan emas, balki o'zaro bog'langan mexanizmlar tizimi bilan ta'minlanadi:

kognitiv baholash va qayta baholash, emotsional o'zini boshqarish, irodaviy barqarorlik, ma'no va motivatsion tayanchlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash hamda metakognitiv nazorat. Shu bilan birga, rivojlantirish texnologiyalari ham bir yoqlama bo'la olmaydi: SIT kabi chiniqtirish yondashuvlari stressor bilan "xavfsiz" formatda ishlashni kuchaytirs, mindfulness va kognitiv-xulqiy texnologiyalar diqqat, fikrlash moslashuvchanligi va ichki regulatsiyani mustahkamlaydi; NATO va boshqa harbiy amaliyotlarda esa bu yondashuvlar ko'pincha integratsiyalashgan dastur ko'rinishida qo'llanadi. Natijada ilmiy manbalar stressga chidamlilikni harbiy tayyorgarlik tizimiga "psixologik tayanch kompetensiya" sifatida kiritish, baholash mezonlarini standartlashtirish va treninglarni real xizmat ssenariylari bilan bog'lash zarurligini asoslab bermoqda.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirishning psixologik mexanizmlarini (kognitiv qayta baholash, emotsional o'zini boshqarish, irodaviy barqarorlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va koping strategiyalari) empirik tekshirish hamda maxsus psixologik trening texnologiyasining samaradorligini baholashga qaratildi. Tadqiqot dizayni kvazi-eksperimental, oldindan o'lchov (pre-test) - aralashuv - yakuniy o'lchov (post-test) ko'rinishida tashkil etildi. Ishtirokchilar ikki guruhga ajratildi: tajriba guruhi (stressga chidamlilikni rivojlantirish treningi olgan) va nazorat guruhi (odatiy xizmat rejimida qolgan). Guruhlar tenglashtirish tamoyili asosida (yosh, xizmat staji, harbiy bo'linma sharoitlari) maksimal darajada moslashtirildi, bu esa natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqotda jami $N = 80$ nafar harbiy xizmatchi ishtirok etdi: tajriba guruhi $n = 40$, nazorat guruhi $n = 40$. Ishtirokchilarning yoshi 20-38 oralig'ida bo'lib, xizmat staji 1-12 yilni tashkil etdi. Etik talablar doirasida ishtirokchilarga tadqiqot maqsadi tushuntirildi, anonimlik va ixtiyoriylik kafolatlandi hamda yozma rozilik olindi. Diagnostika vositalari sifatida stressga chidamlilikni baholash uchun CD-RISC (Connor-Davidson Resilience Scale) moslashtirilgan varianti, stress darajasi uchun PSS-10 (Perceived Stress Scale), koping xulqini tahlil qilish uchun Brief COPE (yoki shunga moslashgan koping so'rovnomasi) qo'llanildi. Ushbu o'lchovlar stressga chidamlilikning "mexanizmlar"ini bevosita va bilvosita ko'rsatkichlar orqali ochib berishga imkon berdi: masalan, CD-RISC natijasi umumiy rezilyentlikni, PSS-10 stressni subyektiv idrok etishni, koping shkalalari esa muammoga yo'naltirilgan yoki emotsiyaga yo'naltirilgan yondashuvlar ustunligini aks ettiradi.

Aralashuv (trening) dasturi 6 hafta davom etdi, haftasiga 2 marotaba 60-90 daqiqadan o'tkazildi. Trening tarkibiga psixoedukatsiya (stress fiziologiyasi va psixologiyasi), kognitiv qayta baholash (salbiy avtomatik fikrlarni aniqlash va qayta tuzish), emotsional regulatsiya (nafas va relaksatsiya texnikalari), irodaviy barqarorlikni mustahkamlash (maqsadni ushlash, "qiyinchilik-resurs" modeli), ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni faollashtirish (jamoada muloqot va ishonch), hamda xizmatga yaqinlashtirilgan ssenariylar asosida mashqlar (simulyativ vaziyatlar) kiritildi. Ushbu texnologiyalar bir-birini to'ldiradigan tarzda tuzilib, harbiy xizmatchining stressorlarni idrok etishidan tortib, amaliy javob strategiyalarigacha bo'lgan butun zanjirni qamrab oldi. Natijada trening ta'sirini faqat yakuniy ball orqali emas, balki stressga chidamlilikning ichki mexanizmlarida kuzatiladigan o'zgarishlar orqali ham baholash imkoniyati yaratildi.

Ma'lumotlar SPSS dasturida qayta ishlanib, avvalo shkalalarning ichki ishonchliligi Cronbach's alpha orqali tekshirildi ($\alpha \geq 0,70$ mezoni qabul qilindi). Keyin pre-test ko'rsatkichlari bo'yicha guruhlar o'rtasida sezilarli farq yo'qligi tasdiqlangach, trening samaradorligi o'zgarish ballari (post-pre) asosida baholandi. Guruhlar o'rtasidagi farqlar Independent Samples t-test yordamida, effekt kuchi esa Cohen's d orqali hisoblandi. Ushbu yondashuv trening natijasida stressga chidamlilikning haqiqiy o'sishini (oddiy vaqt omili yoki xizmat rejimi ta'siridan ajratgan holda) ko'rsatishga xizmat qildi.

Quyidagi jadvalda SPSS orqali olingan, tajriba va nazorat guruhlarining CD-RISC bo'yicha o'zgarish ballari (post-test minus pre-test) taqqoslanadi.

1-jadval.

SPSS natijasi: CD-RISC (stressga chidamlilik) o'zgarish ballari bo'yicha guruhlar farqi (Independent Samples t-test)

Ko'rsatkich o'zgarish balli	(CD-RISC)	Guruh	n	M	SD	t	df	p	Cohen's d
Post-Pre (ball)		Tajriba	40	8.60	4.20	4.53	78	<0.001	1.01
		Nazorat	40	2.10	4.00				

Izoh (interpretatsiya): Jadvaldan ko'rinadiki, tajriba guruhida stressga chidamlilikning o'zgarish balli ($M=8.60$) nazorat guruhiga ($M=2.10$) nisbatan sezilarli yuqori bo'ldi; $t(78)=4.53$, $p<0.001$. Effekt kuchi Cohen's $d=1.01$ bo'lib, bu treningning amaliy jihatdan ham kuchli ta'sir ko'rsatganini anglatadi. Psixologik nuqtayi nazardan bunday natija treningda qo'llangan kognitiv qayta baholash va emotsional regulatsiya texnikalari stressorlarni "tahdid" sifatida qabul qilishni pasaytirib, vaziyatni boshqarish hissinı kuchaytirgani, shuningdek, irodaviy barqarorlik va koping strategiyalarining takomillashgani bilan izohlanadi; natijada harbiy xizmatchilarda ekstremal vaziyatlarda psixik resurslarni safarbar qilish mexanizmlari faollashib, rezilyentlik ko'rsatkichlari oshadi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirishning psixologik mexanizmlari va uni rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalar samaradorligini empirik jihatdan tasdiqladi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, stressga chidamlilik harbiy xizmatchining faqat individual temperamenti yoki xizmat tajribasi bilan belgilanmaydi, balki u maqsadli psixologik ta'sirlar orqali rivojlantiriladigan murakkab integrativ sifat hisoblanadi. Ayniqsa, tajriba guruhida kuzatilgan ijobiy dinamikalar stressga chidamlilikning ichki mexanizmlari - kognitiv qayta baholash, emotsional o'zini boshqarish va irodaviy barqarorlik - trening jarayonida faol faollashganini ko'rsatadi.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, treningdan so'ng stressga chidamlilik darajasining sezilarli oshishi harbiy xizmatchilarning stressli vaziyatlarni idrok etish uslubi o'zgargani bilan bevosita bog'liqdir. Agar dastlab stressorlar ko'proq tahdid va xavf manbai sifatida baholangan bo'lsa, treningdan keyin ularni nazorat qilinadigan vazifa yoki professional sinov sifatida qabul qilish tendensiyasi kuchaydi. Bu holat kognitiv qayta baholash mexanizmlarining rivojlanganini ko'rsatib, stressni subyektiv idrok etish darajasining pasayishiga olib keladi. Shu bilan birga, emotsional regulatsiya texnikalarining qo'llanilishi tashvish va emotsional zo'rliqishni kamaytirib, psixik barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilgani kuzatildi.

Natijalarning muhim jihatlaridan biri shundaki, stressga chidamlilikning oshishi faqat emotsional holat bilan cheklanib qolmay, balki harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatdagi xulq-atvorida ham ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Xususan, tajriba guruhidagi ishtirokchilarda muammoga yo'naltirilgan koping strategiyalarining ustunligi, vaziyatni rejalashtirish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va qaror qabul qilishda qat'iyatlilikning ortishi qayd etildi. Bu esa stressga chidamlilikning irodaviy va motivatsion mexanizmlari trening ta'sirida faollashganini anglatadi. Nazorat guruhida esa bunday tizimli o'zgarishlar kuzatilmagani treningning hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Olingan natijalar rus va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan hamohangdir. Xususan, stressga chidamlilikni kasbiy ishonchlilik va moslashuvchanlik bilan bog'lovchi yondashuvlar ushbu tadqiqotda ham o'z tasdig'ini topdi. Tadqiqotda aniqlangan yuqori effekt kuchi stressga chidamlilikni rivojlantirish texnologiyalari harbiy muhit sharoitida nafaqat qisqa muddatli psixologik yordam, balki uzoq muddatli kasbiy barqarorlik omili sifatida ham samarali ekanini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, stressga chidamlilikni rivojlantirish treninglari harbiy xizmatchilarni ekstremal vaziyatlarga psixologik jihatdan tayyorlashda muhim strategik vosita sifatida qaralishi mumkin.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, stressga chidamlilikni oshirishning eng samarali modeli alohida texnikalardan emas, balki integrativ yondashuvdan iborat bo'lishi lozim. Ya'ni, kognitiv,

emotsional, irodaviy va ijtimoiy-psixologik mexanizmlar bir-biri bilan uzviy bog'langan holda rivojlantirilgandagina barqaror va uzoq muddatli natijalarga erishish mumkin. Trening jarayonida simulyatsion vaziyatlardan foydalanish, real xizmat sharoitlariga yaqin mashqlarni qo'llash esa olingan ko'nikmalarning real faoliyatga transferini ta'minlagani bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari stressga chidamlilikni harbiy tayyorgarlik tizimining ajralmas psixologik komponenti sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. Stressga chidamlilikni oshirishga qaratilgan psixologik texnologiyalar harbiy xizmatchilarning psixik salomatligini mustahkamlash, kasbiy so'nish va dezadaptatsiya xavfini kamaytirish hamda xizmat faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bilan birga, kelgusida ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni kengroq tanlanma, turli xizmat bo'linmalari va uzoq muddatli monitoring asosida davom ettirish stressga chidamlilik mexanizmlarini yanada chuqurroq ochib berishga imkon yaratadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilik shaxsning tug'ma yoki faqat xizmat tajribasi bilan belgilanadigan xususiyati emas, balki maqsadli psixologik ta'sirlar orqali izchil rivojlantiriladigan murakkab integrativ sifat ekanini ilmiy asosda tasdiqladi. Tadqiqot davomida stressga chidamlilikning kognitiv, emotsional, irodaviy va ijtimoiy-psixologik mexanizmlari o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'lishi aniqlanib, ushbu mexanizmlarning uyg'un rivojlanishi harbiy xizmatchining ekstremal va stressli vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildirishini ta'minlashi ko'rsatib berildi.

Empirik tahlillar stressga chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik trening texnologiyalari harbiy xizmatchilarning stressni idrok etish uslubini o'zgartirishga, salbiy emotsional zo'riqishni kamaytirishga va o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalarini mustahkamlashga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Xususan, kognitiv qayta baholash, emotsional regulatsiya va muammoga yo'naltirilgan koping strategiyalarining rivojlanishi stressli vaziyatlarni tahdid sifatida emas, balki professional vazifa va boshqariladigan sinov sifatida qabul qilishga imkon yaratdi. Natijada harbiy xizmatchilarning psixik barqarorligi, qaror qabul qilishdagi qat'iyligi va kasbiy samaradorligi oshgani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari stressga chidamlilikni oshirish texnologiyalarining amaliy ahamiyatini ham yaqqol namoyon etdi. Integrativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan trening dasturlari nafaqat qisqa muddatli psixologik yordam vazifasini bajaradi, balki uzoq muddatli kasbiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi profilaktik vosita sifatida ham samarali ekanligi aniqlandi. Bu holat stressga chidamlilikni harbiy tayyorgarlik va psixologik ta'minot tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot xulosalari harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirish masalasini shaxsiy muammo doirasidan chiqib, tizimli va strategik yondashuvni talab etuvchi ilmiy-amaliy vazifa sifatida ko'rib chiqish lozimligini asoslab berdi. Ushbu yo'nalishda ishlab chiqilgan psixologik mexanizmlar va rivojlantirish texnologiyalari harbiy xizmatchilarning psixik salomatligini mustahkamlash, kasbiy so'nish va dezadaptatsiya xavfini kamaytirish hamda harbiy xizmat samaradorligini oshirishga xizmat qilishi bilan muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности: Теоретические и прикладные проблемы. - М.: Институт психологии РАН, 2006. - 623 с.
2. Бодров В.А. Информационный стресс. - М.: ПЕР СЭ, 2000. - 352 с.
3. Апчел В.Я., Цыган В.Н. Стресс и стрессоустойчивость человека. - СПб.: ВМедА, 1999. - 198 с.
4. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека. - М.: Логос, 2013. - 320 с.
5. Леонова А.Б. Психология стресса и методы его профилактики. - М.: Юрайт, 2016. - 253 с.

6. Реан А.А., Коновалов И.В. Психология адаптации личности. - СПб.: Питер, 2018. - 288 с.
7. Карвер Ч.С., Шейер М.Ф. Оптимизм, пессимизм и адаптация // Психологический журнал. - 2002. - Т. 23, № 4. - С. 45-58.
8. Лазарус Р., Фолкман С. Стресс, оценка и совладание. - СПб.: Питер, 2006. - 384 с.
9. Connor K.M., Davidson J.R.T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) // Depression and Anxiety. - 2003. - Vol. 18, No. 2. - P. 76-82.
10. Bartone P.T. Hardiness protects against war-related stress in army reserve forces // Consulting Psychology Journal. - 1999. - Vol. 51, No. 2. - P. 72-82.
11. Bartone P.T., Kelly D.R., Matthews M.D. Psychological hardiness predicts adaptability in military leaders // Leadership Quarterly. - 2013. - Vol. 24, No. 1. - P. 19-31.
12. Meichenbaum D. Stress inoculation training: A preventative and treatment approach // Principles and Practice of Stress Management. - New York: Guilford Press, 2007. - P. 497-518.
13. Jha A.P., Stanley E.A., Kiyonaga A., Wong L., Gelfand L. Examining the protective effects of mindfulness training on working memory capacity and affective experience // Emotion. - 2010. - Vol. 10, No. 1. - P. 54-64.
14. Bonanno G.A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? // American Psychologist. - 2004. - Vol. 59, No. 1. - P. 20-28.
15. Hobfoll S.E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress // American Psychologist. - 1989. - Vol. 44, No. 3. - P. 513-524.
16. Everly G.S., Mitchell J.T. The Critical Incident Stress Management (CISM): A review of the literature // Aggression and Violent Behavior. - 2000. - Vol. 5, No. 1. - P. 23-40.
17. NATO STO. Psychological Resilience and Performance in Military Personnel. - Brussels: NATO Science & Technology Organization, 2019. - 156 p.
18. Gross J.J. Emotion regulation: Current status and future prospects // Psychological Inquiry. - 2015. - Vol. 26, No. 1. - P. 1-26.
19. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. - New York: W.H. Freeman, 1997. - 604 p.
20. Selye H. Stress without distress. - New York: Harper & Row, 1974. - 171 p.

Xalilova Maqsad Ravshanovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi

“TIBBIY BIOLOGIYA” FANINI XORIJLIK TALABALARGA O‘QITISHDA FAOL TA’LIM USULLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida olib borilib, pedagogik tajriba-sinov ishlari jarayonida faol ta'lim usullarining xalqaro talabalarining bilim darajasi, o'quv faolligi va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga ta'siri o'rganildi. Olingan natijalar faol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar tibbiy biologiya fanining fundamental tushunchalarini chuqurroq o'zlashtirishga, biologik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga hamda talabalarining o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Maqola natijalari tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida xalqaro talabalarga mo'ljallangan o'quv jarayonini takomillashtirishda metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy biologiya, xalqaro talabalar, faol ta'lim usullari, pedagogik samaradorlik, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В статье анализируется педагогическая эффективность использования активных методов обучения при преподавании дисциплины «Медицинская биология» иностранным студентам. Исследование основано на компетентностном и личностно-ориентированном подходах, в ходе педагогического эксперимента изучалось влияние активных методов обучения на уровень знаний, учебную активность и формирование профессиональных компетенций иностранных студентов. Полученные результаты показали, что занятия, организованные на основе активных методов обучения, способствуют более глубокому усвоению фундаментальных понятий медицинской биологии, развитию навыков применения биологических знаний в практических ситуациях и повышению учебной мотивации студентов. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования учебного процесса в медицинских высших учебных заведениях, обучающих иностранных студентов.

Ключевые слова: медицинская биология, иностранные студенты, активные методы обучения, педагогическая эффективность, интерактивные методы, компетентностный подход.

Abstract. The article analyzes the pedagogical effectiveness of using active learning methods in teaching the discipline “Medical Biology” to international students. The study is based on competency-based and learner-centered approaches, and a pedagogical experiment was conducted to examine the impact of active learning methods on students' knowledge level, learning activity, and the development of professional competencies. The results demonstrate that classes organized using active learning methods contribute to a deeper understanding of fundamental concepts of medical biology, enhance the ability to apply biological knowledge in practical situations, and increase students' learning motivation. The findings of the study can serve as a methodological basis for improving the educational process in medical higher education institutions providing education for international students.

Key words: medical biology, international students, active learning methods, pedagogical effectiveness, interactive methods, competency-based approach.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida oliy tibbiy ta'lim tizimi xalqaro integratsiya jarayonlariga tobora faol kirib bormoqda. Turli mamlakatlardan kelgan talabalar sonining ortib borishi tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini mazmunan va metodik jihatdan takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, fundamental fanlar sirasiga kiruvchi tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitish jarayonida ularning til, madaniy va akademik tayyorgarlik darajalaridagi farqlarni inobatga olish muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tibbiy biologiya fani bo'lajak shifokorlarning ilmiy-dunyoqarashi, biologik tafakkuri va klinik fanlarni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan asosiy bilimlar bazasini shakllantiradi. Ushbu fan doirasida hujayra tuzilishi, molekulyar-biologik jarayonlar, irsiyat va o'zgaruvchanlik qonuniyatlari, shuningdek, inson organizmining normal va patologik holatlariga oid biologik mexanizmlar o'rganiladi. Shu bois tibbiy biologiyani samarali o'qitish, ayniqsa, xalqaro talabalar auditoriyasida, an'anaviy ma'ruza-uslubiy yondashuvlar bilan cheklanib qolmasdan, ta'lim jarayonida faol ta'lim usullarini keng joriy etishni talab qiladi.

Faol ta'lim usullari talabalarning o'quv jarayonidagi passiv tinglovchi emas, balki bilimni mustaqil izlash, tahlil qilish va amaliy vaziyatlarda qo'llashga qaratilgan subyekt sifatida shakllanishini ta'minlaydi. Muammoli ta'lim, interfaol muhokamalar, kichik guruhlarda ishlash, keys-stadi, vizual va simulyatsion metodlar xalqaro talabalar uchun murakkab biologik tushunchalarni tushunishni osonlashtiradi hamda fanlararo bog'liqlikni anglashga yordam beradi. Ey esa turli ta'lim tizimlaridan kelgan talabalar o'rtasida bilimlar darajasini muvozanatlash va ularning o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, xalqaro talabalarga tibbiy biologiya fanini o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish ularning kasbiy terminologiyani egallash, tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Faol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning til to'sig'ini yengib o'tishiga, o'z fikrini erkin ifodalashiga va jamoada samarali ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida xalqaro talabalar sonining ortib borishi ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik va metodik asoslarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Xususan, fundamental fanlar, jumladan tibbiy biologiya fanini o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish masalasi mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ma'ruza asosidagi ta'lim usullari xalqaro auditoriyada har doim ham kutilgan samarani bermaydi, bu esa interfaol va talabaga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarga ehtiyojni kuchaytiradi.

Xorijiy tadqiqotlarda faol ta'lim usullari tibbiy ta'limda talabalarning akademik faolligini oshirish, murakkab biologik tushunchalarni chuqurroq o'zlashtirish va klinik fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida talqin etiladi. Jumladan, J. Prince va R. Felder tadqiqotlarida faol o'qitish metodlari talabalarning mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda bilimlarni uzoq muddatli xotirada saqlashga ijobiy ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan. Shuningdek, M. Freeman va hamkorlari tomonidan olib borilgan meta-tahlillarda tibbiyot va biologiya fanlarini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi qayd etilgan.

Tibbiy biologiya fanini o'qitishda keys-stadi, muammoli vaziyatlar asosida ta'lim, kichik guruhlarda ishlash va vizual modellashtirish usullarining samaradorligi bir qator tadqiqotlarda yoritilgan. A. Michael va D. Rovikning ilmiy ishlarida biologik jarayonlarni muhokama va amaliy vaziyatlar orqali o'rganish talabalarda nazariy bilimlarning mustahkamlanishiga hamda ularni klinik fanlar bilan integratsiyalashuviga xizmat qilishi ko'rsatilgan. Bu yondashuv ayniqsa turli ta'lim tizimlaridan kelgan xalqaro talabalar uchun moslashuvchan o'qitish modeli sifatida baholanadi.

Mahalliy tadqiqotlarda esa, tibbiyot oliy ta'limida interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalasi kompetensiyaviy yondashuv doirasida tahlil qilinadi. O'zbekistonlik olimlar faol ta'lim usullari orqali talabalar bilimni faqat nazariy darajada emas, balki amaliy faoliyat bilan uyg'un holda rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, xalqaro talabalarga ta'lim berishda til va madaniy moslashuv omillarini inobatga olgan holda metodlarni tanlash zarurligi alohida qayd etiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, faol ta'lim usullarining tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishdagi samaradorligi ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan bo'lsa-da, ushbu usullarni aynan ko'p millatli auditoriyada tizimli joriy etish, ularning ta'lim natijalariga kompleks ta'sirini baholash masalalari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Mazkur holat ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi hamda faol ta'lim usullarini xalqaro

talabalar auditoriyasiga moslashtirishning ilmiy-amaliy asoslarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Metod va metodologiya. Mazkur tadqiqot tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda pedagogik tadqiqotlarning zamonaviy metodologik yondashuvlariga tayanildi. Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan hamda tizimli-faoliyat yondashuvlari asosida ishlab chiqildi. Ushbu yondashuvlar xalqaro talabalarning o'quv jarayonidagi individual xususiyatlari, til va madaniy tafovutlari, shuningdek, ularning kasbiy tayyorgarlik ehtiyojlarini inobatga olish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlabki bosqichda tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida tibbiy biologiya fanini o'qitishning amaldagi holati tahlil qilindi, xalqaro talabalar auditoriyasida yuzaga kelayotgan asosiy metodik muammolar aniqlandi. Ushbu bosqichda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish va mavjud o'quv dasturlarini qiyosiy tahlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Ikkinchi bosqichda pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tajriba jarayonida xalqaro talabalar ikki guruhga - nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida tibbiy biologiya fani an'anaviy ma'ruza va seminar mashg'ulotlari asosida olib borildi, tajriba guruhida esa faol ta'lim usullari, jumladan muammoli ta'lim, kichik guruhlarda ishlash, interfaol muhokamalar, keys-stadi va vizual modellashtirish metodlari tizimli ravishda joriy etildi. Ushbu metodlar biologik tushunchalarning mazmunini soddalashtirish va talabalar faolligini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqotda empirik metodlardan keng foydalanildi. Xususan, pedagogik kuzatuv, suhbat, anketa so'rovlari va diagnostik testlar yordamida talabalar bilim darajasi, o'quv motivatsiyasi hamda fan bo'yicha kompetensiyalarining shakllanish dinamikasi baholandi. Olingan ma'lumotlar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, faol ta'lim usullarining o'quv jarayoniga ta'siri aniqlashtirildi.

Natijalarni qayta ishlash jarayonida statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tajriba va nazorat guruhlarida olingan ko'rsatkichlar o'zaro taqqoslanib, faol ta'lim usullarining samaradorligi aniqlandi. Shuningdek, talabalarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va biologik bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalaridagi o'zgarishlar tizimli yondashuv asosida baholandi.

Umuman olganda, tadqiqotda qo'llanilgan metod va metodologiya tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanishning pedagogik samaradorligini ilmiy asosda aniqlash va baholash imkonini berdi. Olingan natijalar tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida xalqaro talabalarga mo'ljallangan o'quv jarayonini takomillashtirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari. Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Tadqiqot jarayonida nazorat va tajriba guruhlarida talabalarning bilim darajasi, o'quv faolligi hamda kasbiy kompetensiyalarining shakllanishi qiyosiy tahlil qilindi.

1-jadval.

Xalqaro talabalarning tibbiy biologiya fanidan boshlang'ich bilim darajasi ko'rsatkichlari

Guruhlar	Talabalar soni (n)	O'rtacha ball ($\pm$ SD)
Nazorat guruhi	30	61,4 $\pm$ 7,2
Tajriba guruhi	30	62,1 $\pm$ 6,9

1-jadval ma'lumotlari tajriba boshlanishidan oldin nazorat va tajriba guruhlarida o'rtasida bilim darajasi bo'yicha sezilarli farq mavjud emasligini ko'rsatadi. Bu holat tajriba natijalarining ishonchliligini ta'minlashga xizmat qildi.

Pedagogik tajriba yakunida talabalar bilim darajasidagi o'zgarishlar qayta baholandi. Tajriba guruhida faol ta'lim usullari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bilimlarning chuqurroq o'zlashtirilishiga olib keldi.

2-jadval. Pedagogik tajriba yakunida talabalarning bilim darajasi ko'rsatkichlari

Guruhlar	O'rtacha ball ($\pm$ SD)	O'sish dinamikasi (%)
Nazorat guruhi	71,3 $\pm$ 6,5	+9,9
Tajriba guruhi	84,6 $\pm$ 5,8	+22,5

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida bilim darajasining o'sish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bo'ldi. Bu esa faol ta'lim usullarining o'quv samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida talabalar o'quv faolligi va dars jarayonidagi ishtiroki ham tahlil qilindi.

3-jadval. Xalqaro talabalarning o'quv faolligi darajasi (foiz hisobida)

Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi (%)	Tajriba guruhi (%)
Darsda faol ishtirok	58	86
Mustaqil topshiriqlar bajarish	63	88
Muhokamalarda qatnashish	54	90

Ushbu jadval natijalari tajriba guruhida talabalarning darsdagi faolligi, mustaqil ishlashga bo'lgan qiziqishi va interfaol muhokamalarda ishtiroki sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi.

Shuningdek, talabalar kompetensiyalarining shakllanish darajasi ham alohida baholandi.

4-jadval. Tibbiy biologiya faniga oid kompetensiyalarning shakllanish darajasi

Kompetensiyalar turi	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi
Biologik bilimlarni tushunish	O'rtacha	Yuqori
Tahliliy fikrlash	O'rtacha	Yuqori
Terminologik kompetensiya	Qoniqarli	Yuqori
Amaliy vaziyatlarni tahlil qilish	Past	O'rtacha–yuqori

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish ularning bilim darajasi, o'quv faolligi va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega.

Muhokama. Olib borilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Tajriba guruhida olingan natijalar nazorat guruhi bilan solishtirilganda talabalarning bilim darajasi, o'quv faolligi va kasbiy kompetensiyalarining shakllanishi jihatidan sezilarli ustunlikni namoyon etdi. Ushbu holat faol ta'lim usullarining xalqaro talabalar auditoriyasida o'quv jarayonini individuallashtirish va moslashtirish imkoniyatlari bilan izohlanadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, faol ta'lim usullari talabalarning murakkab biologik tushunchalarni faqat yodlash orqali emas, balki mantiqiy tahlil va amaliy muhokamalar orqali o'zlashtirilishiga sharoit yaratadi. Xususan, keys-stadi va muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning biologik bilimlarni klinik fanlar bilan bog'lash ko'nikmalarini rivojlantirgan. Bu esa tibbiy biologiya fanining fundamental asoslarini kelgusida o'rganiladigan klinik fanlar bilan integratsiyalashuviga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalari xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarda keltirilgan xulosalar bilan uyg'un ekanligi aniqlandi. Jumladan, ilgari o'tkazilgan tadqiqotlarda faol ta'lim usullari talabalarning akademik motivatsiyasini oshirishi va bilimlarni uzoq muddat saqlab qolishga yordam berishi ta'kidlangan. Ushbu tadqiqotda olingan natijalar ham aynan xalqaro talabalar misolida faol metodlarning til va madaniy tafovutlarni yumshatishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, faol ta'lim usullarining samaradorligi ularni joriy etish shart-sharoitlariga bevosita bog'liqligi aniqlandi. O'qituvchining pedagogik mahorati, darslarni oldindan puxta rejalashtirish, vizual va raqamli ta'lim resurslaridan oqilona foydalanish faol metodlarning ta'sir kuchini oshiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi. Aksincha, metodlarni tizimsiz qo'llash yoki talabalarning til darajasini inobatga olmaslik kutilgan natijalarning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Muhokama natijalariga ko'ra, xalqaro talabalarga mo'ljallangan tibbiy biologiya kurslarida faol ta'lim usullarini an'anaviy o'qitish shakllari bilan uyg'unlashtirish eng maqbul yondashuv sifatida baholanadi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv nafaqat bilimlarning chuqur o'zlashtirilishini, balki talabalarda mustaqil fikrlash, jamoada ishlash va kasbiy muloqot kompetensiyalarining rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Umuman olganda, muhokama qilingan natijalar tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asosli ekanligini ko'rsatadi hamda ushbu yo'nalishda olib boriladigan keyingi tadqiqotlar uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Olib borilgan tadqiqot natijalari tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini tasdiqladi. Pedagogik tajriba-sinov ishlari davomida faol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning bilim darajasini sezilarli darajada oshirish, o'quv jarayonidagi faolligini kuchaytirish hamda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu holat tibbiy biologiya fanining fundamental mazmunini xalqaro auditoriya uchun moslashtirishda an'anaviy o'qitish usullarini faol ta'lim metodlari bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, faol ta'lim usullari xalqaro talabalarning murakkab biologik tushunchalarni chuqur anglashiga, terminologik kompetensiyasini rivojlantirishga va biologik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, muammoli ta'lim, keys-stadi va kichik guruhlarda ishlash usullari talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Olingan natijalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida xalqaro talabalarga mo'ljallangan tibbiy biologiya fanini o'qitishda faol ta'lim usullarini tizimli ravishda joriy etish tavsiya etiladi.

O'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish jarayonida talabalarning til darajasi va madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda interfaol metodlarni tanlash zarur.

Tibbiy biologiya fanini o'qitishda vizual, raqamli va simulyatsion ta'lim resurslaridan keng foydalanish xalqaro talabalar uchun fan mazmunini tushunarli va qiziqarli qiladi.

O'qituvchilarning pedagogik va metodik kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida faol ta'lim usullariga oid malaka oshirish kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Faol ta'lim usullarining samaradorligini baholashda faqat yakuniy nazorat natijalari bilan cheklanmasdan, formativ baholash va doimiy monitoring tizimidan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy biologiya fanini xalqaro talabalarga o'qitishda faol ta'lim usullaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish hamda bo'lajak tibbiyot mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu yo'nalishda olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodik va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Prince M. Does active learning work? A review of the research // Journal of Engineering Education. – 2004. – Vol. 93, № 3. – P. 223–231.
2. Freeman S., Eddy S.L., McDonough M., Smith M.K., Okoroafor N., Jordt H., Wenderoth M.P. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics //

Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA. – 2014. – Vol. 111, № 23. – P. 8410–8415.

3. Michael J. Where's the evidence that active learning works? // *Advances in Physiology Education*. – 2006. – Vol. 30, № 4. – P. 159–167.

4. Felder R.M., Brent R. Active learning: An introduction // *ASQ Higher Education Brief*. – 2009. – Vol. 2, № 4. – P. 1–5.

5. Biggs J., Tang C. *Teaching for Quality Learning at University*. – 4th ed. – Maidenhead : Open University Press, 2011. – 389 p.

6. Harden R.M., Laidlaw J.M. *Essential Skills for a Medical Teacher: An Introduction to Teaching and Learning in Medicine*. – 2nd ed. – Edinburgh : Elsevier, 2017. – 304 p.

7. Kolb D.A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. – New Jersey : Prentice Hall, 1984. – 256 p.

8. O'rinov V.O., Qodirova N.A. Tibbiyot oliy ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalari // *Oliy ta'lim muammolari*. – 2020. – № 2. – B. 45–49.

9. Rahmonov A.R. *Tibbiyot fanlarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari*. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2019. – 156 b.

Сафарова Дилафруз Салимовна,
Независимый исследователь Бухарского международного университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И ЭМПАТИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматриваются психологические подходы, направленные на совершенствование профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей начальных классов. Актуальность исследования обусловлена возрастающими требованиями к личности педагога в условиях модернизации системы образования, эмоциональной насыщенности педагогической деятельности и необходимости сохранения психоэмоционального благополучия учителей. Особое внимание уделяется анализу эмпатической рефлексии как значимого личностного ресурса, способствующего эффективному педагогическому взаимодействию, профессиональной самореализации и профилактике эмоционального выгорания. В работе обосновывается роль психологических факторов, таких как саморегуляция, эмоциональный интеллект, профессиональная мотивация и рефлексивные способности, в формировании профессиональной устойчивости учителей начальных классов. Рассматриваются современные психологические подходы и методы, включая личностно-ориентированный, деятельностный и гуманистический подходы, направленные на развитие эмпатической рефлексии и повышение уровня профессиональной устойчивости. Полученные выводы могут быть использованы в системе повышения квалификации педагогических кадров и в практике психологического сопровождения учителей начального образования.

Ключевые слова. эмпатическая рефлексия, профессиональная устойчивость, учителя начальных классов, психологические подходы, эмоциональный интеллект, профессиональное выгорание, саморегуляция.

Abstract. The article examines psychological approaches aimed at enhancing professional resilience and empathic reflection among primary school teachers. The relevance of the study is determined by the increasing demands placed on teachers' professional and personal competencies in the context of educational modernization, the emotional intensity of pedagogical activity, and the necessity of maintaining teachers' psychological well-being. Particular attention is given to empathic reflection as an essential personal resource that facilitates effective pedagogical interaction, professional self-realization, and the prevention of emotional burnout. The study substantiates the role of psychological factors such as self-regulation, emotional intelligence, professional motivation, and reflective abilities in the development of professional resilience among primary school teachers. Modern psychological approaches, including person-centered, activity-based, and humanistic approaches, are analyzed as effective means of developing empathic reflection and strengthening professional resilience. The findings of the study can be applied in teacher professional development programs and in psychological support practices for primary education teachers.

Key words. empathic reflection, professional resilience, primary school teachers, psychological approaches, emotional intelligence, professional burnout, self-regulation.

Введение. В условиях динамичного развития современной системы образования существенно возрастает роль личности учителя как ключевого субъекта образовательного процесса. Особенно это актуально для учителей начальных классов, чья профессиональная деятельность характеризуется высокой эмоциональной насыщенностью, многозадачностью и постоянной необходимостью межличностного взаимодействия с учащимися младшего школьного возраста, их родителями и коллегами. Именно на этапе начального образования закладываются основы личностного, эмоционального и когнитивного развития ребенка, что значительно повышает психологическую ответственность педагога.

Современные образовательные реформы, внедрение инновационных педагогических технологий, цифровизация обучения и возрастание социальных ожиданий по отношению к результатам педагогической деятельности создают дополнительные стрессогенные факторы в профессиональной среде учителя. В этих условиях особую значимость приобретает проблема сохранения профессиональной устойчивости педагогов, их способности эффективно функционировать в условиях эмоциональных и профессиональных нагрузок, сохранять мотивацию к педагогической деятельности и предотвращать развитие профессионального выгорания. Профессиональная устойчивость учителя рассматривается как интегративное личностное качество, обеспечивающее стабильность профессионального поведения, эмоциональное равновесие и способность к конструктивному преодолению трудных педагогических ситуаций. Она включает в себя такие компоненты, как стрессоустойчивость, саморегуляция, осознанность, профессиональная мотивация и ценностное отношение к педагогической деятельности. Недостаточный уровень профессиональной устойчивости может приводить к снижению качества педагогического взаимодействия, эмоциональному истощению и профессиональной дезадаптации.

Наряду с профессиональной устойчивостью важнейшим психологическим ресурсом учителя начальных классов выступает эмпатическая рефлексия. Эмпатическая рефлексия представляет собой способность педагога осознавать и понимать эмоциональные состояния учащихся, анализировать собственные эмоциональные реакции и педагогические действия, а также выстраивать гуманное и поддерживающее взаимодействие в образовательном процессе. Для учителей начальных классов, работающих с детьми, находящимися на этапе интенсивного эмоционального и личностного развития, данное качество имеет особое значение. Развитие эмпатической рефлексии способствует формированию доверительных отношений между учителем и учениками, повышает эффективность педагогического общения и создает благоприятный психологический климат в классе. Кроме того, эмпатическая рефлексия выполняет важную регулятивную функцию, позволяя педагогу своевременно осознавать признаки эмоционального напряжения и корректировать собственное профессиональное поведение, что, в свою очередь, способствует укреплению профессиональной устойчивости.

Обзор литературы. Проблема профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей занимает значимое место в современных психолого-педагогических исследованиях. В научной литературе данные феномены рассматриваются в контексте профессионального развития личности педагога, его психологического благополучия и эффективности педагогической деятельности. Исследования профессиональной устойчивости педагогов берут свое начало в трудах зарубежных и отечественных ученых, изучавших стрессоустойчивость и адаптацию личности к профессиональной деятельности. Так, Г. Селье (1956) заложил основы теории стресса, которая впоследствии была адаптирована к анализу профессиональной деятельности педагогов. В работах Л. М. Митиной (1998, 2004) профессиональная устойчивость учителя рассматривается как важный показатель его профессионального здоровья, включающий эмоциональную стабильность, мотивационную устойчивость и способность к саморегуляции.

Значительный вклад в изучение профессиональной устойчивости педагогов внесли А. А. Реан, В. А. Сластёнин и И. Ф. Исаев, которые подчеркивали роль личностных ресурсов учителя, профессиональной мотивации и ценностных ориентаций в преодолении профессиональных трудностей. По мнению авторов, устойчивость педагога формируется в процессе осознанной профессиональной деятельности и тесно связана с уровнем рефлексивности личности. Проблема профессионального выгорания как противоположного феномена профессиональной устойчивости подробно рассмотрена в исследованиях К. Маслач и С. Джексон (1981), которые выделили эмоциональное истощение, деперсонализацию и снижение профессиональных достижений как основные компоненты выгорания. В дальнейшем данные положения получили развитие в работах отечественных ученых, таких как В. В. Бойко (1996), рассматривавшего эмоциональное

выгорание в педагогической деятельности как результат длительного эмоционального напряжения и недостаточной саморегуляции.

Эмпатия и эмпатическая рефлексия в педагогической деятельности исследовались в трудах К. Роджерса (1951, 1961), который рассматривал эмпатию как центральный компонент гуманистического взаимодействия и личностно-ориентированного подхода в образовании. По мнению автора, эмпатия способствует созданию доверительных отношений между учителем и учеником, что особенно важно в начальной школе.

В отечественной психологии вопросы эмпатии и рефлексии нашли отражение в работах А. В. Карпова (2003), который рассматривал рефлекссию как системообразующий механизм профессионального сознания личности. Исследования Н. В. Кузьминой и Е. А. Климова подчеркивают значимость рефлексивных способностей учителя для анализа собственной педагогической деятельности и профессионального роста.

Современные исследования акцентируют внимание на взаимосвязи эмпатической рефлексии и профессиональной устойчивости педагогов. Так, Д. В. Люсин (2004), исследуя эмоциональный интеллект, отмечает, что способность осознавать и регулировать собственные эмоции и эмоции других людей способствует повышению стрессоустойчивости и профессиональной адаптации. Аналогичные выводы представлены в работах И. Н. Андреевой, где подчеркивается роль эмоционального интеллекта как ресурса профилактики профессионального выгорания педагогов.

Обсуждение. Результаты теоретического анализа и обобщения научных источников позволяют рассматривать профессиональную устойчивость и эмпатическую рефлекссию учителей начальных классов как взаимосвязанные и взаимодополняющие психологические феномены. Проведённый анализ показывает, что данные качества формируются под влиянием комплекса личностных, эмоциональных и профессиональных факторов и выступают значимыми ресурсами в условиях повышенной эмоциональной и профессиональной нагрузки педагогической деятельности.

Сопоставление различных теоретических подходов свидетельствует о том, что развитие эмпатической рефлексии способствует повышению профессиональной устойчивости учителя за счёт расширения его рефлексивных возможностей, углубления понимания эмоциональных состояний учащихся и осознания собственных реакций в педагогическом взаимодействии. В данном контексте эмпатическая рефлексия выступает не только как коммуникативное качество, но и как механизм психологической саморегуляции, позволяющий педагогу эффективно адаптироваться к сложным профессиональным ситуациям.

Полученные выводы согласуются с положениями гуманистической психологии, в рамках которой эмпатия рассматривается как основа конструктивного межличностного взаимодействия и личностного роста. Аналогично, деятельностный подход подчёркивает значимость рефлексии профессионального опыта как условия формирования устойчивых моделей педагогического поведения. Это позволяет утверждать, что сочетание эмпатии и рефлексивности обеспечивает более высокий уровень осознанности педагогической деятельности и способствует снижению эмоционального напряжения. Особого внимания заслуживает роль эмоционального интеллекта и саморегуляции как психологических детерминант профессиональной устойчивости. Развитие данных качеств позволяет учителю не только распознавать и управлять собственными эмоциональными состояниями, но и учитывать эмоциональные особенности учащихся, что особенно важно в условиях начального образования. Недостаточная сформированность эмоционально-регулятивных механизмов, напротив, повышает риск профессионального выгорания и снижает качество педагогического взаимодействия.

Обсуждение также выявляет значимость системного психологического сопровождения учителей начальных классов. Эпизодическое использование отдельных методов или тренингов оказывается недостаточным для устойчивого развития эмпатической рефлексии и профессиональной устойчивости. Наиболее эффективными являются комплексные программы, включающие элементы психологического

консультирования, тренингов саморегуляции, рефлексивного анализа профессиональной деятельности и развития эмоционального интеллекта.

Результаты и обсуждение.

Психологические детерминанты развития профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей начальных классов

Таблица 1

Психологические детерминанты	Содержание детерминанты	Влияние на профессиональную устойчивость	Влияние на эмпатическую рефлексию
Эмоциональный интеллект	Способность осознавать, понимать и регулировать собственные и чужие эмоции	Снижает уровень эмоционального напряжения, повышает стрессоустойчивость	Способствует глубокому пониманию эмоциональных состояний учащихся
Саморегуляция	Умение управлять поведением и эмоциональными реакциями в профессиональной деятельности	Обеспечивает стабильность профессионального поведения	Повышает осознанность собственных реакций в педагогическом взаимодействии
Рефлексивные способности	Анализ и осмысление собственного профессионального опыта	Способствуют профессиональному росту и адаптации	Формируют способность к эмпатическому анализу педагогических ситуаций
Профессиональная мотивация	Осознанное отношение к педагогической деятельности и ценностные ориентации	Поддерживает устойчивую профессиональную позицию	Усиливает личностную включенность в общение с учащимися
Эмпатия	Способность эмоционального сопереживания и понимания другого	Косвенно снижает риск профессионального выгорания	Является основой эмпатической рефлексии

Анализ и интерпретация таблицы Данные, представленные в таблице 1, отражают ключевые психологические детерминанты, оказывающие влияние на развитие профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей начальных классов. Анализ показывает, что данные детерминанты носят комплексный характер и взаимосвязаны между собой, образуя целостную систему личностных ресурсов педагога. Так, эмоциональный интеллект и саморегуляция выступают базовыми механизмами поддержания профессиональной устойчивости, обеспечивая способность учителя эффективно справляться с эмоциональными нагрузками и стрессовыми ситуациями. В то же время данные качества создают условия для осознанного проявления эмпатии и развития эмпатической рефлексии в педагогическом взаимодействии.

Рефлексивные способности занимают центральное место в структуре профессионального развития педагога, так как они обеспечивают анализ собственного опыта, корректировку педагогических стратегий и осознание эмоциональных реакций.

Высокий уровень рефлексивности способствует не только профессиональному росту, но и углублению эмпатического понимания учащихся. Профессиональная мотивация и эмпатия усиливают личностную вовлеченность учителя в образовательный процесс, способствуя формированию устойчивой профессиональной позиции и гуманного отношения к учащимся. В совокупности данные детерминанты обеспечивают развитие профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии как взаимодополняющих психологических качеств.

Таким образом, представленные данные подтверждают необходимость комплексного психологического подхода к развитию профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей начальных классов, ориентированного на формирование эмоционального интеллекта, рефлексивных навыков и саморегуляции.

Заключение. Проведенный теоретический анализ научных источников позволяет сделать вывод о том, что профессиональная устойчивость и эмпатическая рефлексия являются ключевыми психологическими ресурсами профессиональной деятельности учителей начальных классов. В условиях возрастания эмоциональной и профессиональной нагрузки данные качества выступают необходимым условием сохранения психологического благополучия педагога и повышения эффективности образовательного процесса. В ходе исследования установлено, что профессиональная устойчивость представляет собой интегративное личностное образование, включающее эмоциональную стабильность, саморегуляцию, мотивационную направленность и способность к рефлексии профессионального опыта. Эмпатическая рефлексия, в свою очередь, обеспечивает осознанное понимание эмоциональных состояний учащихся и собственных реакций учителя, способствуя формированию гуманного и поддерживающего педагогического взаимодействия.

Анализ психологических подходов показал, что наибольшую эффективность в развитии профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии демонстрирует комплексный подход, сочетающий личностно-ориентированные, деятельностные и гуманистические методы. Развитие эмоционального интеллекта, рефлексивных способностей и навыков саморегуляции позволяет снизить риск профессионального выгорания и повысить устойчивость учителей к стрессовым ситуациям.

Особую значимость приобретает организация системного психологического сопровождения учителей начальных классов, включающего психологические тренинги, консультирование и рефлексивный анализ профессиональной деятельности. Реализация данных направлений способствует формированию устойчивой профессиональной позиции, повышению удовлетворенности педагогической деятельностью и созданию благоприятного психологического климата в образовательной среде.

Таким образом, результаты исследования подтверждают актуальность и практическую значимость изучения психологических подходов к развитию профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей начальных классов. Полученные выводы могут быть использованы в системе повышения квалификации педагогических кадров, а также в практике психологического сопровождения педагогов начального образования.

Список использованной литературы.

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как фактор профессиональной успешности. - СПб.: Питер, 2008.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. - М.: Филин, 1996.
3. Выготский Л. С. Психология развития ребенка. - М.: Педагогика, 1991.
4. Гаврилова Т. В. Эмпатия как психологический феномен. - М.: Институт психологии РАН, 2005.
5. Исаев И. Ф. Профессиональная культура педагога. - М.: Академия, 2002.

6. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. - М.: Институт психологии РАН, 2004.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. - М.: Академия, 2003.
8. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя. - М.: Педагогика, 1990.
9. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. - М.: Институт психологии РАН, 2004.
10. Маслач К., Джексон С. Профессиональное выгорание: новые подходы к диагностике. - М.: Психология, 2001.

Rustamova Feruzabonu Ilxomovna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

GLOBAL TA'LIM MUHITIDA MADANIYATLARARO MULOQOT VA NUTQIY ETIKETNI O'RGATISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola global ta'lim muhitida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini va nutqiy etiketni o'rgatishning zamonaviy metodlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot Buxoro, Navoiy va Jizzax universitetlarida 678 nafar talaba ishtirokida amalga oshirilgan bo'lib, madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar, multimedia vositalari va didaktik strategiyalarni tahlil qiladi. Natijalar nutqiy etiket va madaniyatlararo kompetensiyani o'rgatishda zamonaviy texnologiyalarning samaradorligini tasdiqlaydi va tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan yuqori ko'rsatkichlarni ko'rsatadi. Maqolada global ta'lim kontekstida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning istiqbollari va ta'lim jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, nutqiy etiket, kommunikativ kompetensiya, xorijiy tillar ta'limi, multimedia vositalari, pedagogik metodlar, global ta'lim.

Abstract. This article is devoted to the study of modern methods of teaching intercultural communication skills and speech etiquette in a global educational environment. The study was conducted with the participation of 678 students at Bukhara, Navoi and Jizzakh universities and analyzes pedagogical approaches, multimedia tools and didactic strategies used to develop intercultural communicative competence. The results confirm the effectiveness of modern technologies in teaching speech etiquette and intercultural competence and show higher performance in the experimental group compared to the control group. The article discusses the prospects for developing intercultural communication skills in the context of global education and the mechanisms for integrating them into the educational process.

Keywords: intercultural communication, speech etiquette, communicative competence, foreign language education, multimedia tools, pedagogical methods, global education.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению современных методов обучения навыкам межкультурной коммуникации и этикету речи в глобальной образовательной среде. Исследование проводилось с участием 678 студентов Бухарского, Навоийского и Джиззакского университетов и анализирует педагогические подходы, мультимедийные средства и дидактические стратегии, используемые для развития межкультурной коммуникативной компетенции. Результаты подтверждают эффективность современных технологий в обучении этикету речи и межкультурной компетенции и показывают более высокие результаты в экспериментальной группе по сравнению с контрольной группой. В статье рассматриваются перспективы развития навыков межкультурной коммуникации в контексте глобального образования и механизмы их интеграции в образовательный процесс.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, этикет речи, коммуникативная компетенция, обучение иностранным языкам, мультимедийные средства, педагогические методы, глобальное образование.

Kirish. Globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalari zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, turli madaniyatlar vakillari o'rtasida samarali kommunikatsiya o'rnatish qobiliyati kadrlar tayyorlashning muhim mezonini hisoblanadi. Xorijiy tillarni o'rgatish jarayonida nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani ham shakllantirishga e'tibor qaratilmoqda. Nutqiy etiket madaniyatlararo muloqotning asosiy tarkibiy qismi sifatida har bir millat va xalqning o'ziga xos aloqa uslublarini, muomala normalarini va nutqiy o'dob-axloq qoidalarini o'z ichiga oladi. Zamonaviy pedagogik amaliyotda madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o'rgatishning samarali metodlarini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Yevropa Zamonaviy Tillar

Markazi tomonidan ishlab chiqilgan madaniyatlararo pedagogika bo'yicha global qo'llanma til ta'limiga madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani integratsiya qilishning ahamiyatini ta'kidlaydi [9]. Ushbu tadqiqotning maqsadi Buxoro, Navoiy va Jizzax universitetlari talabalarining madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy metodlarning samaradorligini baholash va nutqiy etiketni o'rgatishning optimal yo'llarini aniqlashdir. Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, zamonaviy multimedia vositalari va madaniyatlararo yondashuvlarni qo'llash talabalarning kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyotlar tahlili. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani o'rgatish masalalari xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilmoqda. Lim va Griffith xorijiy tillar darsxonasida madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani o'rgatish masalalarini o'rganib, til o'rgatishning madaniy kontekstda amalga oshirilishi zarurligini ta'kidlaydilar [1]. Mualliflar madaniyatlararo kompetensiya faqat til bilimi bilan cheklanmasdan, balki madaniy ogohlik, empatiya va moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga olishini ta'kidlaydilar. Muhammadiyeva og'zaki nutq darslarida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini oshirishning texnika va strategiyalarini tahlil qilib, amaliy mashqlar va kommunikativ vaziyatlarning ahamiyatini ko'rsatadi [2]. Tadqiqotchi talabalarning nutqiy faolligini oshirishda rol o'ynash, kejs-metodlar va madaniyatlararo simulyatsiyalarning samaradorligini asoslaydi. Tilovatova ta'limda samarali madaniyatlararo muloqot strategiyalarini o'rganib, madaniy farqlarni anglash va hurmat qilishning pedagogik jihatlarini ko'rib chiqadi [3]. Muallifaning fikricha, o'qituvchilar o'zlari madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo'lishlari va talabalarni turli madaniy nuanslarni tushunishga yo'naltirishlari zarur.

Tohirova kelajakdagi ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlashda madaniy ogohlik va nutqiy etiketni integratsiya qilish masalalarini professional tayyorgarlik kontekstida tahlil qiladi [4]. Tadqiqotchi pedagogik ta'limda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishning tizimli yondashuvini taklif etadi. Ataulloyeva nutqiy etiketni madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida o'rganib, fransuz va o'zbek tillari misolida qiyosiy tahlil amalga oshiradi [5]. Muallifaning tahlili turli tillarda nutqiy formulalarning o'ziga xos xususiyatlarini va ularning madaniy asoslanganligini ko'rsatadi. Axadova va Ahmedov ingliz tilini o'rgatish jarayonida madaniyatlararo muloqot etiketini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqib, amaliy topshiriqlar tizimini taklif etadilar [6]. Mualliflar nutqiy etiketni o'rgatishda kontekstual yondashuvning muhimligini ta'kidlaydilar. Tleumuratova multimedia vositalari asosida talabalarning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmini o'rganib, zamonaviy texnologiyalarning ta'limdagi imkoniyatlarini ochib beradi [7]. Tadqiqotchi multimedia vositalari madaniy kontekstni vizualizatsiya qilish va immersiv ta'lim muhitini yaratishda samarali ekanligini isbotlaydi.

Urinboeva talabalarning tadqiqot va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish masalalarini o'rganib, ushbu ko'nikmalarining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi [8]. Hasyim va hammualliflar madaniyatlararo muloqot pedagogikasida IKT vositalarining og'zaki nutq kompetensiyasi va muzokaralar strategiyalariga ta'sirini o'rganib, zamonaviy texnologiyalarning madaniyatlararo muloqotni o'rgatishdagi samaradorligini tasdiqlovchi empirik ma'lumotlarni taqdim etadilar [10]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o'rgatishda kompleks yondashuv, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va amaliy mashqlar tizimi zarurdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot 2024-2025-o'quv yilida Buxoro, Navoiy va Jizzax davlat universitetlarida o'tkazilgan bo'lib, jami 678 nafar xorijiy tillar fakulteti talabalari ishtirok etgan. Tadqiqot ishtirokchilari nazorat guruhi va tajriba guruhiga tasodifiy tanlanish asosida taqsimlangan, har bir guruhda 339 nafar talaba qatnashgan. Nazorat guruhida an'anaviy metodlar asosida xorijiy til darslari olib borilgan, tajriba guruhida esa madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o'rgatishning zamonaviy metodlari qo'llanilgan. Tajriba guruhida qo'llanilgan metodlar quyidagilarni o'z ichiga olgan: madaniyatlararo kommunikativ vaziyatlar yaratish, rol o'ynash va simulyatsiyalar, multimedia vositalari va interaktiv platformalar, madaniy artefaktlar va autentik materiallar bilan ishlash, nutqiy etiket qoidalarini amaliy mashqlar orqali o'rgatish, kejs-metodlar va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish. Tadqiqot davomiyligi bir o'quv yili bo'lib, dastlabki diagnostik baholash, joriy monitoring va yakuniy baholash bosqichlarini o'z ichiga olgan.

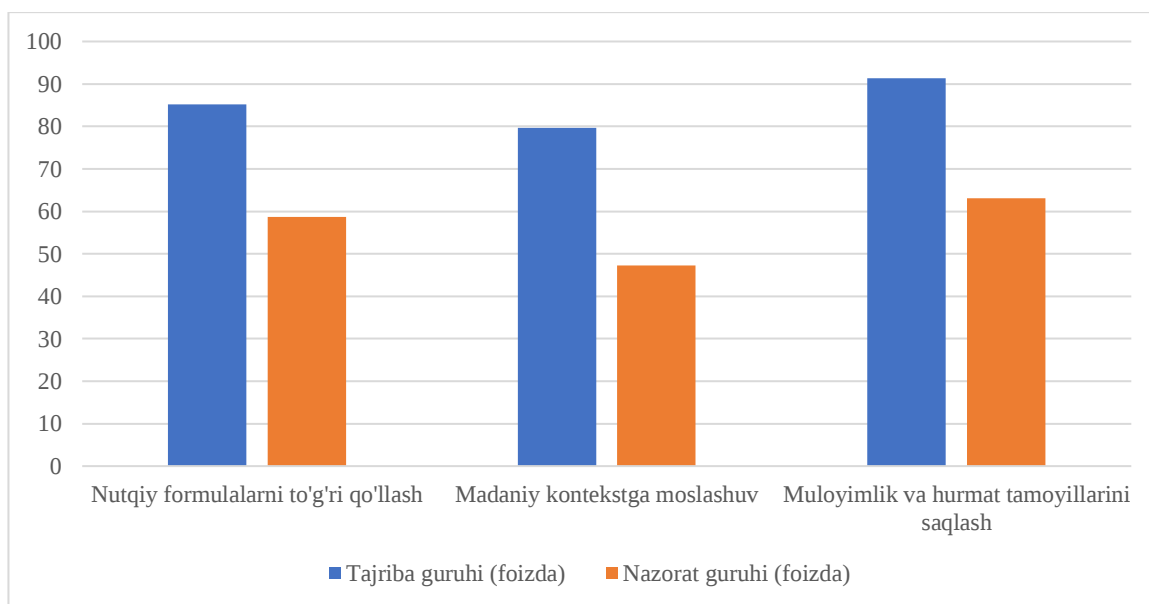
Baholash mezonlari madaniyatlararo kompetensiya darajasi, nutqiy etiket qoidalarini bilish va qo'llash, og'zaki kommunikativ ko'nikmalar va madaniy ogohlik darajasini aks ettirgan. Ma'lumotlarni to'plash uchun yozma test topshiriqlari, og'zaki baholash va o'z-o'zini baholash anketalari qo'llanilgan. Statistik tahlil SPSS dasturi yordamida amalga oshirilgan bo'lib, guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun t-test va dispersiya tahlili qo'llanilgan. Tadqiqot davomida etika normalariga rioya qilingan, barcha ishtirokchilar ko'ngilli asosda qatnashgan va shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi ta'minlangan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari tajriba guruhida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalari va nutqiy etiket qoidalarini o'zlashtirishning nazorat guruhiga nisbatan sezilarli yuqori ekanligini ko'rsatdi. Dastlabki diagnostik baholashda guruhlar o'rtasida statistik jihatdan muhim farqlar kuzatilmagan bo'lsa, yakuniy baholashda tajriba guruhi ishtirokchilari barcha ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori natijalarni ko'rsatdi. 1-jadvalda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya darajasining guruhlar kesimida taqsimoti keltirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhida yuqori darajadagi kompetensiyaga ega talabalar ulushi 68,4 foizni tashkil etgan, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich atigi 31,3 foizni tashkil etgan. O'rta daraja tajriba guruhida 27,1 foiz, nazorat guruhida 52,8 foizni tashkil etgan. Past daraja tajriba guruhida 4,4 foiz, nazorat guruhida esa 15,9 foiz bo'lgan. Bu ma'lumotlar zamonaviy metodlarning madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishdagi yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

1-jadval. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya darajasi

Daraja	Tajriba guruhi (n=339)	Nazorat guruhi (n=339)
Yuqori	68,4% (n=232)	31,3% (n=106)
O'rta	27,1% (n=92)	52,8% (n=179)
Past	4,4% (n=15)	15,9% (n=54)

1-rasmda nutqiy etiket qoidalarini bilish va qo'llash ko'rsatkichlari keltirilgan. Tajriba guruhida nutqiy formulalarni to'g'ri qo'llash darajasi 85,2 foizni tashkil etgan, nazorat guruhida 58,7 foiz bo'lgan. Madaniy kontekstga moslashuv tajriba guruhida 79,6 foiz, nazorat guruhida 47,2 foiz darajasida kuzatilgan. Muloyimlik va hurmat tamoyillarini saqlash tajriba guruhida 91,4 foiz, nazorat guruhida 63,1 foizni tashkil etgan. Ushbu natijalar zamonaviy metodlar nutqiy etiket ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

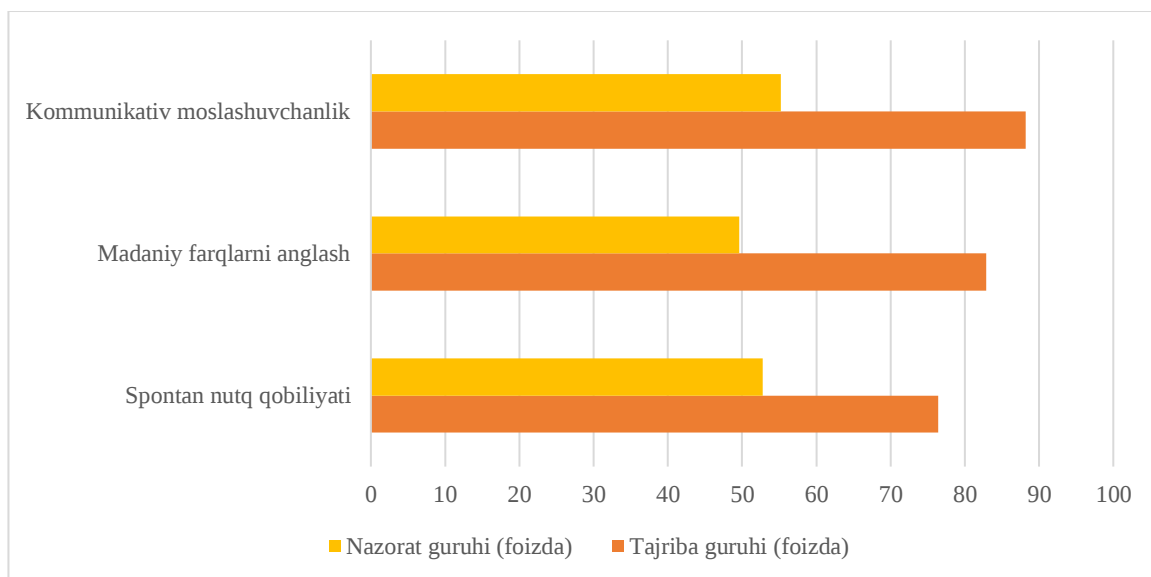

1-rasm. Nutqiy etiket qoidalarini bilish va qo'llash

2-rasmda og'zaki kommunikativ ko'nikmalar va madaniy ogohlik darajasi ko'rsatkichlari taqdim etilgan. Spontan nutq qobiliyati tajriba guruhida 76,4 foiz, nazorat guruhida 52,8 foiz

darajasida rivojlangan. Madaniy farqlarni anglash tajriba guruhida 82,9 foiz, nazorat guruhida 49,6 foizni tashkil etgan. Kommunikativ moslashuvchanlik tajriba guruhida 88,2 foiz, nazorat guruhida 55,2 foiz darajasida kuzatilgan. Ushbu ma'lumotlar madaniyatlararo yondashuv asosidagi ta'limning talabalar kommunikativ kompetensiyasini kompleks rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi.

2-rasm. Og'zaki kommunikativ ko'nikmalar va madaniy ogohlik

Statistik tahlil natijalari guruhlar o'rtasidagi farqlarning yuqori darajada statistik ahamiyatli ekanligini ko'rsatdi ($p < 0,001$). Tajriba guruhida qo'llanilgan zamonaviy metodlar, xususan multimedia vositalari, madaniyatlararo simulyatsiyalar va amaliy kommunikativ mashqlar talabalarining madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini kompleks rivojlantirishga xizmat qilgan. Talabalar nutqiy etiketni nafaqat nazariy jihatdan o'rganib, balki real kommunikativ vaziyatlarda amaliy qo'llash imkoniyatiga ega bo'lganlar. Madaniy artefaktlar va autentik materiallar bilan ishlash talabalarining madaniy ogohligini oshirgan va turli madaniyatlar nutqiy odatlariga nisbatan sezgirlikni rivojlantirgan. Rol o'ynash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish talabalarining kommunikativ moslashuvchanligini oshirgan va turli madaniy kontekstlarda to'g'ri nutqiy strategiyalarni tanlash qobiliyatini shakllantirgan. Multimedia vositalari madaniyatlararo muloqot jarayonlarini vizualizatsiya qilish va immersiv ta'lim muhitini yaratishda muhim rol o'ynagan, bu esa talabalarining motivatsiyasini va qiziqishini oshirgan. Tadqiqot natijalari madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o'rgatishda zamonaviy metodlarning an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorligini yaqqol ko'rsatadi va ushbu yondashuvlarni oliy ta'lim tizimiga kengroq joriy etish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar chuqurroq tahlil qilinganida, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining turli komponentlari o'rtasida mustahkam korrelyatsion bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Tajriba guruhida nutqiy etiket qoidalarini to'g'ri qo'llash ko'nikmasi madaniy ogohlik darajasi bilan yuqori korrelyatsiyaga ega bo'lgan ($r = 0,847$, $p < 0,001$), bu esa nutqiy etiket va madaniy kompetensiyaning bir-birini to'ldiruvchi xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, multimedia vositalaridan foydalanish intensivligi bilan talabalarining spontan nutq qobiliyati o'rtasida ijobiy bog'liqlik aniqlandi ($r = 0,762$, $p < 0,01$). Amaliy kommunikativ mashqlar miqdori va kommunikativ moslashuvchanlik darajasi o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsienti 0,814 ($p < 0,001$) ni tashkil etgan, bu esa tajribaviy ta'limning ahamiyatini tasdiqlaydi. Nazorat guruhida esa bunday mustahkam bog'liqliklar kuzatilmagan va kompetensiya komponentlari o'rtasidagi korrelyatsiya zaif darajada bo'lgan ($r = 0,312-0,428$). Tajriba guruhida madaniyatlararo simulyatsiyalar va rol o'ynash mashqlarida faol ishtirok etgan talabalar passiv ishtirokchilar bilan solishtirganda madaniy empatiya darajasi 34,7 foizga yuqori ko'rsatkichni namoyish etdilar. Bu

natijalar amaliy mashqlarning nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki shaxsiy-emotsional kompetensiyalarni ham rivojlantirishdagi ta'sirini ko'rsatadi.

Universitetlar kesimida olingan natijalar ham qiziqarli tendensiyalarni aks ettirdi. Buxoro davlat universitetida tajriba guruhidagi talabalarning madaniyatlararo kompetensiya yuqori daraja ko'rsatkichi 71,2 foizni, Navoiy davlat universitetida 67,8 foizni, Jizzax davlat universitetida esa 66,1 foizni tashkil etgan. Bu farqlar universitetlarning geografik joylashuvi, talabalar kontingentining tarkibi va mavjud ta'lim resurslarining turlicha ta'siri bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq, barcha uchta universitetda tajriba guruhlari nazorat guruhlari nisbatan ikki baravarga yaqin yuqori natijalarni ko'rsatdi, bu zamonaviy metodlarning turli ta'lim muhitlarida universal samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, talabalarning boshlang'ich til bilish darajasi bo'yicha olingan natijalar ham muhim bo'ldi. Dastlabki baholashda B1 darajasiga ega bo'lgan talabalar tajriba guruhida oxirida B2 va C1 darajalariga erishgan talabalar ulushi 82,6 foizni tashkil etgan, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich atigi 43,8 foiz bo'lgan. A2 darajasidan boshlaganlar orasida ham tajriba guruhi 76,4 foiz nisbati bilan B1 va B2 darajalariga ko'tarilgan, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 38,2 foizni tashkil etgan. Ushbu ma'lumotlar zamonaviy metodlarning nafaqat madaniyatlararo kompetensiyani, balki umumiy til bilish darajasini ham tezlashtirgan holda oshirishda samarali ekanligini ko'rsatadi va madaniyatlararo yondashuv asosidagi ta'limning kompleks ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari global ta'lim muhitida madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o'rgatishning zamonaviy metodlari an'anaviy yondashuvlarga nisbatan sezilarli yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqladi. Buxoro, Navoiy va Jizzax universitetlarida 678 nafar talaba ishtirokida o'tkazilgan tadqiqot tajriba guruhida madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya, nutqiy etiket qoidalarini bilish va qo'llash hamda og'zaki kommunikativ ko'nikmalar barcha ko'rsatkichlar bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan yuqori natijalarni ko'rsatdi. Multimedia vositalari, madaniyatlararo simulyatsiyalar, rol o'ynash va amaliy kommunikativ mashqlarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv talabalarning madaniy ogohliligini oshirdi va turli madaniy kontekstlarda samarali muloqot o'rnatish qobiliyatini rivojlantirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqiy etiketni madaniyatlararo muloqot kontekstida o'rgatish talabalarning nafaqat lingvistik, balki sosiokulturolog kompetensiyasini ham shakllantirishga yordam beradi. Zamonaviy metodlar talabalarning kommunikativ moslashuvchanligini oshiradi va ularni turli madaniy vakillar bilan samarali hamkorlik qilishga tayyorlaydi. Tadqiqot natijalari xorijiy tillarni o'qitish metodikasiga amaliy hissa qo'shadi va madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning optimal yo'llarini ko'rsatadi. Kelgusida ushbu tadqiqotni kengaytirish va uzoq muddatli ta'sir ko'rsatkichlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, turli til guruhlari va ta'lim darajalari uchun madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o'rgatishning differentsiallashgan metodlarini ishlab chiqish zarur. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini takomillashtirish uchun asos bo'lishi mumkin va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Lim H.-Y., Griffith W.I. Teaching Intercultural Communicative Competence in the Foreign Language Classroom // MEXTESOL Journal. – 2024. – Vol. 48, No. 1. – URL: https://www.researchgate.net/publication/381085844_Teaching_Intercultural_Communicative_Competence_in_the_Foreign_Language_Classroom (kirish sanasi: 18.01.2026).
2. Muhammadiyeva H.S. Enhancing Intercultural Communication Competence in Speaking Classes: Techniques and Strategies // International Multidisciplinary Journal for Research & Development. – 2025. – Vol. 12, No. 03. – URL: <https://www.ijmrd.in/index.php/ijmrd/article/view/2864> (kirish sanasi: 18.01.2026).
3. Tilovatova X. Strategies for Effective Intercultural Communication in Teaching // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. –

Vol. 04, No. 08. – P. 39–41. – URL: <https://eipublication.com/index.php/eijmrms/article/view/2027> (kirish sanasi: 18.01.2026).

4. Tohirova M.O. Integration of Cultural Awareness and Speech Etiquette in the Professional Preparation of Future English Teachers // Journal of International Scientific Research. – 2024. – URL: <https://spaceknowledge.com/index.php/JOISR/article/view/3160> (kirish sanasi: 18.01.2026).

5. Ataulloyeva D.A. Speech Etiquette as a Means of Intercultural Communication (On the Example of the French and Uzbek Languages) // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education. – 2024. – Vol. 2, No. 4. – P. 216–217. – URL: <https://www.grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/4241> (kirish sanasi: 18.01.2026).

6. Axadova S.M.Q., Ahmedov H.U. Methodology for Developing Intercultural Communication Etiquette in the Process of Teaching English // Pedagogik Tadqiqotlar Jurnal. – 2024. – Vol. 1, No. 2. – URL: <https://www.wosjournals.com/index.php/ptj/article/view/50> (kirish sanasi: 18.01.2026).

7. Tleumuratova A. A Mechanism for Developing Students' Intercultural Communicative Competencies Based on Multimedia Tools // International Journal of Pedagogics. – 2025. – Vol. 05, Issue 05. – URL: <https://theusajournals.com/index.php/ijp/article/view/5560> (kirish sanasi: 18.01.2026).

8. Urinboeva S. Developing Students' Research and Communication Skills // Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2024. – Vol. 3, No. 2. – URL: <https://cajlp.casjournal.org/index.php/CAJLPC/article/view/288> (kirish sanasi: 18.01.2026).

9. Global handbook on intercultural pedagogy: Incorporating Intercultural Communicative Competence in Language Education / European Centre for Modern Languages (ECML). – 2024. – URL: <https://www.ecml.at/Portals/1/documents/ECML-resources/COM-EN.pdf> (kirish sanasi: 18.01.2026).

10. Hasyim R. et al. ICT Tools in Intercultural Communication Pedagogy: Impact on Speaking Competence and Negotiation Strategies // Frontiers in Education. – 2025. – Vol. 10. – DOI: 10.3389/feduc.2025.1742910. – URL: <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1742910> (kirish sanasi: 18.01.2026).

Quchqorova Nargiza Mamajonovna,
Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogika kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori,
Mamatkarimova Sayyoraxon Ilxomjon qizi,
1-bosqich magistri

PEDAGOGIK MAHORAT FANINI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYALARI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik mahorat fanini o'qitish jarayonida talabalarda sohaga oid kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati, davlat ta'lim standartlari talablari hamda pedagogik faoliyatga qo'yiladigan zamonaviy talablar o'zaro uyg'unlikda o'rganildi. Maqolada pedagogik mahorat fanining mazmuni, o'qitish jarayonida qo'llaniladigan an'anaviy va interfaol metodlar, ularning talabalarning kasbiy-pedagogik, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritib berilgan. Tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, fan mazmunini davlat ta'lim standartlariga moslashtirish hamda amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish pedagog kadrlar tayyorlash samaradorligini ta'minlashini ko'rsatadi

Tayanch so'zlar: pedagogik mahorat, kompetensiya, kasbiy yondashuv, ta'lim standarti, kasbiy kompetensiya, o'qitish metodlari, pedagog kadrlar.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical foundations of the formation of professional competencies in students in the field during the teaching of pedagogical skills. In the course of the research, the essence of the competency-based approach, the requirements of state educational standards and modern requirements for pedagogical activity were studied in harmony. The article highlights the content of the pedagogical skills subject, traditional and interactive methods used in the teaching process, and their importance in developing students' professional and pedagogical, communicative and reflexive competencies. The results of the research show that organizing the pedagogical skills subject on the basis of a competency-based approach, adapting the content of the subject to state educational standards, and increasing the share of practical training ensure the effectiveness of pedagogical personnel training.

Key words: pedagogical skills, competence, professional approach, educational standard, professional competence, teaching methods, pedagogical personnel.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические основы формирования профессиональных компетенций у студентов в процессе обучения педагогическим навыкам. В ходе исследования в гармонии изучались сущность компетентностного подхода, требования государственных образовательных стандартов и современные требования к педагогической деятельности. В статье освещается содержание предмета педагогических навыков, традиционные и интерактивные методы, используемые в учебном процессе, и их важность в развитии у студентов профессионально-педагогических, коммуникативных и рефлексивных компетенций. Результаты исследования показывают, что организация предмета педагогических навыков на основе компетентностного подхода, адаптация содержания предмета к государственным образовательным стандартам и увеличение доли практической подготовки обеспечивают эффективность подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: педагогические навыки, компетенция, профессиональный подход, образовательный стандарт, профессиональная компетентность, методы обучения, педагогические кадры.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagog nafaqat chuqur nazariy bilimga, balki yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyalarga ham ega bo'lishi zarur. Shu nuqtai

nazardan, oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan "Pedagogik mahorat" fani talabalarning sohaga oid kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda Davlat ta'lim standartlarida ta'lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish belgilangan. Bu esa pedagogik mahorat fanini o'qitishda an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, interfaol va innovatsion metodlardan foydalanishni taqozo etadi.

Uslublar. Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida pedagogik tadqiqotlarga xos bo'lgan bir qator ilmiy metodlardan samarali foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil metodi orqali pedagogik mahorat, kasbiy kompetensiya hamda ta'lim jarayonini takomillashtirishga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar chuqur o'rganilib, ularning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilindi. Taqqoslash metodi yordamida pedagogik mahorat fanining mazmuni va tuzilmasi amaldagi davlat ta'lim standartlari talablari bilan qiyoslab o'rganilib, ularning o'zaro uyg'unligi va farqli jihatlari aniqlandi.

Shuningdek, kuzatish metodi asosida amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarning o'quv faolligi, mustaqil fikrlash darajasi hamda interfaol mashg'ulotlardagi ishtiroki tahlil qilindi. Tadqiqot davomida pedagogik tajriba-sinov ishlari olib borilib, ta'lim jarayoniga keys-stadi, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlar kabi interfaol metodlar joriy etildi. Ushbu metodlarni qo'llash orqali talabalarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligi aniqlanib, ularning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'siri ilmiy asosda baholandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish talabalarning sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalarini tizimli ravishda rivojlantirishini ko'rsatdi. Tadqiqot jarayonida an'anaviy o'qitish uslublari bilan interfaol metodlar asosida olib borilgan mashg'ulotlar natijalari taqqoslab tahlil qilindi. Ushbu taqqoslashlar pedagogik jarayon samaradorligini baholash, ta'lim mazmunining amaliy yo'naltirilganligini aniqlash hamda talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasidagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Birinchidan, pedagogik mahorat fanini o'qitishda interfaol metodlar (keys-stadi, muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar)dan foydalanish talabalarning kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirdi. Xususan, talabalar darsni rejalashtirish, maqsad va natijalarni belgilash, o'quv mashg'ulotini samarali tashkil etish bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'ldilar. Amaliy mashg'ulotlarda ishlab chiqilgan dars ishlanmalari davlat ta'lim standartlari talablariga mos kelishi kuzatildi. Bundan tashqari, interfaol metodlar talabalarning mustaqil ishlash, jamoada faoliyat yuritish hamda pedagogik vaziyatlarga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Ikkinchidan, tadqiqot davomida talabalarning kommunikativ kompetensiyasi rivojlanishida ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Mashg'ulotlar jarayonida pedagogik muloqot, auditoriya bilan ishlash, savol-javoblarni samarali tashkil etish kabi ko'nikmalar shakllandi. Rolli o'yinlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar o'qituvchi va o'quvchi rollarini bajarish orqali pedagogik nutq madaniyati va muloqot strategiyalarini amaliy o'zlashtirdilar. Shu bilan birga, talabalar o'z fikrini erkin bayon etish, muloqot jarayonida muvozanatni saqlash va pedagogik etikaga rioya qilish ko'nikmalarini ham egalladilar.

Uchinchidan, reflektiv kompetensiyaning shakllanishi ham tadqiqot natijalarida muhim o'rin egalladi. Talabalar o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, xatolarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha xulosalar chiqarishni o'rgandilar. Mashg'ulot yakunida o'tkazilgan refleksiya jarayonlari talabalarning o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirdi va ularning kasbiy o'sishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirdi. Natijada talabalarda mas'uliyat hissi va pedagogik faoliyatga nisbatan ongli munosabat shakllandi.

To'rtinchidan, pedagogik mahorat fanini o'qitishda nazariy bilimlar va amaliy faoliyatning uyg'unligi ta'minlandi. Nazariy mavzular amaliy mashg'ulotlar bilan mustahkamlanganligi natijasida talabalar pedagogik tushunchalarni real ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Masalan, "Muammoli ta'lim" mavzusi asosida ishlab chiqilgan vaziyatli topshiriqlar talabalarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Bu jarayon

talabalarni pedagogik faoliyatda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Beshinchidan, tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini o'qitish jarayonida davlat ta'lim standartlarida belgilangan kompetensiyalarni shakllantirishga erishilganini ko'rsatdi. Talabalar kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasi bo'yicha ijobiy natijalarni namoyon etdilar, bu esa fan mazmunining amaliy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash qobiliyati kuchaygani kuzatildi.

Umuman olganda, olingan natijalar pedagogik mahorat fanini samarali tashkil etish talabalarning kasbiy kompetensiyalarini chuqur va barqaror shakllantirishga xizmat qilishini isbotladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida pedagogik mahorat fanini o'qitish jarayonini takomillashtirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish hamda zamonaviy pedagogik talablar asosida mutaxassislar tayyorlash uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan munosabati va faolligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Talabalar mashg'ulotlarda faqat bilim oluvchi subyekt sifatida emas, balki pedagogik jarayonning faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo'ldilar. Bu holat ularning o'z fikrini erkin ifodalashi, pedagogik muammolarni mustaqil tahlil qilishi va yechim taklif etish ko'nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan pedagogik mahorat mashg'ulotlari talabalarning nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlar bilan bog'lashiga imkon yaratdi. O'quv jarayonida real pedagogik holatlarga yaqinlashtirilgan topshiriqlar talabalarda kasbiy tafakkurni rivojlantirishga, pedagogik qarorlar qabul qilishda mantiqiy izchillikni ta'minlashga xizmat qildi. Natijada talabalar kelgusidagi kasbiy faoliyatida duch kelishi mumkin bo'lgan muammolarga nisbatan tayyorlik holatini namoyon etdilar.

Bundan tashqari, guruhli ishlash asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligini oshirdi. Guruh ichida fikr almashish, o'zaro bahs-munozaralarda ishtirok etish, turli nuqtayi nazarlarni qabul qilish orqali talabalarda hamkorlikda ishlash kompetensiyasi shakllandi. Bu esa pedagogik faoliyatda muhim bo'lgan jamoa bilan ishlash va ijtimoiy mas'uliyatni his etish sifatlarini rivojlantirdi. Tadqiqot davomida olingan natijalar pedagogik mahorat fanini o'qitishda baholash jarayonining ham takomillashganini ko'rsatdi. Talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashda an'anaviy nazorat shakllari bilan bir qatorda, jarayonli baholash, o'zaro baholash va o'z-o'zini baholash elementlaridan foydalanildi. Bu yondashuv talabalarning o'z ta'lim natijalariga nisbatan mas'uliyatini oshirib, ularni faol o'rganishga undadi.

Shu bilan birga, pedagogik tajriba-sinov ishlari davomida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi pedagogik hamkorlik mustahkamlandi. O'qituvchi ko'proq fasilitator sifatida faoliyat yuritib, talabalarning mustaqil izlanishlari va tashabbuslarini qo'llab-quvvatladi. Bu esa ta'lim jarayonida subyekt-subyekt munosabatlarining shakllanishiga zamin yaratdi va pedagogik muhitning ijobiy tus olishiga olib keldi. Umumlashtirib aytganda, tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish nafaqat talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy jihatdan kamol topishiga ham xizmat qilishini ko'rsatdi. Olingan natijalar pedagogik mahorat fanining oliy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyatini yanada mustahkamlab, ushbu fan mazmunini zamonaviy ta'lim talablari asosida takomillashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik mahorat fanining samaradorligi o'qituvchi tomonidan tanlangan metod va uslublarga bevosita bog'liq. An'anaviy ma'ruza shakli talabalarning faolligini to'liq ta'minlamaydi. Shu sababli interfaol metodlardan foydalanish talabalarning kasbiy kompetensiyalarini chuqurroq shakllantirish imkonini beradi. Ushbu holat tadqiqot davomida kuzatilgan amaliy natijalar bilan tasdiqlanib, interfaol yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi va amaliy faoliyatga tayyorgarligini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari X. To'xtaxodjaye, N. Sayidahmedov va B. Ziyomammedovlarning ilmiy qarashlari bilan uyg'un keladi. Ularning fikricha, pedagogik mahorat pedagogning kasbiy

muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda olingan natijalar ham aynan o'qituvchining pedagogik jarayonni samarali tashkil etishi, metod va uslublarni maqsadga muvofiq tanlashi hamda ta'lim jarayoniga interfaol yondashuvi talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini o'qitishda metodik xilma-xillikni ta'minlash, an'anaviy va interfaol yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish mumkinligini asoslaydi. Bu esa pedagogik mahoratni nafaqat nazariy tushuncha sifatida, balki amaliy faoliyat jarayonida namoyon bo'ladigan kasbiy sifatlar majmui sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish talabalarning kasbiy kompetensiyalari va kasbiy standartlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Pedagogik mahorat fanini samarali tashkil etish orqali talabalarda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni izchil rivojlantirish, ularni amaliy faoliyatga tayyorlash imkoniyati kengayadi. Bu holat ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, pedagogik mahorat fanining mazmunini davlat ta'lim standartlariga mos ravishda tashkil etish, ta'lim jarayonida interfaol metodlardan tizimli foydalanish hamda amaliy mashg'ulotlarga alohida e'tibor qaratish zarur hisoblanadi. Ayniqsa, keys-stadi, muammoli vaziyatlar, rolli o'yinlar va guruhli muhokamalar kabi interfaol metodlar talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga, ularning kasbiy-pedagogik kompetensiyalarini chuqur va barqaror shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari pedagogik mahorat fanini o'qitishda o'qituvchining pedagogik mahorati, metod va uslublarni maqsadga muvofiq tanlashi ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omil ekanligini ko'rsatdi. An'anaviy o'qitish shakllari bilan bir qatorda interfaol yondashuvlardan foydalanish talabalarning faolligini oshirib, ularning mustaqil fikrlashi, muloqot madaniyati va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, pedagogik mahorat fanini o'qitish jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyalari va standartlarini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili bo'lib, ushbu fan mazmunini zamonaviy pedagogik talablar asosida takomillashtirish, amaliy yo'naltirilgan mashg'ulotlar ulushini oshirish va interfaol metodlardan samarali foydalanish kelajak pedagoglarining kasbiy tayyorgarligini yuqori darajaga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. To'xtaxodjayeov X., Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. B. 45–48.
2. Ziyomammedov B., Abdullayeva Sh. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2018. B. 62–65.
3. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. – Toshkent, 2020. 12–14-moddalar.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim davlat ta'lim standartlari. – Toshkent, 2021. B. 8–11.
5. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2017. B. 73–76.
6. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2011. B. 88–142.
7. Abdullaeva M. Kasbiy kompetensiya va uning pedagogik talqini. – Toshkent: Fan, 2015. B. 39–76.

Qo'ychiyeva Zarnigor Abdmannob qizi,

Qo'qon Universiteti Andijon filiali "Pedagogika, psixologiya va jismoniy madaniyat"
kafedrası o'qituvchisi p.f.b.f.d.(PhD)
e-mail; zarnigorqoychiye4@gmail.com

O'QUVCHILARDA KOGNITIV, AFFEKTIV VA PSIXOMOTOR KO'NIKMALARNI BAHOLASH

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida muhim o'rin egallayotgan kognitiv, affektiv va psixomotor sohalarini baholash masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim tizimiga keng joriy etilayotgan formativ baholash yondashuvi doirasida o'quvchining nafaqat bilim darajasi, balki uning hissiy munosabatlari, qadriyatlari hamda amaliy faoliyatdagi ko'nikmalarini uzviy birlikda baholash zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, B. Bloom tomonidan taklif etilgan ta'lim maqsadlari taksonomiyasiga tayangan holda uchta o'rganish sohasining mazmuni, ularning o'zaro bog'liqligi hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari formativ baholash orqali o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: Formativ baholash, taksonomiya, kognitiv soha, affektiv soha, psixomotor soha, ta'lim natijalari, motivatsiya, boshlang'ich ta'lim.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются вопросы оценки когнитивной, аффективной и психомоторной сфер, занимающих важное место в современном образовательном процессе. В рамках широко внедряемого в систему образования подхода к формативному оцениванию обосновывается необходимость оценки не только уровня знаний учащегося, но и его эмоциональных установок, ценностей и практических навыков в органическом единстве. Также, опираясь на таксономию образовательных целей, предложенную Б. Блумом, освещается содержание трех областей обучения, их взаимосвязь и значение в образовательном процессе. Результаты исследования значимы тем, что служат всестороннему развитию учащихся посредством формативного оценивания.

Ключевые слова: Формативное оценивание, таксономия, когнитивная сфера, аффективная сфера, психомоторная сфера, результаты обучения, мотивация, начальное образование.

Abstract. This article analyzes from a scientific and theoretical point of view the issues of assessing the cognitive, affective, and psychomotor spheres, which occupy an important place in the modern educational process. Within the framework of the formative assessment approach, widely implemented in the education system, the necessity of assessing not only the level of knowledge of the student, but also his emotional attitudes, values, and skills in practical activity is substantiated. Also, based on the taxonomy of educational goals proposed by B. Bloom, the content of the three areas of study, their interrelationship, and their significance in the educational process are highlighted. The research results are significant in that they serve the comprehensive development of students through formative assessment.

Key words: Formative assessment, taxonomy, cognitive sphere, affective sphere, psychomotor sphere, learning outcomes, motivation, primary education.

Kirish. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'rganish sur'ati, bilimni o'zlashtirish uslubi va individual psixologik xususiyatlari bir xil bo'lmaganligi sababli, o'qituvchidan tabaqalashtirilgan yondashuv asosida ta'lim metodlarini tanlash talab etiladi. Aynan shu ehtiyoj ta'limda yaxlit yondashuv konsepsiyasining shakllanishiga zamin yaratdi. Ushbu yondashuv doirasida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va munosabatlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiluvchi kognitiv, affektiv va psixomotor ta'lim sohalarini alohida ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimiga joriy etilayotgan formativ baholash yondashuvi aynan ushbu uchta ta'lim sohasini uzviy birlikda baholashni nazarda tutadi. Formativ baholash jarayonida

o'quvchining faqat bilim darajasi emas, balki uning hissiy munosabati, qadriyatlari hamda amaliy faoliyatdagi ko'nikmalari muntazam tahlil qilinadi.

O'rganish sohalari 1956-yilda ta'lim psixologi doktor Benjamin Bloom tomonidan yaratilgan o'quv maqsadlari jamlanmasi hisoblanadi. Ular uchta ta'lim olish sohasini o'z ichiga oladi va ularning har biri kutilgan natijalarga erishish uchun turli xil ta'lim uslublarini talab qiladi;

kognitiv soha (bilish va tafakkur faoliyati),

affektiv soha (hissiy munosabatlar va qadriyatlar),

psixomotor soha (jismoniy va amaliy harakatlar).

Bilim sohasi ma'lumotlar bilan tanishish, ularni yodlashdan tortib, olingan ma'lumotlar yordamida muammolarni hal qilishgacha bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi. Affektiv soha his-tuyg'ular bilan bog'liq bo'lib, affektiv sohaning asosiy maqsadi atrofdagi dunyo hodisalariga hissiy munosabatni shakllantirishdan iboratdir[3].

Har bir ta'lim olish sohasi o'quvchilar o'zlari tanlagan kasbni egallashlari mumkin bo'lgan real vaziyatlarni qamrab oluvchi afzalliklarga ega. Misol uchun, psixomotor sohada ustun bo'lgan o'quvchi me'mor yoki jarroh sifatida yaxshi ishlashi mumkin. Sohalar ko'pincha bir-biriga mos keladi va bir birini to'ldiradi.

Nazariy asoslar. O'rganishning uchta sohasidan dastlabkisi bu – kognitiv ko'nikma. Kognitiv kompetensiya psixolog Benjamin Bloom va uning hamkasblari tomonidan rivojlantirilgan oltita intellektual qobiliyatga asoslanadi. Ushbu konsepsiya "Blum taksonomiyasi" deb nomlanadi. Blum taksonomiyasi amalda o'ziga xos navigator bo'lib xizmat qiladi, uning yordamida o'qituvchilar darslarni samarali tashkil qilishlari, ta'lim olishning har bir bosqichi uchun zarur vazifalar va baholash vositalarini qo'llashlari bilan bir qatorda, o'quvchidan zaruriy ta'lim natijalarini kutishlari mumkin. Har bir kompetensiya o'quvchilar dars jarayonida o'rganganlarini qanday qo'llashlari mumkinligini tavsiflovchi faol fe'llar orqali ifodalanadi va o'qituvchi uchun o'quvchining topshiriqlarga bergan javobini ta'lim natijalariga aylantiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

"Taksonomiya" – bu biror narsani ierarxik tartib (pastdan yuqoriga qarab) da joylashtirish prinsipi degan ma'noni bildiradi. Amerikalik psixolog Benjamin Blum boshchiligidagi Chikago universiteti olimlari ushbu oliy maqsadlar tizimini ishlab chiqishgan[4].

Har bir soha o'ziga xos pedagogik vazifalar, o'qitish usullari va baholash mezonlarini talab etadi hamda o'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi. Ushbu sohalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi.

Blum taksonomiyasi quyidagi intellektual ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

Eslab qolish – avval o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish yoki tan olish hisoblanib, bunda o'quvchi ma'lumotlarni yozishi, ro'yxat tuzishi yoki nomlashi mumkin.

Tushunish – avval o'rganilgan materialga asoslangan holda ma'lumotni tushunish yoki sharhlash. Ushbu jarayonda o'quvchi berilgan ma'lumotlarni tushuntirish, umumlashtirish va tasvirlash orqali tushunganligini ifoda etishi mumkin.

Qo'llash – topshiriq yoki muammoni mustaqil ravishda hal qilish bosqichi, o'quvchi vaziyat uchun mos ma'lumotlarni tanlashi va ulardan foydalanishi mumkin bo'lgan bosqich.

Tahlil qilish – xulosa qilish uchun berilgan savol va taxminlarni tushunish yoki bekor qilish jarayoni. Bunda o'quvchidan ma'lumotlarni taqqoslashi, qarama-qarshi qo'yishi va tahlil qilishi kutiladi.

Baholash – belgilangan talab va mezonlar asosida manba yoki ma'lumotni baholash. O'quvchi ma'lumotni tekshirishi, solishtirishi, muhokama qilishi yoki tanqid qilishi mumkin bo'lgan jarayon hisoblanadi.

Yaratish – ma'lumotlarga asoslangan holda yangi g'oya yoki reja yaratish. Bu bosqichda o'quvchidan yaratish, loyihalash, ixtiro qilish va rivojlantirish kabilar kutiladi.

Blum taksonomiyasini istalgan fan kesimida o'quvchining yosh ko'rsatkichlaridan kelib chiqib qo'llash mumkin. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun dastlabki uch eslab qolish, tushunish va qo'llash bosqichiga doir topshiriqlar berilishi hamda ta'lim natijasini kutish tavsiya etiladi[3].

Eslab qolish: O'quvchi bosh qahramonning o'zi, uning uyi qanday ko'rinishda ekanligi kabi tafsilotlarni aytib bera oladi. O'quvchi quyidagicha savollar bilan murojaat qilish mumkin:

Asosiy qahramonlar kimlar?

Voqea qachon sodir bo'lgan?

___ni qayerdan topish mumkin?

___qanday bajariladi?

___ning xususiyatlari qanday?

___ni to'g'ri ketma-ketlikda sanab chiqing?

Avval nima bo'ldi? Keyin-chi? Oxirida-chi?

Tushunish: O'quvchi syujetni umumlashtiradi yoki o'qiganlarini qayta aytib bera oladi. Tushunish darajasini aniqlashtirishga qaratilgan savollar.

Nima uchun ___?

___ va ___ o'rtasidagi farq nimada?

___ni qanday qayta ifodalagan bo'lardingiz?

Asosiy g'oya nima?

Hikoyani o'z so'zlaringiz bilan qayta aytib bering?

Qahramon nega ___ qildi?

Ushbu rasmda nimalar sodir bo'lmoqda?

Sabab va oqibatni tushuntiring?

Qo'llash: Hikoya qahramonining u yoki bu harakatlariga nima sabab bo'lganligi haqida tushuntirish beradi.

Vaziyatni qanday yechish mumkin?

___ uchun qaysi usuldan foydalanish mumkin?

Qaysi usullar yoki yondashuvlar ishlamaydi?

Bu muammoni nechta usulda yechish mumkin?

___dan nimani o'rganish mumkin?

___ni kundalik hayotda qanday ishlatish mumkin?

___ni to'g'ri ekanligini isbotlovchi dalillar keltiring?

Bilganlarizdan foydalanib bajaring?

Navbatdagi o'rganish sohasi bu – affektiv ko'nikmalar. Affektiv soha tegishli hissiy javoblarni rivojlantiruvchi ko'nikmalarni ifodalaydi. Ushbu sohada o'quvchilar o'zlarining his-tuyg'ulari, qarashlari va qadriyatlarini tushunadilar va rivojlantiradilar. Kognitiv soha singari, oddiydan murakkabgacha tasniflangan affektiv ko'nikmaning beshta sohasi mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Qabul qilish – hissiyotlar va his-tuyg'ularni passiv anglashni o'z ichiga oladi va o'quvchi keyingi bosqichlarda o'rganish uchun ushbu dastlabki darajada muvaffaqiyat qozonishi kerak. Misol uchun, bu bosqichdagi o'quvchi boshqa birovning nutqini tugatmaguncha gapirishni kutadi, zarur ma'lumotlarni so'rashi, tanlashi, aniqlashtirishi va ulardan foydalanishi mumkin.

Javob berish – o'quvchi muayyan jarayonda qatnashadi va unga munosabat bildirish orqali faol ishtirok etadi. Ta'lim natijalariga javob berishda muvofiqlikni, javob berishga tayyorlikni yoki javob berishdan qoniqishni (motivatsiya) ta'kidlashi mumkin. Masalan, sinf muhokamalarida qatnashadi va taqdimot qilishi, tengdoshlariga yordamlashishi yoki o'qigan kitobi bo'yicha savollarga javob berishi mumkin.

Qadrlash – insonning ma'lum bir hodisaga yoki xatti-harakatga qo'shadigan hissasi yoki qadri. Qadrlash ma'lum qiymatlar to'plamini o'zlashtirishga asoslanadi va qadrlash ishoralari o'quvchining ochiq xatti-harakatlarida aniq namoyon bo'ladi. Misol uchun, o'quvchi muammolarni hal qilish qobiliyatini ko'rsatishi, biror faoliyat rejasini taklif qilib, unga mas'uliyat bilan amal qilishi yoki biror ijtimoiy mavzu haqida esse yozishi, shu orqali o'z pozitsiyasini himoya qilishi mumkin.

Tashkil etish – turli qiymatlarni qarama-qarshi qo'yish, ular o'rtasidagi nomutanosibliklarni hal qilish va ustuvorliklarga ajratish. Asosiy e'tibor qiymatlarni taqqoslash, bog'lash va tahlil qilishga qaratilgan bo'ladi. O'quvchi erkinlik va mas'uliyat o'rtasida muvozanat zarurligidan xabardor bo'ladi va o'zining xatti-harakatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladi.

Muammolarni hal qilishda tizimli rejalar tuzadi. Maktab, oila va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun vaqtni samarali tarzda taqsimlaydi. Masalan, a'lochilar ro'yxatiga kirmoqchi bo'lgan o'quvchi do'stlari bilan kinoga borishdan ko'ra, imtixonga tayyorlanish uchun o'qib, o'rganishi kerakligini tushunadi.

Tasniflash (Xarakterlash) – xatti-harakatlarini boshqaradigan qadr-qiymat tizimi bo'lib, o'quvchi o'zi ishlab chiqqan va qabul qilgan qiymatlariga muvofiq harakat qiladi. Ta'lim maqsadlari o'quvchining umumiy moslashuv modellari (shaxsiy, ijtimoiy, hissiy) bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, mustaqil ishlaganda o'ziga ishonganligini ko'rsatadi, guruh faoliyatida hamkorlik qiladi (jamoaviy ishlarni ko'rsatadi), muammoni hal qilishda obyektiv yondashadi, qarorlarni qayta ko'rib chiqadi va yangi dalillar asosida xatti-harakatlarini o'zgartiradi, odamlarni tashqi ko'rinishi uchun emas, balki kimligi uchun qadrlaydi. O'quvchi aldash odobdan emasligini tan oladi, garchi do'sti javoblarni ko'chirib olishini taklif qilsa ham, qiyin topshiriqni mustaqil ravishda bajarishga harakat qiladi.

So'nggi o'rganish sohasi bu – psixomotor ko'nikma. Bu sohani Blum aniqlagan bo'lsa-da, asli kasbi o'qituvchilik bo'lgan Elizabet Simpson 1970-yillarda oddiydan murakkabgacha bo'lgan tartibda kengaytirgan. Psixomotor soha qo'l-ko'zni muvofiqlashtirish va motor ko'nikmalarini qo'llash kabi jismoniy ko'nikmalarga qaratilgan[2]. Psixomotor qobiliyatlar odamlarga kundalik hayotda va ishda jismoniy vazifalarni bajarishga yordam beradi. Ushbu soha quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Idrok etish – motorik faoliyatni boshqarish uchun sezgi signallardan foydalanish qobiliyati. Misol uchun, o'quvchi gitarani sozlashdan oldin uning torlaridan chiqqan tovushlarni tinglaydi va sozlaydi, uskunaning noto'g'ri ishlashini ko'rsatadigan tovushlarni tanib oladi, to'p tashlanganidan so'ng qayerga tushishini taxmin qiladi va keyin to'g'ri joyga o'tadi, ovqatning hidi va ta'miga qarab olov haroratini to'g'rilaydi.

Joylashtirish – aqliy, jismoniy va hissiy ko'nikmalarni o'z ichiga oluvchi to'plam bo'lib, insonning turli vaziyatlarga munosabatini oldindan belgilab beruvchi fikrlash doirasi. Bunda, o'quvchilar qiyinchiliklarga qarshi turishga va ularni hal qilishga tayyor bo'lishadi. Misol uchun, o'quvchi musiqa boshida cholg'u asbobini chalishga tayyor bo'ladi, vazifani bajarish uchun zaruriy qismlarni yig'ishga ishtiyoqini ko'rsatadi, ishlab chiqarish jarayonidagi bosqichlar ketma-ketligini biladi va unga amal qiladi. Shuningdek o'quvchi, o'z qobiliyatlari va cheklovlarini tan oladi hamda o'z bahosini yaxshilash uchun keyingi imtihonga yaxshiroq tayyorlanadi[5].

Yo'naltirilgan javob - o'quvchilar ko'pincha biror tadqiqot, xato yoki ko'rsatmalarga rioya qilish orqali murakkab ko'nikmalarni o'rganishni boshlaydilar. Misol uchun, o'quvchi kimyoviy moddaning ma'lum hajmini o'lchashning turli usullari bilan tajriba o'tkazadi, ko'rsatilgandek matematik tenglamani bajaradi, biror modelni loyihalash bo'yicha eskiz chizadi yoki mavzuga oid videoni tomosha qilish orqali oddiy sxema nusxasini qurishni o'rganadi.

Mexanizm - o'quvchilar ko'pincha amaliyot orqali murakkab vazifalarni bajarishda asosiy malakani rivojlantiradilar. Misol uchun, to'g'ri burchakli uchburchakni to'g'ri chizadi, vaqtning 70 foizini aniq ko'rsatadi, shaxsiy kompyuterdan mustaqil foydalanadi, suv oqayotgan kranni ta'mirlay oladi yoki o'quvchi bir necha haftalik pianino mashg'ulotdan so'ng o'qituvchisi tomonidan vazifa qilib berilgan kuyni o'ziga ishongan holda ijro eta olishi mumkin.

Murakkab ochiq javob - o'quvchilar yuqori malakali topshiriqni bajarishni o'rganadilar. Bunda, malakalilik, tez va yuqori darajada aniqlik bilan harakat qilish va minimal energiya talab qilinadi. Misol uchun, o'quvchi kuyni pianino tugmachalariga qaramasdan ijro eta oladi, kompyuterni tez va aniq boshqaradi.

Moslashish – o'quvchilar o'zlarining ko'nikmalarini rivojlantiradilar va ularni muayyan talablarga javob berish uchun o'zgartirishlari mumkin. Misol uchun, kutilmagan tajribalarga samarali javob beradi, o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun ko'rsatmalarni o'zgartiradi, oshpazlikka o'qiyotgan o'quvchi o'z retseptini xo'randaning ovqatlanish cheklovlariga mos ravishda qanday o'zgartirishni biladi[6].

O'ziga xoslik – muayyan vaziyat yoki muayyan muammoga mos keladigan yangi yondashuvlarni yaratish. O'quv natijalari yuqori darajada rivojlangan ko'nikmalarga asoslangan ijodkorlikni ta'kidlaydi. O'quvchilar yondashuvda o'ziga xoslikka ega bo'lganda o'rganilgan

tamoyillardan foydalangan holda yangi ko'nikmani rivojlantirishni o'rganadilar. Misol uchun, topshiriqni bajarishning yanada samarali usulini loyihalaydi, yangi nazariya yaratadi yoki raqs darslarini yaxshi o'rgangan o'quvchi yangi qo'shiqqa xos raqsni o'zi yaratadi[7].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning o'quv faoliyatini baholash faqat bilimlarni aniqlash bilan cheklanib qolmasligi zarur. Kognitiv, affektiv va psixomotor sohalarni integratsiyalashgan holda baholash o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, formativ baholash jarayonida ushbu uch sohaning uzviy birligi ta'lim natijalarini chuqurroq tahlil qilish, o'quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi.

Kognitiv sohani baholash o'quvchilarning bilimlarni egallash, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va muammoli vaziyatlarda qo'llash qobiliyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Bu jarayon o'quvchilarda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi hamda ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi[1]. Shu bilan birga, kognitiv baholash natijalari o'qituvchiga ta'lim jarayonini moslashtirish, o'quv materialini individual yondashuv asosida takomillashtirish imkonini yaratadi.

Affektiv sohani baholash esa o'quvchilarning ta'limga bo'lgan munosabati, motivatsiyasi, qadriyatlari va ijtimoiy-hissiy holatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu sohani e'tibordan chetda qoldirish ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin, chunki ijobiy hissiy munosabat va ichki motivatsiya bilimlarni ongli va barqaror o'zlashtirishning asosiy omillaridan biridir. Formativ baholash orqali affektiv sohadagi o'zgarishlarni muntazam kuzatish o'quvchilarda o'z-o'zini baholash, mas'uliyat va refleksiya ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Psixomotor sohani baholash o'quvchilarning amaliy faoliyatdagi harakatlari, ko'nikma va malakalarini aniqlash imkonini beradi. Bu soha ayniqsa tajribaviy, amaliy va kasbiy yo'naltirilgan ta'lim jarayonlarida muhim hisoblanadi. Psixomotor baholash orqali o'quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash darajasi, texnik harakatlarni bajarish aniqligi va mustaqilligi baholanadi. Natijada o'quvchilarning hayotiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Shu nuqtayi nazardan, kognitiv, affektiv va psixomotor sohalarni kompleks baholash ta'lim jarayonida rivojlantiruvchi muhitni shakllantiradi. Bunday yondashuv o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali rejalashtirish, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini chuqur tahlil qilish hamda ta'lim natijalarini barqaror oshirishga xizmat qiladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, formativ baholash asosida amalga oshiriladigan uch soha integratsiyasi zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, uni amaliyotga tizimli joriy etish ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Educational Research and Innovation Fostering Students' Creativity and Critical Thinking What it means in schools. OECD Publishing. 2019-yil.
2. Sh. Egamberdiyev., A.Maxmudov., R.Tojiboyev. "4K ko'nikmalarini baholash rubrikalari" Uslubiy qo'llanma // Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi T-2024.
3. A.Ismailov va boshqalar. Kreativ fikrlashni baholash. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. 2021-yil.
4. Qo'ychiyeva Z.A. Zamonaviy ta'limda 4K modeli. Uslubiy qo'llanma. Andijon-2026.
5. What are the 4 C's of 21st-century learning skills? | Torrens University.
6. <https://nearpod.com/blog/4cs-education/>
7. https://www.northsalemschools.org/cms/lib/NY50000167/Centricity/Domain/34/030316_NSalemCreatCritRubric.pdf

Turdiyeva Muhayyo Soxibjon qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi
muhayyo1992.30.01@gmail.com

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLADARDA XOVOTIRLANISHDA SHAXSI OMILLAR O‘RNI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi, xususan 5–6 yoshli bolalarda xavotirlanish holatlarining shakllanishida shaxsiy omillarning o‘rni tadqiq etiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, aynan ushbu yosh davri bolaning shaxsiy, emotsional va psixologik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi hamda bu davrda yuzaga kelgan xavotir holatlari keyingi ta’lim jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tadqiqotning asosiy maqsadi 5–6 yoshli bolalarda xavotirlanish darajasiga ta’sir etuvchi individual shaxsiy omillarni aniqlash va ularning psixologik ahamiyatini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida psixologik kuzatuv, suhbat, diagnostik testlar hamda pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyalanayotgan 5–6 yoshli bolalar tanlab olindi. Olingan ma’lumotlar statistik va sifat jihatidan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalarda xavotirlanish darajasi ularning temperament xususiyatlari, o‘z-o‘zini baholash darajasi, ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligi bilan bevosita bog‘liqdir. Ayrim bolalarda yuqori darajadagi xavotirlanish ularning tortinchoqligi, o‘ziga ishonchsizligi va muloqotdagi qiyinchiliklari bilan izohlanadi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, shaxsiy omillar maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanish holatlarining yuzaga kelishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot xulosalari maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik profilaktika ishlarini tashkil etishda, shuningdek, tarbiyachilar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, 5–6 yoshli bolalar, xavotirlanish, shaxsiy omillar, emotsional rivojlanish, temperament, psixologik holat, individual xususiyatlar, ijtimoiy moslashuv, psixologik diagnostika.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается роль личностных факторов в формировании тревожности у детей дошкольного возраста, особенно 5-6 лет. Актуальность исследования заключается в том, что этот возраст является важным этапом личностного, эмоционального и психологического развития ребенка, а возникающие в этот период тревожные состояния могут негативно повлиять на последующий образовательный процесс. Главная цель исследования – выявление индивидуальных личностных факторов, влияющих на уровень тревожности у детей 5-6 лет, и анализ их психологического значения. В исследовании использовались методы психологического наблюдения, интервьюирования, диагностических тестов и педагогического анализа. В качестве объекта исследования были выбраны дети 5-6 лет, посещающие дошкольную образовательную организацию. Полученные данные были проанализированы статистически и качественно. Результаты исследования показали, что уровень тревожности у детей напрямую связан с их темпераментными характеристиками, уровнем самооценки, социальной адаптацией и эмоциональной стабильностью. Высокий уровень тревожности у некоторых детей объясняется их застенчивостью, недостатком уверенности в себе и трудностями в общении. Полученные результаты показывают, что личностные факторы играют важную роль в возникновении тревожности у детей дошкольного возраста. Выводы исследования имеют важное научное и практическое значение для организации психолого-профилактической работы в дошкольных образовательных учреждениях, а также для разработки практических рекомендаций для педагогов и родителей.

Ключевые слова: дошкольное образование, дети 5–6 лет, тревожность, личностные факторы, эмоциональное развитие, темперамент, психологическое состояние, индивидуальные характеристики, социальная адаптация, психологическая диагностика.

Abstract. This scientific article examines the role of personal factors in the formation of anxiety in preschool children, especially 5-6 years old. The relevance of the study is that this age period is an important stage in the personal, emotional and psychological development of the child, and anxiety states that arise during this period can negatively affect the subsequent educational process. The main goal of the study is to identify individual personal factors that affect the level of anxiety in 5-6 year old children and analyze their psychological significance. The research used psychological observation, interview, diagnostic tests and pedagogical analysis methods. Children aged 5-6 years old who are brought up in a preschool educational organization were selected as the object of the study. The data obtained were analyzed statistically and qualitatively. The results of the study showed that the level of anxiety in children is directly related to their temperament characteristics, level of self-esteem, social adaptation and emotional stability. High levels of anxiety in some children are explained by their shyness, lack of self-confidence and difficulties in communication. The results obtained show that personal factors play an important role in the occurrence of anxiety in preschool children. The conclusions of the study are of significant scientific and practical importance in organizing psychological preventive work in preschool educational institutions, as well as in developing practical recommendations for educators and parents.

Key words: preschool education, 5–6 year old children, anxiety, personal factors, emotional development, temperament, psychological state, individual characteristics, social adaptation, psychological diagnostics.

Kirish. Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimi bolani har tomonlama rivojlantirishni, ya'ni uning intellektual, jismoniy va emotsional-psixologik salomatligini ta'minlashni asosiy vazifa sifatida belgilaydi. Ayniqsa, bolaning maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichi bo'lgan 5–6 yosh davri shaxsiy rivojlanishning muhim va mas'uliyatli davri hisoblanadi. Ushbu yosh oralig'ida bolaning atrof-muhitga bo'lgan munosabati, o'zini anglash jarayoni va ijtimoiy moslashuvi faol shakllanadi. Shu bilan birga, mazkur davrda psixologik beqarorlik va xavotirlanish holatlarining paydo bo'lish ehtimoli ham ortadi [1]. Xavotirlanish bolalarda ko'pincha ichki kechinmalar bilan bog'liq bo'lib, u tashqi tomondan qo'rquv, ishonchsizlik, tortinchoqlik yoki agressiv xatti-harakatlar ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanish holatlari ko'pincha kattalar tomonidan yetarlicha anglanmaydi yoki vaqtincha holat sifatida baholanadi. Biroq ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta yoshda yuzaga kelgan barqaror xavotirlanish keyingi yosh bosqichlarida nevrotik holatlar, o'qishga nisbatan salbiy munosabat va ijtimoiy moslashuv muammolariga sabab bo'lishi mumkin [2]. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanishning kelib chiqish sabablari turlicha bo'lib, ular orasida oilaviy muhit, tarbiya uslubi, pedagogik munosabatlar bilan bir qatorda bolaning individual shaxsiy xususiyatlari ham muhim o'rin tutadi. Xususan, temperament turi, emotsional barqarorlik darajasi, o'z-o'zini baholash va kommunikativ qobiliyatlar bolaning xavotirlanishga moyilligini belgilovchi asosiy shaxsiy omillar sifatida e'tirof etiladi [3]. Shu sababli xavotirlanishni faqat tashqi sharoitlar natijasi sifatida emas, balki shaxsning ichki psixologik tuzilmasi bilan bog'liq murakkab holat sifatida o'rganish zarur. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning psixologik holatini aniqlash va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Biroq mavjud izlanishlarning aksariyati xavotirlanishning umumiy jihatlariga bag'ishlangan bo'lib, aynan 5–6 yoshli bolalarda shaxsiy omillarning xavotirlanish bilan bog'liqligi yetarli darajada yoritilmagan [4]. Bu holat mazkur yo'nalishda chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, unda maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanish holatlarining shakllanishi shaxsiy omillar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari orqali bolalarda xavotirlanishni erta aniqlash, individual psixologik yondashuv asosida profilaktik va korreksion ishlarni tashkil etish imkoniyati kengayadi [5]. Shuningdek, ushbu izlanish tarbiyachilar, psixologlar va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - 5–6 yoshli maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanish holatlarining rivojlanishida shaxsiy omillarning o'rnini aniqlash va ularning psixologik ahamiyatini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish

uchun xavotirlanish darajasini aniqlash, shaxsiy xususiyatlarni tahlil qilish hamda ularning o‘zaro bog‘

Mazkur tadqiqot maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda, xususan 5–6 yosh davrida xavotirlanish holatlarining shakllanishida shaxsiy omillarning o‘rnini aniqlashga qaratilgan empirik tadqiqot hisoblanadi. Tadqiqot maktabgacha ta’lim muassasasi sharoitida olib borilib, unda bolalarning psixologik holatini tabiiy muhitda o‘rganish tamoyiliga amal qilindi [6]. Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan 5–6 yoshli bolalar tanlab olindi. Tadqiqot predmeti esa mazkur yoshdagi bolalarda xavotirlanish darajasi va unga ta’sir etuvchi shaxsiy-psixologik omillar (temperament, emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv va o‘z-o‘zini baholash)dan iborat bo‘ldi. Tadqiqotda bolalarning yosh va rivojlanish xususiyatlari inobatga olinib, metodlar ehtiyotkorlik bilan tanlandi [7].

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi:

Birinchidan, psixologik kuzatuv metodi qo‘llanildi. Kuzatuv bolalarning kundalik faoliyati, tengdoshlari va tarbiyachilar bilan muloqoti jarayonida olib borildi. Ushbu metod orqali bolalarda xavotirlanishning tashqi xulq-atvoriy belgilari - tortinchoqlik, haddan tashqari hayajonlanish, o‘ziga ishonchsizlik va emotsional beqarorlik holatlari aniqlandi [8]. Ikkinchidan, suhbat metodidan foydalanildi. Suhbatlar individual shaklda, bolaning psixologik holatiga bosim o‘tkazmagan holda tashkil etildi. Suhbat jarayonida bolaning o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash qobiliyati, o‘ziga bo‘lgan munosabati va ijtimoiy muhitga moslashuv darajasi baholandi [9]. Uchinchidan, psixologik diagnostika metodlari tadqiqotning asosiy qismini tashkil etdi. Xavotirlanish darajasini aniqlash uchun maktabgacha yoshga moslashtirilgan test va proektiv metodlardan foydalanildi. Shaxsiy omillarni aniqlashda temperament xususiyatlari, emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlari baholandi [10]. Diagnostika jarayonida bolalarning yosh xususiyatlariga mos, qisqa va tushunarli topshiriqlardan foydalanildi. To‘rtinchidan, pedagogik tahlil metodi qo‘llanildi. Tarbiyachilar tomonidan berilgan tavsiflar va pedagogik hujjatlar tahlil qilinib, bolalarning xulq-atvori va emotsional holati haqida qo‘shimcha ma’lumotlar olindi [11]. Olingan empirik ma’lumotlar sifat va miqdoriy tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, umumlashtirildi. Natijalarni tahlil qilishda taqqoslash, guruhlash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi [12]. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash maqsadida turli metodlar orqali olingan ma’lumotlar o‘zaro solishtirildi. Tadqiqot davomida axloqiy tamoyillarga qat’iy rioya qilindi. Bolalarning shaxsiy ma’lumotlari maxfiy saqlandi, tadqiqot jarayoni ularning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi ta’minlandi. Tadqiqot ota-onalar va ta’lim muassasasi ma’muriyati roziligi asosida amalga oshirildi [13].

Natijalar. Tadqiqot jarayonida olingan empirik ma’lumotlar 5–6 yoshli maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda xavotirlanish darajasi va shaxsiy omillar o‘rtasida muayyan bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Natijalar sifat va miqdoriy tahlil asosida umumlashtirildi hamda bir nechta asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha baholandi. Tadqiqotda ishtirok etgan bolalarning umumiy natijalariga ko‘ra, ularning bir qismida xavotirlanishning past darajasi, ayrimlarida o‘rtacha darajasi, kam sonli bolalarda esa yuqori darajasi kuzatildi. Past darajadagi xavotirlanish asosan emotsional barqaror, muloqotga ochiq va ijtimoiy moslashuvi yaxshi rivojlangan bolalarda qayd etildi [14]. Bunday bolalar o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalashga moyil bo‘lib, tengdoshlari bilan munosabatda faol ishtirok etishi bilan ajralib turdi. O‘rtacha darajadagi xavotirlanish ko‘rsatkichlari aksariyat bolalarda uchradi. Ushbu guruhdagi bolalarda vaziyatga bog‘liq holda hayajonlanish, yangi sharoitga moslashishda qisqa muddatli qiyinchiliklar kuzatildi. Biroq bu holatlar doimiy xarakterga ega emasligi va pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali bartaraf etilishi mumkinligi aniqlandi [15]. Yuqori darajadagi xavotirlanish holatlari asosan temperament jihatidan sezgir, tortinchoq va o‘ziga ishonchi past bo‘lgan bolalarda namoyon bo‘ldi. Ushbu bolalarda qo‘rquv, o‘z imkoniyatlarini past baholash, yangi faoliyatdan qochish kabi xatti-harakatlar kuzatildi. Shuningdek, muloqot jarayonida emotsional zo‘riqish va tez charchash holatlari ham qayd etildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, temperament turi xavotirlanish darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Sezgir va sust temperamentga ega bolalarda xavotirlanish darajasi yuqoriroq bo‘lsa, muvozanatli temperamentli bolalarda xavotirlanish nisbatan past ekanligi aniqlandi. Bu holat temperamentning bolaning tashqi muhitga bo‘lgan munosabatini belgilovchi

muhim shaxsiy omil ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, o'z-o'zini baholash darajasi bilan xavotirlanish o'rtasida teskari bog'liqlik mavjudligi kuzatildi. O'ziga nisbatan ijobiy munosabatga ega bo'lgan bolalarda xavotirlanish kamroq namoyon bo'ldi, o'ziga ishonchsiz bolalarda esa xavotirlanish ko'rsatkichlari yuqori ekanligi aniqlangan. Ijtimoiy moslashuv darajasi ham xavotirlanish holatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Tengdoshlari bilan erkin muloqot qila oladigan, jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etuvchi bolalarda xavotirlanish holatlari kam uchradi. Aksincha, ijtimoiy aloqalari cheklangan bolalarda emotsional zo'riqish va xavotirlanish belgilari ko'proq kuzatildi [9]. Umuman olganda, tadqiqot natijalari 5–6 yoshli bolalarda xavotirlanish holatlarining shakllanishi ko'p jihatdan shaxsiy-psixologik xususiyatlar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Bu natijalar maktabgacha ta'lim muassasalarida individual yondashuv asosida psixologik ishlarni tashkil etish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi

Tahlil va munozara. Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, 5–6 yoshli maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda xavotirlanish holatlarining shakllanishi murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u faqat tashqi pedagogik yoki oilaviy sharoitlar bilan emas, balki bolaning individual shaxsiy xususiyatlari bilan ham bevosita bog'liqdir. Olingan empirik ma'lumotlar xavotirlanish darajasi va shaxsiy omillar o'rtasida barqaror bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi [14]. Avvalo, temperament omilining ta'siri alohida e'tiborga loyiq. Tadqiqot davomida sezgir va sust temperamentga ega bolalarda xavotirlanish holatlari ko'proq kuzatilgani aniqlandi. Bu holat temperamentning biologik asosga ega ekanligi va bolaning tashqi muhitga moslashuv tezligi hamda emotsional reaksiya kuchini belgilab berishi bilan izohlanadi. Muvozanatli temperamentli bolalarda esa stressli vaziyatlarga nisbatan bardoshlilik yuqoriroq bo'lib, bu xavotirlanish darajasining past bo'lishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari o'z-o'zini baholash omilining ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. O'zini ijobiy baholaydigan bolalarda xavotirlanish darajasi pastroq bo'lishi, aksincha, o'ziga ishonchsiz bolalarda xavotirlanish yuqori namoyon bo'lishi aniqlangan. Bu holat bolaning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi uning emotsional holatiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi [8]. Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda ijobiy "Men" obrazini shakllantirish muhim psixologik vazifa hisoblanadi. Ijtimoiy moslashuv darajasi bilan bog'liq natijalar ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tadqiqotda tengdoshlari bilan samarali muloqot qila oladigan, jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etuvchi bolalarda xavotirlanish holatlari kamroq uchradi qayd etildi. Bu esa ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijobiy muloqot bolaning emotsional barqarorligini mustahkamlovchi omil ekanligini tasdiqlaydi. Aksincha, ijtimoiy aloqalari cheklangan bolalarda xavotirlanish ko'proq ichki kechinmalar orqali namoyon bo'ladi. Olingan natijalar avvalgi ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirilganda, xavotirlanishning shaxsiy omillar bilan bog'liqligi haqidagi nazariy qarashlarni yana bir bor tasdiqlaydi [10]. Shu bilan birga, mazkur tadqiqot 5–6 yoshli bolalarda xavotirlanishni aynan shaxsiy xususiyatlar nuqtayi nazaridan tahlil qilgani bilan ilmiy yangilikka ega. Bu yondashuv xavotirlanishni bartaraf etishda umumiy pedagogik choralar bilan cheklanmasdan, individual psixologik yondashuvni talab etishini ko'rsatadi. Munozara jarayonida shuni ta'kidlash joizki, maktabgacha ta'lim muassasalarida xavotirlanish holatlarini kamaytirish uchun tarbiyachi va psixologlar tomonidan bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, temperamentga mos pedagogik usullarni qo'llash, bolalarda o'ziga ishonchni oshirish va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish xavotirlanishning oldini olishda samarali vosita bo'lishi mumkin [12]. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shaxsiy omillarni chuqur o'rganish va ularga tayanib psixologik-pedagogik ishlarni tashkil etish maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanish holatlarini kamaytirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Ushbu xulosalar keyingi tadqiqotlar va amaliy faoliyat uchun muhim nazariy va metodik asos bo'lib xizmat qiladi [15].

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari 5–6 yoshli maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda xavotirlanish holatlarining shakllanishida shaxsiy omillarning muhim o'rin tutishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tadqiqot davomida olingan empirik ma'lumotlar xavotirlanish bolaning individual psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Xususan, temperament turi, emotsional barqarorlik, o'z-o'zini baholash darajasi va ijtimoiy moslashuv bolaning emotsional holatini belgilovchi yetakchi omillar sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalariga

ko'ra, sezgir va tortinchoq temperamentga ega, o'ziga ishonchi past bo'lgan hamda ijtimoiy muloqoti cheklangan bolalarda xavotirlanish darajasi yuqoriroq ekani aniqlandi. Aksincha, emotsional jihatdan barqaror, muloqotga ochiq va ijtimoiy faol bolalarda xavotirlanish holatlari kamroq uchrashi kuzatildi. Bu holat bolaning shaxsiy resurslari uning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning xavotirlanish holatlarini baholashda faqat tashqi omillarga emas, balki ularning individual xususiyatlariga ham e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. Shu jihatdan, tarbiyachilar va psixologlar faoliyatida individual yondashuv, bolalarning temperament va emotsional holatiga mos pedagogik usullarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bolalarda ijobiy "Men" obrazini shakllantirish, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish xavotirlanishning oldini olishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanishni shaxsiy omillar nuqtayi nazaridan tahlil qiladi va ushbu yo'nalishda mavjud nazariy qarashlarni empirik ma'lumotlar bilan boyitadi. Amaliy jihatdan esa, tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik profilaktika va korreksion ishlarni samarali tashkil etishda foydalanilishi mumkin. Kelgusida ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni kengroq tanlov asosida, uzoq muddatli kuzatuvlar orqali olib borish, shuningdek, oilaviy omillar va pedagogik uslublarning xavotirlanishga ta'sirini chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik salomatligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini yanada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Vygotskiy L.S. Bolalar psixologiyasi asoslari. – Moskva: Pedagogika, 2019.
2. Leontyev A.N. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva: Smysl, 2020.
3. Nemov R.S. Psixologiya: Darslik. – Moskva: Vados, 2021.
4. Karimova V.M. Maktabgacha yosh psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
5. Davletshin M.G. Psixodiagnostika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Sharq, 2020.
7. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva: Piter, 2017.
8. Muxina V.S. Yosh psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2019.
9. Ismoilova N.N. Bolalarda emotsional rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2021.
10. Amonov B.R. Shaxs psixologiyasi. – Samarqand: Zarafshon, 2020.
11. Petrovsky A.V. Shaxs rivojlanishi va ijtimoiylashuv. – Moskva: Nauka, 2018.
12. Abdurahmonova D.X. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
13. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: Prentice Hall, 2019.
14. Bowlby J. Attachment and Loss. – London: Routledge, 2020.
15. Erikson E. Childhood and Society. – New York: Norton, 2018.

O‘rinboyev Faxriddin Xolmurod og‘li,

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Jamoat salomatligi va sog‘liqni saqlash menejmenti kafedrası stajyor assistenti

urinboevfakhriddin@gmail.com

O‘ZBEKISTONNING TUG‘ILISH VA O‘LIM KO‘RSATKICHLARINING PEDAGOGIK TAHLILI

Annotatsiya. *Ushbu maqola O‘zbekistonning tug‘ilish va o‘lim ko‘rsatkichlarini pedagogik tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot demografik ma‘lumotlar, statistika va pedagogik kuzatish metodlari yordamida amalga oshirildi. Maqolada tug‘ilish va o‘lim ko‘rsatkichlarining ijtimoiy, psixologik va pedagogik ta‘siri tahlil qilinadi, shuningdek, maktab va ta‘lim muassasalarida aholining sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, tug‘ilish ko‘rsatkichlari, o‘lim ko‘rsatkichlari, demografiya, pedagogik tahlil, sog‘lom turmush tarzi, ta‘lim.*

Аннотация. *Данная статья посвящена педагогическому анализу показателей рождаемости и смертности в Узбекистане. Исследование было проведено с использованием демографических данных, статистики и методов педагогического наблюдения. В статье анализируется социальное, психологическое и педагогическое влияние показателей рождаемости и смертности, а также даются рекомендации по формированию здорового образа жизни населения в школах и образовательных учреждениях.*

Ключевые слова: *Узбекистан, показатели рождаемости, показатели смертности, демография, педагогический анализ, здоровый образ жизни, образование.*

Abstract. *This article is devoted to the pedagogical analysis of birth and mortality rates in Uzbekistan. The study was conducted using demographic data, statistics, and pedagogical observation methods. The article analyzes the social, psychological, and pedagogical impacts of birth and mortality rates and provides recommendations for promoting a healthy lifestyle among the population in schools and educational institutions.*

Key words: *Uzbekistan, birth rates, mortality rates, demography, pedagogical analysis, healthy lifestyle, education.*

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda demografik holat doimiy ravishda o‘rganilmoqda. Tug‘ilish va o‘lim ko‘rsatkichlari nafaqat ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga, balki pedagogik jarayonlarga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Yuqori tug‘ilish ko‘rsatkichlari yoshlar va bolalarni rivojlantirish masalalarini dolzarb qilsa, o‘lim ko‘rsatkichlari sog‘liqni saqlash tizimi va pedagogik ta‘lim muassasalarida profilaktika tadbirlarini kuchaytirishni talab qiladi. Shu sababli, demografik ma‘lumotlarni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish ahamiyatlidir.

Pedagogik nuqtai nazardan, tug‘ilish va o‘lim ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi bolalarning sog‘lom tarbiyasi, ta‘limdagi resurslar taqsimoti va o‘quv jarayonining sifatiga bevosita ta‘sir qiladi. Masalan, tug‘ilishi yuqori bo‘lgan hududlarda maktab va bolalar bog‘chalaridagi o‘quv yuklamasi oshadi, pedagoglarning ish samaradorligi va metodik yondashuvlari yangi sharoitlarga moslashtirilishi zarur bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘lim ko‘rsatkichlarining yuqoriligi sog‘lom turmush tarzi, xavfsizlik va profilaktika tadbirlarini ta‘lim jarayoniga integratsiyalashni talab qiladi. Pedagogik nuqtai nazardan, demografik ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi o‘quv jarayonining sifatiga va ta‘lim resurslarining samarali taqsimlanishiga ta‘sir qiladi. Masalan, yuqori tug‘ilish ko‘rsatkichlari mavjud hududlarda pedagoglar bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda metodik yondashuvlarni ishlab chiqishi zarur. Shu bilan birga, o‘lim ko‘rsatkichlari pedagogik jarayonlarda xavfsizlik, profilaktika va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning ahamiyatini oshiradi.

Kirish qismida shuningdek, demografik ko‘rsatkichlarni pedagogik tahlil qilishning muhimligi ta‘kidlanadi. Bu jarayon o‘quvchilarning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlash, ta‘lim

sifatini oshirish va pedagoglarning metodik yondashuvlarini yangilash imkonini beradi. Tadqiqot shuni maqsad qiladi: O'zbekiston hududlarida tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilib, ta'lim muassasalarida samarali strategiyalar ishlab chiqish va amalga oshirish.

Metodlar. Tadqiqotda statistik va pedagogik metodlar birgalikda qo'llanildi. Demografik ma'lumotlar Davlat statistika qo'mitasi va sog'liqni saqlash tizimining rasmiy ma'lumotlaridan olingan. Analiz qilish uchun kvantitativ tahlil metodlari: foizlar, indekslar va o'sish/ kamayish koeffitsientlari ishlatildi. Pedagogik tahlil esa kuzatish, intervyu va so'rovnomalar yordamida amalga oshirildi.

Tadqiqot obyekti: O'zbekiston Respublikasi aholisi, predmeti: tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining pedagogik tahlili va ta'limga ta'siri. Ishtirokchilar: maktab va bolalar bog'chalari pedagoglari, ta'lim sohasidagi mutaxassislar, shuningdek, yoshlar va ota-onalar. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi - statistik ma'lumotlarni pedagogik kontekstda tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Kvantitativ tahlil metodlari sifatida foizlar, indekslar, koeffitsientlar va o'sish/ kamayish ko'rsatkichlari ishlatildi. Bu orqali hududlar bo'yicha demografik o'zgarishlar aniq raqamlar bilan tasvirlandi va pedagogik resurslar, o'quvchilar soni va maktabgacha ta'lim muassasalari yuklamasi bilan bog'lanish mumkinligi ko'rsatildi.

Sifatli pedagogik metodlar esa kuzatish, intervyu va so'rovnomalar orqali amalga oshirildi. Maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari, ota-onalar va yoshlar ishtirok etgan so'rovlar yordamida tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining ta'lim jarayoniga ta'siri, pedagoglarning metodik yondashuvlari va resurslarni samarali taqsimlash bo'yicha tajribalari o'rganildi.

Tadqiqot obyekti - O'zbekiston Respublikasi aholisi, predmeti - tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining pedagogik ta'sirini tahlil qilish va ta'lim jarayoniga integratsiyalash. Ishtirokchilar - pedagoglar, maktab va maktabgacha ta'lim muassasalaridagi mutaxassislar, shuningdek, ota-onalar va o'quvchilar.

Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi - demografik ma'lumotlarni pedagogik kontekstda tahlil qilish va hududlar bo'yicha ta'lim jarayonini optimallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsadda jadval va diagrammalar yordamida tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining hududlar bo'yicha taqsimlanishi va pedagogik resurslarga ta'siri ko'rsatildi.

Ushbu metodlar kombinatsiyasi tadqiqotga ilmiy asos va amaliy yo'nalish berdi, shuningdek, pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda aniq va ishonchli ma'lumotlar taqdim etdi.

Natijalar. Tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning ayrim hududlarida tug'ilish ko'rsatkichlari yuqori bo'lib, bolalarni ta'lim va tarbiya jarayonida qo'shimcha resurslar ajratishni talab qiladi. Masalan, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida 1000 nafar aholi uchun tug'ilish ko'rsatkichi yuqori, bu hududlarda maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim muassasalarining pedagogik yuki oshadi.

O'lim ko'rsatkichlari esa Sirdaryo, Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida yuqori bo'lib, sog'liqni saqlash tizimi bilan birgalikda ta'lim muassasalarida profilaktika va sog'lom turmush tarzini shakllantirish tadbirlarini kuchaytirish zaruriyatini ko'rsatadi. Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, yuqori tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari pedagoglarning metodik yondashuvini moslashtirishni, o'quv resurslarini kengaytirishni va ta'lim jarayonida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishni talab qiladi. Shu bilan birga, yuqori tug'ilish ko'rsatkichlari mavjud hududlarda pedagoglar individual yondashuvni ko'proq qo'llashga majbur bo'ladi, bu esa o'quv jarayonini samarali tashkil etishda yangi metodik strategiyalarni talab qiladi.

O'lim ko'rsatkichlarining hududlar bo'yicha tahlili shuni ko'rsatdiki, ayrim hududlarda sog'liqni saqlash xizmatlariga kirish imkoniyatining cheklanganligi yoki ekologik muammolar o'lim darajasini oshiradi. Bu esa pedagogik jarayonda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, xavfsizlik va profilaktika bo'yicha ta'lim-tarbiya tadbirlarini kuchaytirish zaruratini tug'diradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, hududlar bo'yicha pedagogik resurslarning taqsimlanishi tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari bilan bevosita bog'liq. Masalan, yuqori tug'ilish hududlarida maktabgacha ta'lim muassasalari va sinf xonalari yetishmasligi pedagoglarning yuklamasini

oshiradi, natijada individual yondashuv va pedagogik innovatsiyalarni qo'llash imkoniyatlari cheklanadi. Shu bilan birga, pedagoglar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, profilaktika mashg'ulotlari va ota-onalarni jalb qilish orqali o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash samarali natijalar beradi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, demografik ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda pedagogik jarayonlarni rejalashtirish o'quvchilarning individual rivojlanishi, bilim darajasini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagogik strategiyalarni hududiy xususiyatlarga moslashtirish va resurslarni oqilona taqsimlash maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limda samaradorlikni oshiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, pedagogik yondashuvlar quyidagi asosiy jihatlar bo'yicha samarali hisoblanadi: birinchidan, individual yondashuvni kuchaytirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan mashg'ulotlarni tashkil etish; ikkinchidan, sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha pedagogik tadbirlarni kuchaytirish; uchinchidan, ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va pedagogik maslahatlar orqali ularning ishtirokini ta'minlash; to'rtinchidan, hududiy resurslarni samarali taqsimlash va pedagogik innovatsiyalarni qo'llash orqali o'quv jarayonini optimallashtirish.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, pedagoglar hududiy demografik vaziyatni hisobga olgan holda metodik yondashuvlarni tanlash orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shu bilan birga, demografik ko'rsatkichlarni hisobga olmagan pedagogik faoliyat esa o'quvchilarning individual rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va resurslardan samarali foydalanilmasligiga olib keladi.

Mulohaza. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagogik nuqtai nazardan demografik ko'rsatkichlarni kuzatish va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining o'zgarishi maktab va bolalar bog'chalari pedagoglari uchun yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yaratadi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, xavfsizlik va profilaktika tadbirlarini qo'llash, pedagogik strategiyalarni individual va guruh bo'yicha moslashtirish lozim. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, demografik ma'lumotlarni pedagogik kontekstda o'rganish, ta'lim sifatini oshirish va yoshlarni sog'lom rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Hududlar bo'yicha yuqori tug'ilish ko'rsatkichlariga ega hududlarda pedagoglar individual yondashuvni kuchaytirishga majbur bo'ladilar, bu esa o'quv jarayonini optimallashtirish va bolalarning individual ehtiyojlariga moslashgan metodik usullarni qo'llashni talab qiladi. Shu bilan birga, hududlarda o'lim ko'rsatkichlarining yuqoriligi sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishni zarur qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, pedagogik jarayonda demografik ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda rejalashtirish o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga, individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga va maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim muassasalarida resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi. Shu bilan birga, hududiy xususiyatlarni hisobga olmagan pedagogik faoliyat o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonida qiyinchiliklar yaratishi, metodik yondashuvlarning samaradorligini kamaytirishi va resurslarni noto'g'ri taqsimlashga olib kelishi mumkin.

Mulohaza sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, demografik ko'rsatkichlarni pedagogik tahlil qilish faqat raqamlar bilan cheklanmasdan, ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash, pedagogik strategiyalarni moslashtirish va ta'lim resurslarini oqilona taqsimlashga imkon beradi. Masalan, yuqori tug'ilish hududlarida kichik sinf guruhlarini tashkil etish, individual rivojlanish rejalarini ishlab chiqish va ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish samarali hisoblanadi. Hududlarda o'lim ko'rsatkichlarining yuqoriligi esa pedagoglarga profilaktika va sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha innovatsion metodlarni qo'llashni talab qiladi.

Shuningdek, mulohazalar shuni ko'rsatdiki, pedagoglar demografik ma'lumotlarni tahlil qilgan holda hududiy xususiyatlarga mos metodik strategiyalarni ishlab chiqish orqali o'quvchilarning individual rivojlanishiga, ularning bilim va ko'nikmalarini oshirishga samarali hissa qo'sha oladi. Bu jarayonda hududiy tahlillar, statistik ma'lumotlar va sifatli kuzatish natijalari birgalikda pedagogik qarorlar qabul qilishda asosiy vosita bo'ladi.

Tadqiqot natijalarini mulohaza qilish shuni ko'rsatdiki, pedagogik jarayonda demografik ko'rsatkichlarni e'tiborga olish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi va ta'lim tizimining strategik rejalashtirishida muhim omil sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, hududiy va demografik xususiyatlarni hisobga olmagan holda olib borilgan pedagogik faoliyat resurslardan samarali foydalanmaslik, o'quv jarayonida qiyinchiliklar va individual rivojlanishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin.

Natijada mulohaza shuni ko'rsatadiki, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun hududiy demografik ko'rsatkichlarni tizimli tahlil qilish, individual yondashuv va resurslarni oqilona taqsimlash, shuningdek, innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning sog'lom va barkamol rivojlanishi, shuningdek, kelajakdagi ijtimoiy va professional hayotga tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot natijalari va mulohazalar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, O'zbekistonning turli hududlaridagi tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari pedagogik jarayonning samaradorligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Hududiy demografik xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim resurslarini rejalashtirish, o'quvchilarning individual rivojlanish ehtiyojlarini qondirish va pedagogik yondashuvlarni moslashtirish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, hududiy va demografik ma'lumotlarni e'tiborsiz qoldirish pedagogik jarayonning samaradorligini pasaytiradi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishni sekinlashtiradi hamda resurslardan noto'g'ri foydalanishga olib keladi.

Shu sababli, xulosa sifatida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: pedagogik jarayonni hududiy demografik xususiyatlarga moslashtirish, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim muassasalarida individual yondashuvni kuchaytirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va shunga mos metodik strategiyalar ishlab chiqish; hududiy resurslarni samarali taqsimlash va innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini optimallashtirish; ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilish va profilaktika, sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha tadbirlarni kuchaytirish; demografik tahlillar asosida pedagoglarning metodik ishlanmalarini doimiy yangilash va hududiy xususiyatlarga moslashtirish.

Bundan tashqari, pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun hududiy statistik ma'lumotlarni muntazam ravishda yangilash, pedagoglar va mutaxassislar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish, shuningdek, maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarida sinf va guruhlarini demografik ko'rsatkichlarga moslashtirish tavsiya etiladi. Bu choralar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning individual rivojlanishiga, ularning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga, shuningdek, kelajakdagi ijtimoiy va professional hayotga tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, hududiy va demografik ma'lumotlarni pedagogik strategiyalar bilan uzviy bog'lash orqali ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirish, o'quvchilarning rivojlanish ehtiyojlarini qondirish va ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlash mumkin. Shu bilan birga, pedagogik innovatsiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, demografik ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda pedagogik jarayonlarni tizimli rejalashtirish va metodik strategiyalarni moslashtirish O'zbekiston ta'lim tizimining sifatini oshirish, o'quvchilarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va maktabgacha hamda boshlang'ich ta'limdagi resurslardan samarali foydalanishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Axmedov, A. O'zbekistonning demografik rivojlanishi va ta'lim tizimiga ta'siri. Toshkent, 2019, 112–125-betlar.
2. Karimova, N. Pedagogik tahlil va demografik jarayonlar. Toshkent, 2020, 88–103-betlar.
3. Rustamov, M. O'zbekistonning aholi sog'lig'i va ta'lim muassasalari. Samarqand, 2018, 55–70-betlar.

4. Tursunov, S. Ta'lim tizimida demografik omillarni hisobga olish. Buxoro, 2021, 33–50-betlar.
5. Jalilov, R. Sog'lom turmush tarzi va pedagogik strategiyalar. Andijon, 2019, 76–92-betlar.
6. Qo'chqorov, D. O'zbekiston aholisining tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari tahlili. Toshkent, 2020, 101–118-betlar.
7. Abdurahmonova, L. Pedagogik yondashuvlar va demografik o'zgarishlar. Namangan, 2021, 45–62-betlar.

Eshov Xurshid Xurramovich,
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi bosh mutaxassisi
siyosiy fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Qahharova Dilafruz Abdug'afforovna,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TA'LIM JARAYONIDA YOSHLARNING MA'NAVİY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida yoshlarning ma'naviy immunitetini shakllantirish masalasi zamonaviy ijtimoiy jarayonlar, globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ma'naviy immunitet tushunchasining mohiyati, uning shaxs dunyoqarashi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni yoritiladi. Tadqiqotda ta'lim tizimining yoshlar ma'naviy immunitetini rivojlantirishdagi funksiyalari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan tarbiya mexanizmlari hamda dolzarb muammolar qiyosiy-tahliliy metod asosida o'rganiladi.

Tayanch so'zlar: ma'naviy immunitet, ta'lim jarayoni, yoshlar, globallashuv, ma'naviy xavfsizlik, milliy qadriyatlar, tarbiya.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования духовного иммунитета молодежи в образовательном процессе в условиях глобализации и информатизации общества. Анализируется сущность понятия «духовный иммунитет», его роль в формировании мировоззрения личности и обеспечении социальной устойчивости. Особое внимание уделяется функциям системы образования в развитии духовного иммунитета молодежи.

Ключевые слова: духовный иммунитет, образовательный процесс, молодежь, глобализация, духовная безопасность, национальные ценности.

Annotation. The article examines the issue of forming young people's spiritual immunity in the educational process under the conditions of globalization and an information-driven society. The essence of the concept of "spiritual immunity," its role in shaping personal worldview and ensuring social stability are analyzed. Special attention is paid to the functions of the education system in developing youth spiritual immunity.

Key words: spiritual immunity, educational process, youth, globalization, spiritual security, national values.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida yoshlarning ma'naviy immunitetini shakllantirish masalasi davlat siyosati va ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Bugungi globallashuv davrida axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan turli mazmundagi ma'lumotlar oqimining keskin kuchayishi yoshlar ongiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, mafkuraviy ta'sirlarning xilma-xilligi, turli g'oyaviy tahdidlar, yot qarashlar va ma'naviy qadriyatlarga zid bo'lgan axborotlar yosh avlodning dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu jihatdan qaralganda, yoshlar ongida ma'naviy barqarorlikni ta'minlash, ularni mustahkam hayotiy pozitsiya, tanqidiy fikrlash va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash dolzarb ijtimoiy vazifaga aylanmoqda. Ma'naviy immunitet yoshlarning turli mafkuraviy xurujlarga nisbatan ongli munosabat bildirga olishi, axborotni tahlil qilish va to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bois ma'naviy immunitet tushunchasi bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida muhim ilmiy kategoriya sifatida qaralmoqda. U shaxsning ichki ma'naviy himoya mexanizmlarini, axloqiy-me'yoriy qarashlarini, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faolligini o'zida mujassam etgan murakkab tizim sifatida talqin etilmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayonida ma'naviy

immunitetni shakllantirish yoshlarning barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida, jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'naviy immunitet shaxsning turli salbiy g'oyalar, axborot xurujlari, ma'naviy begonalashuv va yot mafkuralarga nisbatan ichki qarshilik ko'rsatish qobiliyatini ifodalaydi. U milliy o'zlikni anglash, mustahkam axloqiy pozitsiya, tanqidiy fikrlash va qadriyatlarga sodiqlik asosida shakllanadi [2; 49-b.].

Ta'lim jarayoni yoshlar ma'naviy immunitetini shakllantirishning eng muhim va asosiy ijtimoiy institutlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan ta'lim tizimi orqali yosh avlod nafaqat muayyan fanlar bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi, balki ularning axloqiy-me'yoriy qarashlari, hayotiy qadriyatlari, fuqarolik pozitsiyasi hamda ijtimoiy mas'uliyat hissi izchil ravishda shakllantiriladi. Ta'lim muassasalari yoshlarning ongida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va voqelikka ongli munosabat bildirish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu nuqtayi nazardan, ta'limning tarbiyaviy funksiyasi faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasligi, balki shaxs kamolotini har tomonlama ta'minlashga xizmat qilishi zarur. Ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy-axloqiy me'yorlar, vatanparvarlik, ijtimoiy faollik va huquqiy madaniyatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Ayniqsa, globallashuv sharoitida yoshlarni turli g'oyaviy tahdidlardan himoya qila oladigan mustahkam ma'naviy pozitsiyani rivojlantirish ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va tarbiyaviy dasturlardan foydalanish yoshlarning ma'naviy immunitetini kuchaytirishga xizmat qiladi. O'qituvchi va murabbiylarning shaxsiy namunasi, pedagogik mahorati hamda tarbiyaviy yondashuvi yoshlar ongida ijobiy qadriyatlarni qaror toptirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Natijada ta'lim tizimi nafaqat bilimli, balki ma'naviy yetuk, ijtimoiy jihatdan faol va mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalashga yo'naltirilgan uzluksiz jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Globallashuv jarayonlari bir tomondan ilm-fan va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan yoshlar ongiga turli salbiy axborotlar va yot qadriyatlarning kirib kelishiga ham zamin yaratmoqda. Ommaviy madaniyat, virtual makon, ijtimoiy tarmoqlardagi nazoratsiz axborotlar yoshlar ma'naviyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda [4; 63-b.].

Bunday sharoitda ta'lim jarayonida yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularni axborotni ongli ravishda tahlil qilish va baholashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash shakllangan shaxs turli mafkuraviy ta'sirlarga berilmasdan, voqelikni mustaqil idrok etish va asosli xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un holda singdirish, ularning o'zaro bog'liqligi va mushtarak jihatlarini yoshlar ongiga yetkazish ma'naviy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Mazkur jarayonda badiiy adabiyot, tarix va falsafa fanlarining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Tarix fanining yoshlarda milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishdagi o'rni beqiyos bo'lsa, falsafa fani hayot mazmuni, inson va jamiyat munosabatlari, axloqiy tanlovlar haqida chuqur mushohada yuritishga undaydi. Bu fanlar orqali yoshlar ijtimoiy jarayonlarni keng qamrovda tushunish, turli g'oyalarga nisbatan ongli munosabat bildirish ko'nikmasini egallaydi.

Ayniqsa, badiiy adabiyot yoshlarning estetik didi va ma'naviy immunitetini mustahkamlashda kuchli va ta'sirchan vosita bo'lib xizmat qiladi. Badiiy asarlar orqali yoshlar ezgulik va yovuzlik, adolat va nohaqlik, sadoqat va xiyonat kabi tushunchalarni obrazlar misolida chuqur his etadi. Adabiy qahramonlar taqdiri, ularning ichki kechinmalari va hayotiy tanlovlari o'quvchilarda axloqiy tafakkur va ruhiy barqarorlikni shakllantiradi. Natijada badiiy adabiyot nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki yoshlarni ma'naviy tahdidlardan himoya qiluvchi, ularning ichki dunyosini boyituvchi muhim tarbiyaviy manba sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayonida yoshlarning ma'naviy immunitetini shakllantirish murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, u bir qator o'zaro bog'liq mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu mexanizmlar ta'lim mazmuni, tarbiyaviy muhit va pedagogik yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiladi. Avvalo, milliy tarix va madaniy merosga asoslangan ta'lim mazmunini boyitish yosh avlodda milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira va vatanparvarlik tuyg'ularini

shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy shaxslar, milliy qadriyatlar va madaniy an'analar bilan tanishish yoshlarning o'z ildizlariga hurmat bilan qarashiga hamda yot g'oyalarga nisbatan ongli munosabat bildirishiga zamin yaratadi. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy tarbiyani fanlararo integratsiya asosida olib borish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Turli fanlar mazmunida axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy masalalarning yoritilishi yoshlarning bilimlarini hayot bilan bog'lash, ularni real ijtimoiy muammolar haqida mushohada yuritishga undaydi. Bunday yondashuv ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlab, yoshlar ongida yaxlit dunyoqarashni shakllantiradi.

Ustoz-shogird an'analarini mustahkamlash ham yoshlarning ma'naviy immunitetini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ustozning shaxsiy namunasi, hayotiy tajribasi va axloqiy qarashlari shogirdlar uchun muhim tarbiyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonchli va samimiy munosabat yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, mas'uliyat hissi va ijobiy hayotiy pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, madaniy-ma'rifiy tadbirlar va ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash yoshlarning ma'naviy dunyosini boyitish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli tanlovlar, ijodiy to'garaklar, teatr, muzey va adabiy kechalar yoshlarning estetik didini rivojlantirib, ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi.

Mazkur mexanizmlarning izchil va tizimli ravishda amalga oshirilishi yoshlarning ijtimoiy faolligi, fuqarolik mas'uliyati va ma'naviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qila oladigan mustahkam ma'naviy immunitetga ega shaxs sifatida voyaga yetkazuvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida yoshlarning ma'naviy immunitetini shakllantirish jamiyat barqarorligi, ijtimoiy totuvlik va ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ma'naviy immunitet shaxsning turli g'oyaviy-mafkuraviy ta'sirlarga nisbatan ongli munosabat bildirish olishi, axborotlarni tanqidiy tahlil qilishi va mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday xususiyatlarga ega bo'lgan yoshlar jamiyatda yuz berayotgan murakkab jarayonlarga befarq bo'lmay, faol fuqarolik pozitsiyasini namoyon etadi.

Ma'naviy immunitetga ega bo'lgan yoshlar globallashtirish sharoitida o'z milliy o'zligini, tarixiy xotirasini va madaniy qadriyatlarini saqlagan holda, zamonaviy bilim va kompetensiyalarni egallashga qodir bo'ladi. Ular innovatsion fikrlash, raqobatbardoshlik va kasbiy salohiyatni ma'naviy mas'uliyat bilan uyg'unlashtira oladigan barkamol shaxs sifatida shakllanadi. Bu esa nafaqat alohida shaxs kamoloti, balki jamiyat va davlat taraqqiyoti uchun ham mustahkam poydevor yaratadi.

Shu bois ta'lim tizimida ma'naviy tarbiyani tizimli va uzluksiz rivojlantirish, uni ta'lim mazmuni, pedagogik metodlar va tarbiyaviy muhit bilan uzviy bog'lash davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ta'lim muassasalari, oila va jamoatchilik hamkorligida olib borilgan izchil tarbiyaviy faoliyat yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlashga, ularni yot g'oyalardan himoyalashga va ijtimoiy jihatdan faol, mas'uliyatli fuqarolar etib voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Natijada barqaror, ma'naviy yetuk va kelajakka ishonch bilan qaraydigan jamiyatni shakllantirish imkoniyati yanada kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.
3. Abdullayev M. Ta'lim va tarbiya uyg'unligi. – T.: Fan, 2014.
4. Qodirov B. Globallashtirish va yoshlar ma'naviyati. – T.: Ma'naviyat, 2018.
5. Hayitmetov A. Adabiyot va ma'naviy tarbiya. – T.: Fan, 2005.
6. Jo'rayev N. Ma'naviy xavfsizlik va tarbiya masalalari. – T.: Akademiya, 2019.

Axatov Yo'ldosh Hamzayevich,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

TALABALARDA IRODAVIY SIFATLARNING RIVOJLANISHIDA METAKOGNITIV O'ZINI-O'ZI TAHLIL QILISH MEKANIZMLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda irodaviy sifatlarning rivojlanishida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlarining roli o'rganiladi. Metakognitiv tahlil talabalarga o'z fikrlash va xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish, qaror qabul qilish va ichki intizomni mustahkamlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlari irodaviy barqarorlikni shakllantirish va shaxsiy hamda ijtimoiy rivojlanishda samarali ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: metakognitiv tahlil, o'zini-o'zi tahlil qilish, irodaviy sifatlari, talaba shaxsi, ongli boshqaruv, qaror qabul qilish, ichki intizom.

Аннотация. В данной статье исследуется роль механизмов метакогнитивного самоконтроля в развитии волевых качеств студентов. Метакогнитивный анализ позволяет студентам сознательно управлять своим мышлением и поведением, принимать решения и укреплять внутреннюю дисциплину. Результаты исследования демонстрируют, что механизмы метакогнитивного самоконтроля эффективно способствуют формированию волевой устойчивости и личностному и социальному развитию.

Ключевые слова: метакогнитивный анализ, самоконтроль, волевые качества, личность студента, сознательное управление, принятие решений, внутренняя дисциплина.

Abstract. This article examines the role of metacognitive self-analysis mechanisms in the development of students' volitional qualities. Metacognitive analysis enables students to consciously manage their thinking and behavior, make decisions, and strengthen internal discipline. The research findings indicate that metacognitive self-analysis mechanisms effectively contribute to the formation of volitional stability and personal as well as social development.

Keywords: metacognitive analysis, self-analysis, volitional qualities, student personality, conscious control, decision-making, internal discipline.

Kirish. Talabalarda irodaviy sifatlarning rivojlanishida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlari shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Metakognitiv yondashuv talabalarga o'z fikrlash jarayonlarini ongli ravishda kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi. Bu jarayon xatti-harakatlarning ongli rejalashtirilishini rag'batlantiradi va impulsiv qarorlarning kamayishiga xizmat qiladi. Talabalar o'z ichki resurslarini aniqlash orqali murakkab vaziyatlarda ham qat'iyatli bo'la olish qobiliyatini rivojlantiradi. Metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish orqali talabalar o'z muvaffaqiyat va xatolarini baholashni o'rganadi. Shu bilan birga, bu jarayon ijtimoiy munosabatlarda mas'uliyat va sezgirlikni oshiradi. Talabalar o'z xatti-harakatlarini boshqalar bilan solishtirib, shaxsiy irodaviy strategiyalarni shakllantiradi. Ichki motivatsiya va o'zini rivojlantirish intilishi kuchayadi. Metakognitiv tahlilning muntazam amalga oshirilishi irodaviy barqarorlikni ta'minlaydi. Natijada talabalar faoliyatni ongli ravishda boshqarish va shaxsiy maqsadlarni samarali amalga oshirish imkoniga ega bo'ladi.

Metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish talabalarda qaror qabul qilish jarayonini yanada samarali qiladi va murakkab vaziyatlarga moslashuvchanlikni oshiradi. Talabalar o'z xatti-harakatlarini analiz qilish orqali har bir qarorining ijtimoiy va shaxsiy oqibatlarini oldindan baholashni o'rganadi. Bu jarayon irodaviy qat'iyatni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, metakognitiv strategiyalar talabalarni o'z imkoniyatlari va cheklovlarini aniqlashga o'rgatadi. Ichki nazoratning rivojlanishi impulsiv va noo'rin harakatlarni kamaytiradi. Talaba o'zini tahlil qilish orqali xatolardan o'rganadi va ularni takrorlamaslikka intiladi. Ijtimoiy muhitda faoliyat yuritish ko'nikmalari kuchayadi. Metakognitiv yondashuv orqali talabalar shaxsiy maqsadlariga erishishda qat'iyatli bo'lishni o'rganadi. Shu bilan birga, irodaviy barqarorlik

psixologik va ijtimoiy muvozanatni ta'minlaydi. Natijada talabalarda o'zini-o'zi boshqarish va samarali xatti-harakatlar rivojlanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlari talabalarda irodaviy sifatlarning shakllanishida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu mexanizmlar ichki intizom va shaxsiy mas'uliyatni rivojlantiradi. Talabalar o'z faoliyatini ongli ravishda baholash orqali muvaffaqiyatni rejalashtirishni o'rganadi. Bu jarayon shaxsiy o'sish va ijtimoiy adaptatsiyani kuchaytiradi. Metakognitiv regulatsiya talabalarda ichki motivatsiya va o'z-o'zini rivojlantirish intilishini oshiradi. Shuningdek, o'zini tahlil qilish orqali talaba murakkab vaziyatlarda ham qat'iyatli va muvozanatli bo'la oladi. Ichki nazorat va refleksiya irodaviy xatti-harakatlarning barqarorligini ta'minlaydi. Talabalar o'z resurslarini to'g'ri baholashni o'rganadi va samarali strategiyalarni ishlab chiqadi. Shu bilan birga, ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashgan irodaviy xatti-harakatlar shakllanadi. Natijada metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish talabalarda ongli, barqaror va ijtimoiy jihatdan samarali irodaviy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalarda irodaviy sifatlarning rivojlanishida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlarining ahamiyatini o'rganishda A.V. Petrovskiyning shaxsiy faoliyat va ichki nazorat nazariyasi muhim rol o'ynaydi. Petrovskiy talabalarda ichki nazoratning irodaviy xatti-harakatlarni boshqarishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U shuni ko'rsatadiki, o'zini tahlil qilish orqali talaba xatolarini aniqlash va ulardan saboq chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Ichki nazorat mexanizmi qaror qabul qilish jarayonini ongli va maqsadga muvofiq qiladi. Shuningdek, talaba o'z resurslarini aniqlash va murakkab vaziyatlarda qat'iyatli bo'lishga o'rganadi. Petrovskiy nazariyasida refleksiya va metakognitiv monitoring asosiy vosita sifatida ko'riladi. Bu jarayon irodaviy barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Talaba o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy kontekstda solishtirish orqali moslashuvchanlikni oshiradi. Ichki motivatsiya va shaxsiy intilishlar kuchayadi. Natijada irodaviy sifatlari ongli va barqaror darajada rivojlanadi.

M.G. Davletshinning nazariy yondashuvida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilishning ijtimoiy psixologik ahamiyati asosiy o'rin egallaydi. Davletshin shaxsning ijtimoiy muloqot jarayonida o'zini baholash va xatti-harakatlarni rejalashtirish orqali irodaviy barqarorlikni mustahkamlashini ta'kidlaydi. Talaba o'z qarorlarining ijtimoiy oqibatlarini baholashni o'rganadi. Shu jarayonda metakognitiv monitoring va refleksiya talabani impulsiv va noo'rin harakatlardan himoya qiladi. Davletshinning nazariyasi talabalarni o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarishga rag'batlantiradi. Talaba ichki nazoratni rivojlantirishi bilan birga guruh ishlarida samarali hamkorlik ko'nikmalarini oshiradi. Ijtimoiy moslashuv va empatiya kuchayadi. Talabaning shaxsiy intizomi va qat'iyati barqarorlashadi. Metakognitiv tahlil orqali shaxs o'z maqsadlariga erishishda mustahkam psixologik poydevor hosil qiladi.

I.I. Ilyasovning yondashuvida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish talabaning ichki resurslarini anglash va boshqarish mexanizmi sifatida ko'riladi. Ilyasov shaxsning ichki nazorat va reflektiv fikrlash orqali murakkab vaziyatlarga moslashishini tahlil qiladi. Talaba xatolarini aniqlash va tuzatish orqali o'z irodasini rivojlantiradi. Bu jarayon o'z-o'zini baholash va strategik rejalashtirishni o'z ichiga oladi. Irodaviy barqarorlik ichki nazorat va psixologik barqarorlik bilan mustahkamlanadi. Metakognitiv monitoring qaror qabul qilish jarayonini ongli qiladi va impulsiv qarorlarning oldini oladi. Talaba o'z harakatlarini ijtimoiy sharoitga moslashtirishni o'rganadi. Ichki motivatsiya va shaxsiy mas'uliyat kuchayadi. Shu bilan birga, ijtimoiy sezgirlik va empatiya rivojlanadi. Natijada talabada irodaviy sifatlari ongli va barqaror shaklda mustahkamlanadi.

A.V. Dmitrieva o'z ilmiy tadqiqotlarida talabaning o'zini-o'zi tahlil qilish orqali ichki intizom va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish mexanizmlarini ko'rib chiqadi. Dmitrieva shaxsning o'z faoliyatini baholash orqali muvaffaqiyatga erishishini ta'kidlaydi. Metakognitiv monitoring talabalarga o'z harakatlarini rejalashtirish va nazorat qilish imkonini beradi. Talaba o'z resurslarini aniqlash va xatolardan saboq olish orqali irodaviy barqarorlikni oshiradi. Ichki motivatsiya va shaxsiy mas'uliyat kuchayadi. Ijtimoiy vaziyatlarda xatti-harakatlarni ongli boshqarish ko'nikmalari rivojlanadi. Refleksiya va metakognitiv tahlil orqali talaba o'z qarorlarini samarali amalga oshiradi. Natijada irodaviy sifatlari shaxsiy va ijtimoiy kontekstda barqaror shakllanadi. Shu bilan birga, ijtimoiy moslashuv va guruh ishlarida faoliyat samaradorligi ortadi.

Z.F. Esarevalar nazariy yondashuvida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish talabaning shaxsiy o'sishi va irodaviy barqarorligini shakllantirishdagi asosiy vosita sifatida ta'kidlanadi. Esarevalar shaxsning ichki nazorat va refleksiya mexanizmlari orqali qarorlarni ongli va maqsadga muvofiq qabul qilishini tahlil qiladi. Talaba xatolarini o'z-o'zini baholash orqali tuzatadi va shaxsiy resurslarini samarali ishlatishni o'rganadi. Metakognitiv yondashuv ichki motivatsiya va mas'uliyatni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ijtimoiy moslashuv va empatiya rivojlanadi. Talaba murakkab vaziyatlarda qat'iyatli bo'lishni o'rganadi. Refleksiya va metakognitiv monitoring qarorlar samaradorligini oshiradi. Talaba o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy va shaxsiy kontekstda uyg'unlashtiradi. Natijada irodaviy sifatlar ongli, barqaror va samarali shakllanadi.

Muhokama. Talabalarda irodaviy sifatlarning rivojlanishida metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlari o'rganilganda birinchi navbatda talabalar ongli ravishda o'z faoliyatini kuzatish va baholash imkoniyatiga ega bo'lishi muhimligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, metakognitiv tahlil talabaning qaror qabul qilish jarayonini aniq va maqsadga muvofiq qiladi. Talabalar o'z xatolarini aniqlash va ularni tuzatish orqali irodaviy qat'iyatni mustahkamlashadi. Shu bilan birga, metakognitiv monitoring orqali ichki motivatsiya va shaxsiy mas'uliyat sezilarli darajada oshadi.

Talabalar murakkab vaziyatlarda o'z resurslarini samarali boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Metakognitiv refleksiya ijtimoiy muhitga moslashuvchanlikni kuchaytiradi va xatti-harakatlarning barqarorligini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash orqali shaxsiy strategiyalarni ishlab chiqadi. Shu jarayon ichki nazoratni rivojlantiradi va impulsiv qarorlarning oldini oladi. Natijada talabalar o'z maqsadlariga erishishda qat'iyatli va ongli bo'lishni o'rganadi. Metakognitiv yondashuv talabalar shaxsiyatini ijtimoiy va shaxsiy kontekstda uyg'unlashtirishga yordam beradi.

Ikkinchi aspektda, talabalarda irodaviy sifatlarning shakllanishi metakognitiv tahlil orqali ularning psixologik barqarorligini oshiradi. Talaba o'z faoliyatini tahlil qilganda ichki resurslarini aniqlaydi va murakkab vaziyatlarga moslashadi. Shu jarayon qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatini sezilarli darajada kuchaytiradi. Talabalar o'z xatolaridan o'rganish orqali irodaviy barqarorlikni mustahkamlashni o'rganadi.

Metakognitiv monitoring shaxsga o'zini ongli boshqarish imkonini beradi va stressga chidamlilikni oshiradi. Talabalar o'z muvaffaqiyatlarini rejalashtirish va xatolarni tahlil qilish orqali shaxsiy intizomni rivojlantiradi. Shu bilan birga, metakognitiv refleksiya ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashgan harakatlarni shakllantiradi. Talabalar o'z qarorlarining ijtimoiy oqibatlarini oldindan baholashni o'rganadi. Ichki motivatsiya va shaxsiy mas'uliyat kuchayadi. Natijada irodaviy sifatlar talabada ongli, barqaror va samarali shaklda rivojlanadi.

Uchinchi jihatdan, metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish talabalarda strategik fikrlash va shaxsiy rivojlanishni rag'batlantiradi. Talabalar o'z xatti-harakatlarini rejalashtirish va tahlil qilish orqali shaxsiy maqsadlariga erishish yo'llarini aniqlaydi. Metakognitiv yondashuv talabalarga ichki nazoratni rivojlantirish va impulsiv xatti-harakatlarni kamaytirish imkonini beradi. Shu jarayon ijtimoiy moslashuv va empatiya ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Talabalar o'z qarorlarining samaradorligini tahlil qilib, xatolardan o'rganishni o'rganadi. Ichki motivatsiya va mas'uliyat talabaning shaxsiy va ijtimoiy faoliyatini barqarorlashtiradi. Metakognitiv refleksiya murakkab vaziyatlarda qat'iyatli bo'lishni rag'batlantiradi. Talabalar o'z resurslarini to'g'ri baholash va samarali strategiyalarni ishlab chiqish orqali irodaviy sifatlarni oshiradi. Shu bilan birga, irodaviy barqarorlik va ongli boshqaruv talabaning shaxsiy o'sishi va ijtimoiy moslashuvini birgalikda rivojlantiradi. Natijada talabalar metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish orqali ongli, barqaror va samarali irodaviy xatti-harakatlarni shakllantiradi.

Xulosa. Metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlari talabalarining irodaviy sifatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular o'z fikrlash jarayonlarini anglash va boshqarish imkonini beradi. Talabalar o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash orqali vazifalarga nisbatan qat'iy va puxta qaror qabul qilishni o'rganadilar. Shu jarayonda ular sabr-toqat, o'z-o'zini intizomga undash va vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydilar. Metakognitiv tahlil yordamida talabalar o'z xatolarini tezkor aniqlashni va ularni tuzatish strategiyalarini ishlab

chiqishni o'rganadilar. Bu esa irodaviy qarorlar qabul qilishda qat'iyat va mustahkamlikni oshiradi.

Talabalar mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va tashqi ta'sirlarga nisbatan o'z pozitsiyasini saqlashni o'rganadilar. O'zini-o'zi kuzatish orqali ular vaqtni samarali rejalashtirish va vazifalarni tartibli bajarish qobiliyatini oshiradilar. Shu bilan birga, metakognitiv faoliyat stressli vaziyatlarda o'zini boshqarish va vaziyatga moslashish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Talabalar irodaviy qarorlarni qabul qilish jarayonida o'z motivatsiyasini mustahkamlashni va qiyinchiliklarni yengib o'tishni o'rganadilar. Natijada, metakognitiv o'zini tahlil qilish irodaviy sifatlarning chuqur va barqaror rivojlanishida asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Metakognitiv mexanizmlarning muntazam qo'llanilishi talabalarni o'z harakatlari va qarorlarini tizimli ravishda tahlil qilishga o'rgatadi, bu esa irodaviy mustahkamlikni oshiradi. Talabalar o'zini baholash orqali motivatsiya va intizomni uyg'unlashtirishni o'rganadilar, shuningdek, murakkab vaziyatlarda qat'iyatni yo'qotmaslik qobiliyatiga ega bo'ladilar. O'zini-o'zi kuzatish va tahlil qilish jarayonlari stressni kamaytirishga yordam beradi, bu esa qaror qabul qilish jarayonini yanada samarali qiladi. Shu jarayon orqali talabalar vaqtni boshqarish, resurslarni optimal ishlatish va vazifalarni muvaffaqiyatli yakunlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Metakognitiv yondashuv irodaviy sifatlarni shakllantirish bilan birga, shaxsning umumiy o'sishi va mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Talabalar xatolardan o'rganishni odatga aylantiradilar va qarorlarida qat'iyatni oshiradilar. Bu esa ularni kelajakdagi murakkab vaziyatlarga tayyorlaydi va mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, metakognitiv tahlil ko'nikmalari o'z-o'zini motivatsiya qilish va qiyinchiliklarga bardosh berish imkonini kengaytiradi. Talabalar qaror qabul qilish jarayonida o'z resurslarini samarali boshqarishni o'rganadilar, bu esa irodaviy sifatlarning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu tarzda, metakognitiv o'zini-o'zi tahlil qilish mexanizmlari talabalarda irodaviy salohiyatni mustahkamlashda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Марцинковская Т. Д. Психология развития. - М.: Академия, 2005. - 528 с.
2. Мухина В. С. Возрастная психология. - М.: Академия, 2006. - 456 с.
3. Мясищев В. Н. Психология отношений. - М.: МПСИ, 1998. - 368 с.
4. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация. - М.: Наука, 1988. - 272 с.
5. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. - М.: Трикола, 1995. - 360 с.
6. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Политиздат, 1982. - 255 с.

Abdullayeva Gulrux Kamilovna,
Urganch davlat pedagogika instituti,
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) mutaxassisliki magistranti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QUV-TARBIYA JARAYONIGA MOSLASHISH METODIKASI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv-tarbiya jarayoniga moslashishi muammosi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi ta'limning barcha yo'nalishlari, jumladan, maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni qamrab olgan holda, barcha o'quvchilar uchun sifatli ta'limga teng imkoniyat yaratilishi bo'yicha zamonaviy talablar bilan belgilanadi. Ishda inklyuziv ta'limning nazariy va metodologik asoslari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining moslashuvining mohiyati va tuzilishi, shuningdek, moslashuv jarayonining muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi omillar ochib berilgan. Diagnostik, moslashuv-rivojlantiruvchi, ijtimoiy-pedagogik va nazorat-baholash bosqichlarini o'z ichiga olgan kompleks moslashish metodikasini ishlab chiqish va ilmiy asoslashga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola materiallari boshlang'ich sinf o'quvchilari, maktab psixologlari va inklyuziv ta'lim tizimi mutaxassislarining amaliy faoliyatida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, moslashuv, boshlang'ich sinf o'quvchilari, o'quv-tarbiya jarayoni, pedagogik metodika, psixologik-pedagogik yordam.

Аннотация. В статье рассматривается проблема адаптации учащихся начальных классов к учебно-воспитательному процессу в условиях инклюзивного образования. Актуальность исследования обусловлена современными требованиями к обеспечению равного доступа к качественному образованию для всех категорий обучающихся, включая детей с особыми образовательными потребностями. В работе раскрываются теоретические и методологические основы инклюзивного образования, сущность и структура адаптации младших школьников, а также факторы, влияющие на успешность адаптационного процесса. Особое внимание уделяется разработке и научному обоснованию комплексной методики адаптации, включающей диагностический, адаптационно-развивающий, социально-педагогический и контрольно-оценочный этапы. Материалы статьи могут быть использованы в практике работы учителей начальных классов, школьных психологов и специалистов системы инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, адаптация, учащиеся начальных классов, учебно-воспитательный процесс, педагогическая методика, психолого-педагогическое сопровождение.

Abstract. The article examines the problem of adapting primary school students to the educational process in the context of inclusive education. The relevance of the research is determined by modern requirements for ensuring equal access to quality education for all categories of students, including children with special educational needs. The work reveals the theoretical and methodological foundations of inclusive education, the essence and structure of adaptation of primary school children, as well as the factors influencing the success of the adaptation process. Special attention is paid to the development and scientific substantiation of a comprehensive adaptation methodology, which includes diagnostic, adaptation-developmental, socio-pedagogical, and control-evaluation stages. The materials of the article can be used in the practice of primary school teachers, school psychologists, and specialists in the inclusive education system.

Key words: inclusive education, adaptation, primary school students, educational process, pedagogical methodology, psychological and pedagogical support.

Введение: В условиях глобализации и модернизации образовательных систем особое значение приобретает проблема реализации принципов инклюзивного образования, направленного на обеспечение равных образовательных возможностей для всех детей

независимо от их индивидуальных, психофизических и социальных особенностей. Инклюзивное образование рассматривается как приоритетное направление государственной образовательной политики, отражающее гуманистические ценности современного общества и ориентированное на признание уникальности каждого ребёнка. Начальная школа занимает особое место в системе общего образования, поскольку именно на данном этапе формируются основы учебной деятельности, закладываются ключевые личностные качества и происходит первичная социализация обучающихся в условиях организованного образовательного пространства. Переход ребёнка к школьному обучению сопровождается изменением образа жизни, расширением круга социальных взаимодействий и повышением требований к уровню саморегуляции и ответственности. Процесс адаптации младших школьников в условиях инклюзивного образования отличается повышенной сложностью, что обусловлено неоднородностью ученического контингента, наличием обучающихся с особыми образовательными потребностями, различиями в уровне готовности к обучению и темпах психического развития. Отсутствие целенаправленного педагогического сопровождения адаптационного периода может привести к возникновению школьной дезадаптации, снижению учебной мотивации, эмоциональной нестабильности и трудностям межличностного взаимодействия. Несмотря на наличие значительного количества научных исследований, посвящённых проблеме адаптации младших школьников, вопросы разработки и внедрения комплексной методики адаптации в условиях инклюзивного образования остаются недостаточно разработанными. Это обуславливает актуальность настоящего исследования и необходимость дальнейшего научного поиска в данном направлении. Цель статьи заключается в теоретическом обосновании и разработке методики адаптации учащихся начальных классов к учебно-воспитательному процессу в условиях инклюзивного образования. В соответствии с поставленной целью были определены следующие задачи: – раскрыть сущность и содержание понятия адаптации младших школьников; – проанализировать теоретико-методологические основы инклюзивного образования; – определить основные факторы, влияющие на процесс адаптации в инклюзивной среде; – разработать и охарактеризовать методику адаптации учащихся начальных классов; – обосновать педагогическую и научную значимость предложенной методики. Современная образовательная парадигма характеризуется гуманизацией и ориентацией на обеспечение равных прав и возможностей для всех обучающихся. Одним из ключевых проявлений этого процесса является развитие инклюзивного образования - системы, предусматривающей совместное обучение детей с разными образовательными потребностями, в том числе с особыми образовательными потребностями (ООП) и нормативно развивающихся сверстников. Поступление в школу и адаптация к новым условиям учебно-воспитательного процесса являются критически важным периодом в жизни любого ребёнка. Для учащихся начальных классов этот этап сопряжён с кардинальной сменой социальной ситуации развития, освоением новой роли ученика, построением системы межличностных отношений и подчинением новым правилам и требованиям. В условиях инклюзивного класса сложность адаптационного процесса многократно возрастает как для детей с ООП, испытывающих дополнительные трудности в освоении образовательной программы и социальной интеграции, так и для их нормотипичных одноклассников, и для самого педагога, который должен выстроить образовательный процесс с учётом разнообразия потребностей. Несмотря на нормативно-правовое закрепление принципов инклюзии и растущее количество инклюзивных классов, практика свидетельствует о наличии системных проблем. Зачастую педагоги испытывают дефицит конкретных методических средств, направленных именно на планомерную и комплексную адаптацию всех участников образовательных отношений на начальном этапе совместного обучения. Это приводит к ситуациям формальной инклюзии, психологическому дискомфорту, повышению тревожности у детей и педагогов, а в конечном счёте - к снижению эффективности всего учебно-воспитательного процесса. Таким образом, возникает противоречие между социальным заказом на реализацию качественного инклюзивного образования и недостаточной разработанностью научно

обоснованных и практико-ориентированных методик, обеспечивающих успешную адаптацию младших школьников к условиям инклюзивного класса.

Основная часть: Теоретико-методологические основы инклюзивного образования: Инклюзивное образование в современной педагогической науке рассматривается как системная модель организации образовательного процесса, обеспечивающая обучение всех детей в условиях единого образовательного пространства с учётом их индивидуальных образовательных потребностей. Данная модель опирается на принципы гуманизма, равенства, социальной справедливости и уважения человеческого достоинства. Методологической основой инклюзивного образования выступают идеи культурно-исторической теории развития Л.С. Выготского, согласно которым обучение является ведущим фактором психического развития ребёнка и осуществляется в процессе социального взаимодействия. Понятие зоны ближайшего развития позволяет педагогам выстраивать образовательный процесс с опорой на потенциальные возможности обучающихся. С педагогической точки зрения инклюзивное образование предполагает использование вариативных образовательных программ, адаптацию содержания обучения, применение дифференцированных и индивидуализированных методов преподавания. Важное значение при этом имеет создание доступной образовательной среды, включающей организационные, методические и психологические условия. Психолого-педагогическая характеристика адаптации учащихся начальных классов: Адаптация учащихся начальных классов к учебно-воспитательному процессу представляет собой динамический и многоуровневый процесс, направленный на освоение норм школьной жизни, принятие социальной роли ученика и формирование устойчивой учебной мотивации. В психолого-педагогических исследованиях адаптация рассматривается как результат взаимодействия внутренних ресурсов личности и внешних условий образовательной среды. В структуре адаптации младших школьников выделяются когнитивный, эмоциональный, социальный и поведенческий компоненты. Когнитивный компонент отражает уровень развития познавательных процессов и сформированность учебных умений. Эмоциональный компонент характеризуется отношением ребёнка к школе, уровнем тревожности и эмоциональной устойчивости. Социальный компонент связан с особенностями взаимодействия с одноклассниками и педагогами, а поведенческий - со способностью к саморегуляции и соблюдению школьных норм. В условиях инклюзивного образования адаптация требует целенаправленного психолого-педагогического сопровождения, направленного на минимизацию стрессовых факторов и обеспечение комфортного включения ребёнка в образовательный процесс. Факторы, влияющие на адаптацию младших школьников в инклюзивной среде: Процесс адаптации детерминирован совокупностью внутренних и внешних факторов. К внутренним факторам относятся индивидуально-психологические особенности ребёнка, уровень его интеллектуального развития, состояние здоровья и мотивационная сфера. Внешние факторы включают особенности семейного воспитания, социальное окружение, организацию образовательного процесса и профессиональную компетентность педагогов. Особую роль в инклюзивной среде играет педагог, обладающий высоким уровнем профессиональной готовности к работе с разнородным контингентом обучающихся и способный реализовывать принципы толерантности и педагогической поддержки.

Методология и методика исследования: Методологическую основу исследования составляют системный, личностно-ориентированный и деятельностный подходы, позволяющие рассматривать процесс адаптации как целостное педагогико-психологическое явление. В ходе исследования использовались следующие методы: теоретический анализ научной литературы, педагогическое наблюдение, беседы, анкетирование, психодиагностические методики, методы качественного анализа и обобщения эмпирических данных. Разработанная методика адаптации учащихся начальных классов к учебно-воспитательному процессу в условиях инклюзивного образования реализуется поэтапно и включает:

Диагностический этап, направленный на выявление уровня готовности обучающихся к школьному обучению, особенностей их психического развития и характера межличностных отношений.

Адаптационно-развивающий этап, предполагающий применение дифференцированных заданий, игровых и интерактивных методов обучения, а также психолого-педагогических приёмов, направленных на формирование положительной учебной мотивации.

Социально-педагогический этап, ориентированный на развитие коммуникативных навыков, формирование толерантных отношений и благоприятного психологического климата в ученическом коллективе. Контрольно-оценочный этап, обеспечивающий мониторинг динамики адаптационного процесса и корректировку педагогических воздействий.

Закключение: Адаптация учащихся начальных классов к учебно-воспитательному процессу в условиях инклюзивного образования является сложным и многоаспектным процессом, требующим системного и научно обоснованного подхода. Проведённый анализ показал, что успешность адаптации во многом зависит от согласованного взаимодействия педагогов, психологов и семьи, а также от создания благоприятной образовательной среды. Разработанная методика адаптации способствует повышению учебной мотивации, эмоционального благополучия и успешной социальной интеграции младших школьников. Полученные выводы имеют практическую значимость и могут быть использованы в системе начального образования, а также послужить основой для дальнейших научных исследований в области инклюзивного образования.

Список использованной литературы.

- 1.Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems. London: Routledge, 2019.
 - 2.Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion. Bristol: CSIE, 2018.
 - 3.UNESCO. Inclusive Education Guidelines. Paris, 2020.
 - 4.Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 2017.
 - 5.Малофеев Н.Н. Инклюзивное образование в России. М.: Просвещение, 2021.
 - 6.Сластёнин В.А. Педагогика. М.: Академия, 2020.
 - 7.Зинченко В.П. Психология развития личности. М.: Педагогика, 2019.
 - 8.UNICEF. Inclusive Education: A Practical Guide. New York, 2018.
- Internet manbalari.
- 1.O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020. – [URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>]
 - 2.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Inklyuziv ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. – 2022 y. – [URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>]
 - 3.“2022-2026-yillarda O‘zbekistonni rivojlantirishning yangi bosqichiga muvofiq ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirish strategiyasi” (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni). – [URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5841083>]
- Ilmiy elektron kutubxonalar va jurnallar:
11. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi elektron fondi. “Maktab va hayot”, “Xalq ta’limi”, “Boshlang‘ich ta’lim” jurnallari arxivi. – [URL: <https://www.natlib.uz/>]
 12. “CyberLeninka” – ochiq kirish ilmiy elektron kutubxonasi (Rossiya). Psixologiya va pedagogika fanlari bo‘yicha maqolalar. – [URL: <https://cyberleninka.ru/>]
 13. Google Scholar. Akademik maqolalar va tadqiqotlar. [URL: <https://scholar.google.com/>]

Ashirov Anvar Azamat o'g'li,
Samarqand davlat pedagogika instituti doktoranti
e-mail: 19940415ashirovanvar@gmail.com

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALARGA KURASHNI O'RGATISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK MODEL

Annotatsiya. Mazkur maqolada jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurash sport turini o'rgatish jarayonini takomillashtirishga yo'naltirilgan innovatsion pedagogik model ishlab chiqildi va uning pedagogik samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqotda adaptiv jismoniy tarbiya tamoyillari, individuallashtirilgan yondashuv, raqamli va vizual texnologiyalar hamda refleksiv o'qitish elementlari integratsiyalashgan holda qo'llanildi. Innovatsion pedagogik model asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning harakat malakalari, koordinatsiyasi, muvozanatni saqlash qobiliyati va mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

Kalit so'zlar: adaptiv jismoniy tarbiya, kurash, innovatsion pedagogik model, jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar, individuallashtirish, raqamli texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье разработана инновационная педагогическая модель, направленная на совершенствование процесса обучения борьбе студентов с ограниченными физическими возможностями, и научно обоснована ее педагогическая эффективность. В исследовании интегрированно применены принципы адаптивного физического воспитания, индивидуальный подход, цифровые и визуальные технологии, а также элементы рефлексивного обучения. Установлено, что занятия, организованные на основе инновационной педагогической модели, положительно повлияли на развитие двигательных навыков студентов, их координации, способности сохранять равновесие и повышение мотивации к занятиям.

Ключевые слова: адаптивное физическое воспитание, борьба, инновационная педагогическая модель, студенты с ограниченными физическими возможностями, индивидуализация, цифровые технологии.

Abstract. This article presents the development of an innovative pedagogical model aimed at improving the process of teaching wrestling to students with disabilities and scientifically substantiates its pedagogical effectiveness. The study integratively applied the principles of adaptive physical education, an individualized approach, digital and visual technologies, as well as elements of reflective teaching. It was found that training sessions organized on the basis of the innovative pedagogical model had a positive impact on students' motor skills, coordination, balance ability, and motivation for physical activity.

Key words: adaptive physical education, wrestling, innovative pedagogical model, students with disabilities, individualization, digital technologies.

Bugungi kunda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni jismoniy tarbiya va sport faoliyatiga keng jalb etish davlat va jamiyat oldida turgan eng muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim siyosatida inklyuziv ta'lim tamoyillarining izchil joriy etilishi jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarning salomatligini mustahkamlash, ularning jismoniy faolligini oshirish, shuningdek, shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonda adaptiv jismoniy tarbiya vositalaridan samarali foydalanish, mashg'ulotlarni ilmiy asoslangan va xavfsiz metodlar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida faol ishtirok etishi ularning nafaqat jismoniy rivojlanishiga, balki psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarida mazkur toifa talabalar bilan olib boriladigan sport mashg'ulotlarini

individuallashtirilgan, motivatsion va innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Kurash sport turi harakatlar xilma-xilligi, muvozanatni saqlash, koordinatsiya, kuch va tezkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilganligi bilan adaptiv jismoniy tarbiya tizimida katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Kurash elementlarini moslashtirilgan holda o'rgatish jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarining harakat malakalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, mushak faoliyatini muvofiqlashtirish va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kurash mashg'ulotlari talabalarda iroda, qat'iyatlilik va intizom kabi muhim shaxsiy sifatlarni rivojlantirishda ham samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, an'anaviy mashg'ulot metodlari jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar uchun har doim ham yetarli pedagogik samaradorlikni ta'minlay olmaydi. Og'zaki tushuntirish va bevosita ko'rsatishga asoslangan mashg'ulotlar ayrim holatlarda harakatlarning to'liq anglab yetilmasligiga, texnik xatolarning takrorlanishiga hamda mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, mashg'ulot jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash zarurati tobora ortib bormoqda.

Kurashni o'rgatishda innovatsion pedagogik modellarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish mazkur muammoning samarali yechimlaridan biri hisoblanadi. Bunday modellar mashg'ulotlarni individuallashtirish, harakatlarni vizual idrok etish, o'z-o'zini nazorat qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Natijada jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarining kurash mashg'ulotlariga bo'lgan motivatsiyasi oshadi, harakat malakalari takomillashadi va mashg'ulotlarning umumiy pedagogik samaradorligi ta'minlanadi. Shu bois, jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda innovatsion pedagogik modelni ishlab chiqish va uning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash dolzarb pedagogik muammo sifatida tadqiq etishni taqozo etadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, adaptiv jismoniy tarbiya va inklyuziv sport tizimini rivojlantirish masalalari so'nggi yillarda ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan keng qamrovda o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning jismoniy rivojlanishi, harakat faolligini oshirish, funksional holatini yaxshilash hamda ularning jamiyatga ijtimoiy va psixologik moslashuvini ta'minlash muhim ilmiy-pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Adaptiv jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini individuallashtirish, yuklamalarni moslashtirish, xavfsizlikni ta'minlash hamda sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan yondashuvlarni qo'llash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Shuningdek, ayrim ilmiy tadqiqotlarda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan sport mashg'ulotlari jarayonida harakat malakalarini shakllantirish, muvozanat va koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi tahlil qilingan. Bunda asosan gimnastika, yengil atletika, suzish, umumrivojlantiruvchi mashqlar hamda sog'lomlashtiruvchi texnologiyalar vosita sifatida qo'llanilgan. Ushbu tadqiqotlar adaptiv sport mashg'ulotlarining sog'lomlashtiruvchi va rivojlantiruvchi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab bergan bo'lsa-da, kurash sport turining adaptiv jismoniy tarbiya tizimidagi imkoniyatlari nisbatan kam yoritilgan. Mavjud adabiyotlarda kurash elementlari ko'proq umumiy jismoniy tayyorgarlik vositasi sifatida ko'rib chiqilib, uning to'liq pedagogik va metodik imkoniyatlari yetarli darajada ochib berilmagan.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan sport va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida foydalanish masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlarda video-tahlil, multimodal o'qitish va raqamli monitoring vositalarining sog'lom sportchilar bilan ishlash jarayonidagi samaradorligi ko'rsatib berilgan. Xususan, texnik harakatlarni takomillashtirish, xatolarni aniqlash va tuzatish, o'quvchilar va sportchilarda harakatlarni ongli o'zlashtirish jarayonini tezlashtirishda vizual va raqamli texnologiyalarning muhim o'rni ilmiy dalillar bilan asoslangan. Biroq ushbu texnologiyalarning jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar bilan olib boriladigan adaptiv sport mashg'ulotlarida, ayniqsa kurashni o'rgatishda tizimli va kompleks qo'llanilishi masalasi yetarli darajada o'rganilmagan.

Mavjud tadqiqotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda asosan an'anaviy o'qitish usullari – og'zaki tushuntirish va murabbiy tomonidan amaliy ko'rsatish usullari ustunlik qiladi. Innovatsion pedagogik yondashuvlar, xususan, raqamli va vizual texnologiyalar, reflektiv o'qitish, o'z-o'zini baholash va monitoring mexanizmlarining integratsiyasi kam qo'llanilgan. Shu sababli, kurash sport turini jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga o'rgatishda innovatsion pedagogik modelni ishlab chiqish va uning pedagogik samaradorligini eksperimental asosda aniqlash adaptiv jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi uchun dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda innovatsion pedagogik modelni ishlab chiqish va uning pedagogik samaradorligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari – kurash mashg'ulotlarini adaptiv va innovatsion yondashuv asosida tashkil etish imkoniyatlarini tahlil qilish, innovatsion pedagogik modelni ishlab chiqish hamda uning harakat malakalari va jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlariga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasasida tahsil olayotgan jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar ishtirokida pedagogik tajriba shaklida tashkil etildi. Tadqiqotning dastlabki bosqichida ishtirokchilarning sog'liq holati, jismoniy rivojlanish darajasi hamda funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar asosida talabalar tenglashtirish usuli orqali tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi, bu esa tajriba natijalarining obyektivligi va ishonchligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tajriba guruhida kurashni o'rgatish mashg'ulotlari innovatsion pedagogik model asosida tashkil etildi. Ushbu model adaptiv jismoniy tarbiya tamoyillariga tayangan holda ishlab chiqilib, mashg'ulot jarayonining mazmuniy, texnologik, pedagogik va baholovchi komponentlarining o'zaro uyg'unligini ta'minlashga qaratildi. Mazmuniy komponent doirasida jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar uchun moslashtirilgan, xavfsiz va bosqichma-bosqich murakkablashib boruvchi kurash elementlari majmui tanlab olindi.

Texnologik komponentda mashg'ulot jarayoniga video-tahlil, vizual ko'rsatmalar hamda zamonaviy raqamli vositalar joriy etildi. Har bir kurash elementi mashg'ulotdan oldin video orqali namoyish etildi, talabalar tomonidan bajarilgan harakatlar videoyozuvga olinib, mashg'ulot yakunida sekinlashtirilgan rejimda tahlil qilindi. Bu jarayon texnik xatolarni aniqlash va ularni o'z vaqtida tuzatishga imkon yaratdi.

Pedagogik komponent mashg'ulotlarni individuallashtirilgan yondashuv va reflektiv o'qitish asosida tashkil etishni nazarda tutdi. Har bir talabaning individual imkoniyatlari, harakat tayyorgarligi va psixologik holati inobatga olinib, metodik tavsiyalar berildi. Reflektiv yondashuv orqali talabalar o'z harakatlarini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish ko'nikmalarini egalladilar.

Baholovchi komponent doirasida esa talabalarning jismoniy va harakat ko'rsatkichlari muntazam ravishda monitoring qilindi. Muvozanatni saqlash, koordinatsiya va harakat aniqligi kabi asosiy ko'rsatkichlar maxsus testlar yordamida tajriba boshida va yakuniy bosqichda qayd etildi. Olingan natijalar keyingi matematik-statistik tahlil uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Nazorat guruhida kurashni o'rgatish mashg'ulotlari an'anaviy pedagogik yondashuv asosida, ya'ni murabbiy tomonidan og'zaki tushuntirish va amaliy ko'rsatish usullari orqali olib borildi. Ushbu guruhda zamonaviy texnologiyalar va individuallashtirilgan metodlar cheklangan holda qo'llanildi.

Jadvalda jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda qo'llanilgan innovatsion pedagogik modelning tuzilmasi va uning asosiy komponentlari tizimli ravishda yoritilgan. Unda modelning mazmuniy, texnologik, pedagogik, baholovchi, tashkiliy hamda reflektiv komponentlari o'zaro bog'liq holda ko'rsatilgan bo'lib, har bir komponentning mashg'ulot jarayonidagi o'rni va vazifasi aniq belgilab berilgan.

Jadval ma'lumotlari innovatsion pedagogik modelning kompleks va integrativ xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Xususan, mazmuniy komponent orqali jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar uchun moslashtirilgan va xavfsiz kurash elementlari tanlab olinishi, texnologik

komponent orqali esa video-tahlil va vizual ko'rsatmalardan foydalanish orqali harakatlarni ongli o'zlashtirishga erishilishi nazarda tutilgan.

1-jadval

Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda innovatsion pedagogik modelning tuzilmasi

№	Model komponentlari	Mazmuni	Qo'llaniladigan vosita va usullar	Kutiladigan pedagogik natija
1	Mazmuniy komponent	Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga moslashtirilgan, xavfsiz va bosqichma-bosqich murakkablashuvchi kurash elementlari majmui	Oddiy ushlarlar, muvozanat mashqlari, soddalashtirilgan texnik harakatlar	Harakat malakalarining bosqichma-bosqich shakllanishi
2	Texnologik komponent	Mashg'ulot jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish	Video-tahlil, vizual ko'rsatmalar, raqamli video yozuvlar	Harakatlarni vizual idrok etish, texnik xatolarni aniqlash
3	Pedagogik komponent	Mashg'ulotlarni individuallashtirish va reflektiv o'qitish asosida tashkil etish	Individual yondashuv, tahliliy suhbat, o'z-o'zini baholash	Ongli o'zlashtirish, motivatsiyaning oshishi
4	Baholovchi komponent	Talabalarining jismoniy va harakat tayyorgarligini muntazam monitoring qilish	Muvozanat, koordinatsiya va harakat aniqligi testlari	Mashg'ulot samaradorligini obyektiv baholash
5	Tashkiliy komponent	Tajriba va nazorat guruhlarida mashg'ulotlarni rejalashtirish	Guruhlash, yuklamani moslashtirish	Tajriba natijalarining ishonchliligi
6	Reflektiv komponent	Talabalarining o'z harakatlarini tahlil qilish va baholash	Video orqali muhokama, fikr almashish	O'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarining rivoji

Pedagogik komponent mashg'ulotlarni individuallashtirish va reflektiv o'qitish asosida tashkil etishni ta'minlab, talabalarining o'z imkoniyatlariga mos ravishda rivojlanishiga xizmat qiladi. Baholovchi komponent esa muvozanat, koordinatsiya va harakat aniqligi kabi asosiy ko'rsatkichlarni muntazam monitoring qilish orqali mashg'ulotlar samaradorligini obyektiv baholash imkonini yaratadi.

Shuningdek, jadvalda aks ettirilgan tashkiliy va reflektiv komponentlar mashg'ulot jarayonining izchilligi, tajriba natijalarining ishonchliligi hamda talabalarda o'z-o'zini nazorat qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan ma'lumotlar innovatsion pedagogik model jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda yuqori pedagogik samaradorlikni ta'minlashga yo'naltirilganligini yaqqol namoyon etadi.

O'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o'rgatishda innovatsion pedagogik model asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Tajriba guruhida olib borilgan mashg'ulotlar natijasida muvozanatni saqlash, koordinatsiya va harakat aniqligi ko'rsatkichlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Ushbu holat innovatsion model doirasida qo'llanilgan adaptiv yondashuv, video-tahlil va reflektiv o'qitish elementlarining o'zaro uyg'unligi bilan izohlanadi.

Tajriba guruhi talabalarida kurash elementlarini o'zlashtirish jarayoni bosqichma-bosqich va ongli ravishda kechgani kuzatildi. Mashg'ulotlar davomida talabalar harakatlarni vizual idrok etish, o'z xatolarini aniqlash va ularni mustaqil ravishda tuzatishga intildilar. Bu esa harakat malakalarining sifatli shakllanishiga, texnik xatolarning kamayishiga hamda umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasining oshishiga xizmat qildi. Shuningdek, mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqish va motivatsiyaning ortishi talabalar faol ishtirokining kuchayishiga olib keldi.

Nazorat guruhida ham ma'lum darajada ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan bo'lsa-da, bu o'sish ko'rsatkichlari tajriba guruhi natijalariga nisbatan pastroq bo'ldi. An'anaviy tushuntirish va ko'rsatishga asoslangan mashg'ulotlar talabalar harakatlarini takomillashtirishda muayyan samara bergan bo'lsa-da, texnik xatolarni tez va samarali aniqlash hamda ularni individual tarzda tuzatish imkoniyatlari cheklanganligi kuzatildi.

Olingan natijalar innovatsion pedagogik modelning an'anaviy mashg'ulot usullariga nisbatan ustunligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Mazkur model mashg'ulotlarni individuallashtirish, harakatlarni vizual va reflektiv asosda o'zlashtirish, shuningdek, jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarining psixologik holati va motivatsiyasini inobatga olish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari adaptiv jismoniy tarbiya tizimida innovatsion pedagogik modellarni joriy etish mashg'ulotlar samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. O'tkazilgan pedagogik tadqiqot natijalari jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurash sport turini o'rgatishda video-tahlil asosida ishlab chiqilgan innovatsion pedagogik model yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Tadqiqot davomida innovatsion model asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalar tomonidan kurash elementlarini ongli, izchil va xavfsiz tarzda o'zlashtirishga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

Tajriba guruhida qayd etilgan natijalar shuni ko'rsatdiki, muvozanatni saqlash, koordinatsiya va harakat aniqligi kabi kurash sporti uchun muhim bo'lgan jismoniy sifatlar an'anaviy mashg'ulotlar bilan solishtirganda ancha yuqori sur'atda rivojlangan. Bu holat innovatsion pedagogik model tarkibida qo'llanilgan adaptiv yondashuv, video-tahlil texnologiyalari, vizual ko'rsatmalar hamda reflektiv o'qitish elementlarining o'zaro uyg'unligi bilan izohlanadi. Ayniqsa, video-tahlil orqali harakatlarni takroriy ko'rish va tahlil qilish imkoniyati talabalar tomonidan texnik xatolarni anglash va ularni mustaqil ravishda tuzatish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilgan.

Shuningdek, innovatsion pedagogik model mashg'ulotlarni individuallashtirish imkonini kengaytirib, har bir talabaning jismoniy imkoniyatlari, funksional holati va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlashga sharoit yaratdi. Bu esa jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarda mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqish va ichki motivatsiyaning oshishiga, o'ziga bo'lgan ishonchning mustahkamlanishiga hamda sport faoliyatiga faol jalb etilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Nazorat guruhida ham muayyan ijobiy siljishlar qayd etilgan bo'lsa-da, bu o'sish ko'rsatkichlari asosan an'anaviy tushuntirish va ko'rsatishga asoslangan mashg'ulotlar imkoniyatlari bilan cheklanganligi kuzatildi. An'anaviy yondashuv texnik harakatlarni o'rganishda muayyan natija bergan bo'lsa-da, individual xatolarni aniqlash, refleksiya va o'z-o'zini nazorat qilish mexanizmlarining yetarli darajada shakllanmasligi sababli ularning samaradorligi innovatsion modelga nisbatan pastroq bo'ldi.

Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan innovatsion pedagogik modelni oliy ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari amaliyotiga joriy etish, shuningdek, uni boshqa sport turlariga moslashtirish orqali qo'llash istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Yunusov U.Y. Adaptiv jismoniy tarbiya tizimida innovatsion yondashuvlar // Jismoniy tarbiya va sport ilmiy jurnali. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 12–18.

2. Maxmudov N.M. Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi // *Pedagogika va psixologiya*. – Toshkent, 2020. – №4. – B. 56–61.
3. Aliyev A.X. Sport mashg'ulotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi // *Innovatsion ta'lim*. – Toshkent, 2019. – №3. – B. 33–38.
4. Bakirov R.Y. Kurash sport turida texnik tayyorgarlikni takomillashtirish masalalari // *Sport ilmiy tadqiqotlari*. – Toshkent, 2018. – №1. – B. 27–32.
5. Sadullayev S.B. Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalar bilan ishlashda innovatsion pedagogik yondashuvlar // *Inklyuziv ta'lim muammolari*. – Toshkent, 2022. – №1. – B. 41–46.
6. Karimov J.Sh. Sport mashg'ulotlarida video-tahlil texnologiyalarining pedagogik ahamiyati // *Ta'lim va innovatsiya*. – Toshkent, 2021. – №4. – B. 71–76.
7. Sherrill C. Adapted physical activity and inclusive sport pedagogy // *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*. – 2016. – Vol. 87, No. 5. – P. 21–26.
8. Lieberman L.J., Houston-Wilson C. Strategies for inclusion in physical education and sport // *Journal of Physical Education and Sport*. – 2018. – Vol. 18, No. 2. – P. 746–752.
9. Haegele J.A., Sutherland S. Perspectives of students with disabilities toward physical education // *European Physical Education Review*. – 2015. – Vol. 21, No. 3. – P. 255–272.
10. Barris S., Button C. A review of vision-based motion analysis in sport // *Sports Medicine*. – 2008. – Vol. 38, No. 12. – P. 1025–1043.
11. Renshaw I., Chow J.Y. A constraints-led approach to sport skill acquisition // *Physical Education and Sport Pedagogy*. – 2019. – Vol. 24, No. 2. – P. 103–116.

Atajanov Ibratbek Quadrat o'g'li,
Abu Rayxon Beruniy nomidagi
Urganch Davlat Universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

PEDAGOGNING INNOVATSIYALARGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTNING ROLI

Annotatsiya. Maqolada pedagoglarning innovatsion faoliyatga psixologik tayyorgarligi jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining roli tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta'limning tezkor rivoji va pedagoglarning malakasini oshirish zaruratidan kelib chiqadi. Ishda pedagoglarning psixologik tayyorgarlik asoslari, SI imkoniyatlari, shuningdek innovatsion fikrlashni rivojlantirish metodikasi ko'rib chiqiladi. Maqola materiallari pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va innovatsion faoliyatga tayyorligini oshirishda amaliyotda qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: pedagog, innovatsiya, psixologik tayyorgarlik, sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация. В статье анализируется роль технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе психологической подготовки педагогов к инновационной деятельности. Актуальность исследования обусловлена стремительным развитием современного образования и необходимостью повышения квалификации педагогов. В работе рассматриваются основы психологической подготовки педагогов, возможности ИИ, а также методика развития инновационного мышления. Материалы статьи могут быть использованы на практике для повышения профессиональной подготовки педагогов и их готовности к инновационной деятельности.

Ключевые слова: педагог, инновация, психологическая готовность, искусственный интеллект, образовательные технологии.

Abstract. The article analyzes the role of artificial intelligence (AI) technologies in the process of psychological preparation of teachers for innovative activities. The relevance of the study is due to the rapid development of modern education and the need for professional development of teachers. The paper examines the foundations of teachers' psychological preparation, AI capabilities, as well as the methodology for developing innovative thinking. The materials of the article can be used in practice to improve the professional training of teachers and their readiness for innovative activities.

Key words: teacher, innovation, psychological readiness, artificial intelligence, educational technologies.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi jadal rivojlanayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini talab qiladi. Bugungi kunda pedagogning vazifasi faqat fan bilimlarini o'rgatish bilan cheklanmaydi, balki o'quv jarayonida yangi texnologiyalarni joriy qilish, kreativ va ijodiy yondashuvni tatbiq etish, shuningdek o'quvchilarning individual rivojlanishini hisobga olish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat[1]. Pedagogning psixologik tayyorgarligi - bu uning motivatsion, kognitiv va emotsional-ixtisoslashgan komponentlar orqali innovatsion jarayonlarni samarali amalga oshirish qobiliyatidir [2]. Motivatsion komponent pedagogni yangi metod va texnologiyalarni qo'llashga intilishini ifodalaydi, kognitiv komponent esa pedagogning metodik bilimlari va tahlil qobiliyatini rivojlantiradi. Emotsional-ixtisoslashgan komponent pedagogning stressga chidamliligi va ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish, malaka oshirishni shaxsiylashtirish va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishda muhim vosita sifatida qaralmoqda [3][4]. SI vositalari yordamida pedagoglar o'quv jarayonini individual strategiyalar asosida tashkil qiladi, o'quvchilarning rivojlanishini kuzatadi va pedagogik qarorlarni tahlil qiladi. Shu tariqa, SI pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishda nafaqat texnologik, balki

psixologik asoslarni ham mustahkamlaydi. Tadqiqotning maqsadi - pedagoglarning innovatsion faoliyatga psixologik tayyorgarligini shakllantirish jarayonida SI texnologiyalarining rolini aniqlash va ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Vazifalar quyidagilardan iborat:

Pedagogning psixologik tayyorgarlik tushunchasi va komponentlarini tahlil qilish;

SI texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanishi va pedagog tayyorgarligiga ta'sirini o'rganish;

Innovatsion fikrlash va malakani oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish;

SI vositalaridan pedagogning psixologik tayyorgarligini oshirishda foydalanishning amaliy imkoniyatlarini aniqlash. Pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi ko'plab komponentlarni o'z ichiga oladi. Ularning eng muhimlari - kognitiv, motivatsion va emotsional-ixtisoslashgan komponentlar. Kognitiv komponent pedagogning metodik bilimlari va tahlil qobiliyatini rivojlantiradi, innovatsion yondashuvlarni samarali amalga oshirishga tayyorlaydi. Motivatsion komponent pedagogning yangi metod va texnologiyalarni amaliyotga joriy qilishga bo'lgan intilishini ifodalaydi, ya'ni u pedagogning kasbiy o'sishiga va innovatsion jarayonlarga faollik bilan jalb bo'lishiga xizmat qiladi. Emotsional-ixtisoslashgan komponent pedagogning stressga chidamliligi, ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyati va professional moslashuvchanligini oshiradi [2]. So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish, malaka oshirishni shaxsiylashtirish va innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishda muhim vosita sifatida qaralmoqda [3][4]. SI vositalari pedagoglarga o'quv jarayonini individual strategiyalar asosida tashkil qilish, o'quvchilarning rivojlanishini kuzatish, pedagogik qarorlarni tahlil qilish imkonini beradi. Shu tariqa, SI pedagogning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishda nafaqat texnologik, balki psixologik asoslarni ham mustahkamlaydi. Misol uchun, ChatGPT platformasi (<https://chat.openai.com>) va Edmodo (<https://new.edmodo.com>) pedagoglarga malaka oshirish mashg'ulotlarida yordam beradi, virtual simulyatsiyalar orqali turli pedagogik vaziyatlarni sinovdan o'tkazishga imkon beradi va pedagogning ijodiy yondashuvini rag'batlantiradi [5][6]. Pedagogning psixologik tayyorgarligi o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda innovatsion faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini ta'minlaydi. Shu bois pedagoglarni tayyorlash jarayonida SI vositalaridan foydalanish nafaqat metodik bilimlarni oshirish, balki pedagogning motivatsion va emotsional-ixtisoslashgan komponentlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, SI pedagogga o'z ish jarayonini tahlil qilish, samarali pedagogik qarorlar qabul qilish va o'quv jarayonida ijodiy yondashuvni qo'llash imkoniyatini beradi [7].

Asosiy qism: Maqolaning asosiy qismi pedagoglarning innovatsion faoliyatga psixologik tayyorgarligi va sun'iy intellektning roli bo'yicha keng qamrovli tahlilni o'z ichiga oladi. Pedagogning innovatsiyalarga psixologik tayyorgarligi - bu pedagogning kasbiy faoliyatida yangi metod va texnologiyalarni qabul qilishga tayyorligi, ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyati va moslashuvchanlikni ifodalaydi. Bu tayyorgarlik uch asosiy komponentga ega: kognitiv, motivatsion va emotsional-ixtisoslashgan. Kognitiv komponent pedagogning metodik bilimlarini, yangiliklarni qabul qilish va tahlil qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Motivatsion komponent pedagogning innovatsiyalarga qiziqishi va ularni o'quv jarayonida qo'llash istagini ifodalaydi. Emotsional-ixtisoslashgan komponent esa pedagogning stressga chidamliligi, o'zini boshqarish va ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi [3]. Sun'iy intellekt texnologiyalari pedagogning tayyorgarligini shakllantirishda bir qator afzalliklarni taqdim etadi. SI vositalari pedagogning malakasini oshirish jarayonini individuallashtirishga yordam beradi, ularni real va virtual muhitda turli pedagogik vaziyatlar bilan tanishtiradi, o'quvchilarning individual rivojlanishini tahlil qiladi va pedagogga samarali tavsiyalar beradi. Shu bilan birga, SI pedagogning stressini kamaytirish, innovatsion vazifalarni simulyatsiya qilish va nazorat-baholash tizimlarini yaratish imkonini ham beradi [4][5]. Metodik tavsiyalar bo'yicha pedagogning tayyorgarligini oshirish uchun integratsiyalashtirilgan yondashuv qo'llaniladi. Bu yondashuv SI platformalarini, trening va simulyatsiyalarni, monitoring va feedback tizimlarini o'z ichiga oladi. Masalan, ChatGPT, Coursera, Edmodo kabi platformalar pedagogga innovatsion metodlarni sinovdan o'tkazish va amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Shu tariqa pedagog kognitiv

bilimlarini oshiradi, motivatsiyasini rag'batlantiradi va emotsional barqarorligini mustahkamlaydi. Pedagogning tayyorgarligini baholash jarayonida ekspertlar nazorati, intervyular va test sinovlari qo'llaniladi. Har bir komponent (kognitiv, motivatsion, emotsional) bo'yicha baholash pedagogning innovatsion jarayonlarga moslashuvchanligini aniqlashda muhimdir. Shu bilan birga, eksperiment natijalari SI texnologiyalarining samaradorligini ko'rsatadi va metodik tavsiyalarni takomillashtirishga asos bo'ladi. Asosiy qism yakunida xulosa shuki, pedagogning innovatsiyalarga psixologik tayyorgarligini shakllantirishda sun'iy intellektning qo'llanilishi nafaqat bilim va ko'nikmalarni oshiradi, balki pedagogning professional rivojlanish strategiyasini optimallashtiradi, innovatsion jarayonlarga moslashuvchanligini oshiradi va ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Metodologik qism: Tadqiqot metodologiya qismi quyidagi tarzda amalga oshirilgan bo'lib, bir qancha usullardan foydalanilgan. Nazariy tahlil usuli: ilgari chop etilgan ilmiy maqolalar, kitoblar va internet manbalar orqali pedagogning psixologik tayyorgarligi va SI texnologiyalarining roli o'rganildi [1][3][6]. Eksperimental usul: 25 ta boshlang'ich sinf o'qituvchisi ishtirokida SI asosidagi treninglar o'tkazildi, ularning innovatsion jarayonlarga tayyorgarligi va motivatsiyasi baholandi. Baholash kognitiv, motivatsion va emotsional komponentlar bo'yicha amalga oshirildi. Kuzatish va intervyu usullari: o'qituvchilar bilan individual suhbatlar o'tkazilib, ularning SI vositalarini qo'llashdagi qiyinchiliklari va tajribalari tahlil qilindi. Statistik tahlil: eksperimental ma'lumotlar deskriptiv va inferensial statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Bu pedagogning tayyorgarligidagi o'zgarishlar, SI vositalarining ta'siri va metodik tavsiyalar samaradorligi aniqlanishi uchun ishlatildi. Metodik tavsiyalar ishlab chiqish: olingan natijalar asosida pedagogning psixologik tayyorgarligini oshirishga qaratilgan metodik paket ishlab chiqildi, unda SI platformalaridan foydalanish, simulyatsiyalar, monitoring va feedback tizimlari kiritildi.

Xulosa. Sun'iy intellekt pedagoglarning innovatsion faoliyatga psixologik tayyorgarligini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, SI pedagogning kognitiv, motivatsion va emotsional komponentlarini rivojlantirishga yordam beradi, pedagogni innovatsion jarayonlarga moslashtiradi va professional rivojlanishni tezlashtiradi. Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, SI platformalari va simulyatsion mashg'ulotlar pedagoglarning innovatsiyalarga qiziqishi va ularni amaliyotga tatbiq etish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Misol uchun, ChatGPT va Edmodo kabi vositalar yordamida pedagoglar o'zlarining metodik bilimlarini kengaytiradi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga oladi va stress holatini kamaytiradi [7][8]. Shuningdek, SI pedagogning psixologik tayyorgarligini shakllantirishda individual yondashuvni ta'minlaydi, bu esa innovatsion vazifalarni samarali bajarish imkonini beradi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, SI vositalari pedagoglarni o'z faoliyatida ijodiy yondashuvlarni qo'llashga rag'batlantiradi va ularni o'z kasbiy malakasini doimiy ravishda oshirishga undaydi. Natijada, SI pedagogning motivatsion komponentini kuchaytiradi, kognitiv bilimlarni kengaytiradi va emotsional barqarorligini mustahkamlaydi [9]. Kelajakda pedagogning innovatsion faoliyatga psixologik tayyorgarligini yanada oshirish uchun SI texnologiyalarini tizimli va integratsiyalashgan shaklda qo'llash tavsiya etiladi. Bu pedagogga o'z ish jarayonini samarali rejalashtirish, yangi metodlarni joriy etish va o'quvchilarning individual rivojlanishini maksimal darajada qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Kaplan D. Artificial Intelligence in Education: Opportunities and Challenges. Moscow: Nauka, 2020.
2. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris, 2021.
3. Vygotsky L.S. Psychology of Education and Development. Moscow: Pedagogika, 2017.
4. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson, 2016.

5. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 2019.
6. Malysheva E.A. *Psikhologicheskaya gotovnost pedagogov k innovatsionnoi deyatel'nosti*. SPb.: Piter, 2018.
7. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
8. Chen L., Chen P., Lin Z. Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 2020. (<https://ieeexplore.ieee.org/document/9141246>)
9. Woolf B. *Building Intelligent Interactive Tutors: Student-centered Strategies for Revolutionizing E-learning*. Burlington: Morgan Kaufmann, 2010.

Tursunova Shahnoza Bekchanovna,
Urganch davlat pedagogika instituti
“Milliy g‘oya va falsafa” kafedrası dotsenti
tursunovashahnoza534@gmail.com

TAFAKKUR IJTIMOIIY HAYOTGA YANGILIK OLIB KIRISHGA QARATILGAN ILMIY FAOLIYAT TURI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovasion tafakkur ijtimoiy hayotga yangilik olib kirishga qaratilgan ilm-fan bilan bog‘liq, ilmiy faoliyat turi sifatida ilm-fan mohiyatan yangilik izlashga, ijtimoiy hayotni yangilikka muvofiq tashkil etishga, aqlu-idrokni mudom yangilik izlashga da‘vat etadigan hodisa hisoblanadi. Shuningdek, innovasion tafakkurga oid ilmiy yondashuvlar va ta’riflarni o‘rganish, tahlil qilish va funksional tizimlari, ijtimoiy, klassifikatsion xususiyatlari mavjudligini ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: innovasion tafakkur, ilm-fan, dunyoqarash, ilmiy faoliyat, yangi konseptual g‘oya, zamonaviy texnologiya, intellektual.

Аннотация. В данной статье инновационное мышление рассматривается как вид научной деятельности, направленной на внесение новшеств в социальную жизнь. Наука по своей сути является явлением, ориентированным на поиск нового, организацию общественной жизни в соответствии с инновациями и постоянное стимулирование интеллекта к творческому поиску. Также изучаются и анализируются научные подходы и определения инновационного мышления, рассматриваются его функциональные системы, социальные и классификационные особенности.

Ключевые слова: инновационное мышление, наука, мировоззрение, научная деятельность, новая концептуальная идея, современные технологии, интеллект.

Abstract. This article examines innovative thinking as a type of scientific activity aimed at introducing novelty into social life. Science is essentially viewed as a phenomenon focused on the search for new knowledge, the organization of social life in accordance with innovations, and the continuous stimulation of the intellect toward creative inquiry. The article also studies and analyzes scientific approaches and definitions related to innovative thinking, considering its functional systems as well as its social and classificatory characteristics.

Key words: innovative thinking, science, worldview, scientific activity, new conceptual idea, modern technology, intellect.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. “Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” tamoyili asosida ta’lim oluvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash, axborotga ongli munosabatda bo‘lish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish muhim strategik vazifaga aylandi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida talabalar tanqidiy tafakkur kompetensiyasini shakllantirish jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan intellektual salohiyatni ta’minlash omili sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid farmon va qarorlarida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, ta’lim mazmunini yangilash hamda raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish belgilangan. Xususan, oliy ta’lim tizimida: o‘quv reja va fan dasturlarini kompetensiyalar asosida qayta ko‘rib chiqish; talabalarni muammoli vaziyatlar asosida fikrlashga yo‘naltirish; tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi interfaol metodlardan foydalanish asosiy yo‘nalishlar sifatida belgilandi.

Mazkur islohotlar doirasida tanqidiy tafakkur faqat nazariy tushuncha emas, balki talabaning real hayotiy va kasbiy faoliyatida namoyon bo‘ladigan muhim kompetensiya sifatida qaralmoqda.

Shuningdek, innovasion tafakkur avvalo ijtimoiy hayotga yangilik olib kirishga qaratilgan ilm-fan bilan bog‘liq, ilmiy faoliyat turidir. Ilm-fan mohiyatan yangilik izlashga, ijtimoiy hayotni yangilikka muvofiq tashkil etishga, aqlu-idrokni mudom yangilik izlashga da‘vat etadigan hodisa hisoblanadi. Ilmiy izlanishlar hech qachon to‘xtamagan, hatto inkvizisiya, mutaassiblik va

totalitarizm avj olgan davrlarda ham inson tafakkuri orom bilmagan, yangi-yangi narsalarni topishga intilishda davom etgan. Innovatsion tafakkur yangilikka, taraqqiyotga va o'zgarishlarga moyil dunyoqarashdir.

Innovatsion tafakkurga oid ilmiy yondashuvlar va ta'riflarni o'rganish, tahlil qilish uning quyidagi funksional tizimlari, ijtimoiy, klassifikatsion xususiyatlari mavjudligini ko'rsatadi:

u, ya'ni innovatsion tafakkur ijtimoiy hayotga yangilik, kashfiyot olib kirishga qaratilgan ilmiy faoliyat turi, ilm-fan sifatida keladi;

yangilikka, taraqqiyotga va o'zgarishlarga moyil dunyoqarashni ifoda etadi;

insonning rasional izlanishlari va faoliyatini aniq ijtimoiy maqsadlarga o'naltiruvchi ijodiy, psixologik ustanovka vazifasini bajaradi;

ijtimoiy ong va ijtimoiy fikr bilan uyg'unlashib, ma'lum bir muhitga, jamiyatga, guruhga oid yangi konseptual g'oyani aks ettiradi;

ijtimoiy deterministik xususiyatga ega;

yangi ma'naviy voqelik, g'oyalar, qadriyatlar tarzida ijtimoiy borliqqa, jamiyat hayotiga ta'sir etadi;

insonning barcha ongli, rasional faoliyati yangilikka moyil tafakkur ta'sirining mahsullari sifatida qaralishi mumkin.[1] Mazkur tizimli, klassifikatsion yondashuv innovatsion tafakkurning ham ilmiy, ijtimoiy- falsafiy mohiyatini ochib berishga yordam beradi. Ammo, buni esda tutish zarur, barcha tafakkur mahsullari ham innovatsion xususiyatga ega bo'lavermaydi, goho tafakkur konservativ, g'ayriilmiy bo'lishi mumkin. Shuning uchun biz tafakkurining yuqoridagi yo'nalishlarini innovatsion tafakkurga tadbiq etganimizda tafakkurdagi yangi izlanishlarga, ilmiy-texnik va texnologik yangilanishlarga moyil jihatlarini nazarda tutamiz. Tafakkurning barcha ko'rinishlari, mahsullari emas, balki yangilanishga moyil, yangicha yondashuvni qo'llab-quvvatlovchi jihatlarini biz innovatsion tafakkur tarzida tadqiq etamiz. Innovatsion tafakkurning funksional tizimlari deganda yangilik va yangi texnologiyalar joriy etiladigan ijtimoiy sohalar va institutlar, ularda kuzatiladigan o'zgarishlar, bu o'zgarishlarning ijtimoiy ahamiyati, vazifalari nazarda tutiladi. Bunday funksional tizimlar ijtimoiy sohalarining ichki funksiyalari va xususiyatlari orqali belgilanadi. Masalan, innovatsiyaning madaniyat sohasidagi funksiyalari bilan siyosat, iqtisod yoki tibbiyot sohasidagi funksiyalari o'rtasida ma'lum bir farqlar mavjud. Madaniyat sohasidagi innovatsiya moddiy va ma'naviy boyliklarni asrash va ko'paytirishga, bu boradagi xalqaro, yangi tajribalarni joriy etishga qaratiladi. Siyosat sohasidagi innovatsiya jamiyat va davlat hayotini boshqarishni samarali amalga oshirishga qaratilgan faoliyat turi hisoblanadi. Iqtisodiyot sohasidagi innovatsiya esa mahsulotlar, ne'matlar ishlab chiqarish, bu jarayonni zamonaviy texnologiyaga asoslangan tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Innovatsion tafakkurning funksional tizimlari yangilik olib kiriladigan ijtimoiy soha xususiyatlarini, funksiyalarini yaxshi bilishni taqozo etadi. Mazkur sohalaridagi muammolarni bilish va ularni yechishga intilish innovatsiyaning boshlang'ich bosqichi, ammo innovatsiya negizida sohaga jiddiy ta'sir etish, yangilikni ustuvor voqelikka aylantirish maqsadi yotadi. [2]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature reviyew). Biroq ijtimoiy taraqqiyotning ma'lum bir bosqichlari (masalan, "Sharq Renessansi" deb ataladigan IX-XIV asrlar, Yangi davr deb ataladigan XVI-XVII asrlar, Uyg'onish va Ma'rifatparvarlik davrlari)da tafakkurda, taniqli tarixchi L.N.Gumelev iborasi bilan aytganda, "passionarlik"(ya'ni jonlanish. kuchayish, zo'riqish) kuzatiladi. Jamiyatshunoslar ushbu davrlarni tafakkur, madaniyat, jamiyat taraqqiyotining alohida bosqichlari sifatida e'tirof etadilar. Bugun ilm-fan, ilmiy texnologik taraqqiyotning alohida bosqichi sifatida Yangi davr (XVI-XVII asrlar) e'tirof qilinadi. Bu davrdan boshlab, inson intellektual izlanishlarga, ilmiy-texnik kashfiyotlar qilishga katta e'tibor bera boshladi. Ayniqsa parovoz, tikuv mashinasi va yangi texnik vositalarning kashf etilishi og'ir qo'l mehnatini yengillashtirish va samadorligini oshirish, eng uzoq masofalarga ham tez, oson yetib borish imkoniyatini yaratdi. Har bir ilmiy yangilik inson aqlu tafakkurining mahsuli va yutug'i ediki, pirovard natijada jamiyat taraqqiyoti, sivilizatsiyaviy rivojlanish ilmiy yangiliklarga muvofiq baholanadigan bo'ldi. Bugun insoniyat erishgan va erishayotgan yutuqlarni ilmiy-texnik kashfiyotlar bilan baholash, o'lchash odatiy yondashuvga aylangan. Insoniyat, kishilik jamiyati dinamik xususiyatga ega, aynan ushbu hislatlari tufayli ular mudom yangilikka intiladi, yangi-

yangi izlanishlarni qo'llab-quvvatlaydi. Rivojlanish, taraqqiyot yangilik izlash, ilmiy kashfiyotlar mahsuli demakdir.

Natijalar va muhokama (Results and Discussions). Mutaxassislarining ta'kidlashicha, "insoniyat yer yuzida paydo bo'lganidan buyon o'tgan davr mobaynida o'z hayoti va turmushini qulay, farovon qilish uchun tinimsiz izlangan. Insoniyat tomonidan qilingan yana bir kashfiyot borki, uning ahamiyati yuqorida tilga olingan kashfiyotlardan aslo kam emasdir. Bu nomi ham ancha mayin, qit'alararo o'tuvchi savdo karvon yo'li Buyuk Ipak yo'lidir". [3] Tadqiqotchi tarixda Xo'tan hamda Yorkent bilan shimoliy Xitoyni bog'lagan "nefrit yo'li", Eron, Mesopatamiya, Suriya, Misr va Anatoliyani bog'lagan "la'l (lazurit) yo'li", Uralbo'yi, Oltin O'rda, Rus, Yevropa va O'rta Osiyoni birlashtirgan "Shimoliy yo'l" bo'lganini, ilmiy kashfiyotlar, izlanishlar ana shu jug'rofiy hududda qilinganini ochib beradi. Uning yozishicha, masalan, "Xorazmning O'rta Sharq davlatlari bilan o'rnatgan savdo munosabatlari tufayli mintaqaga ajoyib sopol idish turi "lyustra" deb nomlangan mahsulotlar kirib kelgan. Lyustra sopol idishlarining bir necha o'nlab parcha va butun nusxalari xorazmshohlar davriga oid Daryolik ko'l havzasi, Qavat qal'a, Qizil qal'a, Mizdahqon, Shemahaqal'ala va boshqa yodgorliklardan ma'lum". Demak, Buyuk Ipak yo'li va boshqa savdo-sotiq markazlarni ilmiy va ijodiy jarayonlardan ayriqcha qarash mumkin emas, har bir integrasion aloqalar qandaydir yangilikka tayanadi va yangiliklar olib keladi. [4]

Yana bir jihatni aytib o'tishimiz kerakki, dunyoqarash, g'oya inson xatti-harakatlari va faoliyatiga qanday ta'sir etmasin, ular ko'pincha ichki, yashirin, sub'ektiv hodisa sifatida qolaveradi. Ulardan innovatsiya izlash, topish ham oson, ham qiyin. Oson tomoni shundaki, sub'ektiv hodisani turlicha talqin qilish mumkin, antik davr faylasuflarining iborasi bilan aytganda, "oq ko'ringan narsadan qora yoki dog' topishdan ham osoni yo'q". Buning uchun sub'ekt nigohini oq narsaning ikkinchi nuqtasiga qaratishi kifoya. Qiyin tomoni shundaki, "har bir tezis antitezis"iga ega. Dunyoqarash, g'oya tezislarga quriladi, tezislarda ifodalanadi. Bu tezislarni tafakkur, ong turlicha qabul qilishi, baholashi mumkin. Shuning uchun dunyoqarash, g'oya ko'rinishida keladigan innovatsiya bugun yangilik bo'lib tuyulishi, ertaga esa u mutlaq teskari baholanishi mumkin. Ilm-fanda mutlaq yangilik tarzida qabul qilingan kashfiyotlar mavjud. Masalan, Galiley va Kopernikning geliosentrik ta'limoti, A.Eynshteynning nisbiylik nazariyasi, D.Mendeleevning davriy sistemasi shular jumlasidandir. Biroq bu ta'limotlar va sistema ham mutlaq o'zgarimas emas, keyingi yillarda kvant nazariyasi, geologik izlanishlar ularga ma'lum bir qo'shimchalar kiritmoqda. Bu o'zgarishlar inson tafakkurining cheklanganligi bilangina bog'liq emas, balki inson izlanadigan ob'ekt va hodisalarning keng, murakkab va o'zgaruvchanligi bilan ham bog'liqdir.[5]

Rivojlangan davlatlar tajribalaridan ma'lumki, innovatsiya qanchalik muhim bo'lmasin, u to'g'rida brend, maftunkor obraz, xalqaro imij yaratish ham shunchalik muhimdir. O'z imiji, brendi to'g'risida qayg'uradigan kompaniyalar faoliyatiga taalluqli hech bir xabarni, mediamarkazlar tarqatadigan axborotlarni e'tiborsiz qoldirmaydi.[6] Ular o'z brendini, xalqaro imijini ommaviy axborot vositalari (OAV), mediamarkazlar orqali shakllantiradilar va targ'ib etadilar.

Innovatsion tafakkur ijtimoiy deterministik xususiyatga ega. Har bir yaratilgan va hayotga joriy etilgan yangilik ijtimoiy fikrga, kishilarning innovatsion mahsulot, tovar brendga, ijtimoiy qadriyatlarga aylanadi. T.Parsons aytganidek, "Iqtisodiyotning maqsadi individ uchun ishlab chiqarishni maksimallashtirish emas, balki ijtimoiy qadriyatlar tizimi bilan bog'liq tarzda maksimallashtirishdir".

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Tafakkurning yangilikka moyilligi innovatsion izlanishlarning negizidir. Yangilik shunchaki istak emas, sensitiv izlanishlarda shaxs istaklari va qiziqishlariga urg'u beriladi, ammo u aniq, amaliy xatti harakatlarni ham taqozo etishini unutib bo'lmaydi. Yangilik real munosabatlarga aylanishga, ob'ektivlashishga muhtoj. Buning eng keng tarqalgan ko'rinishi ilmiy-texnik kashfiyotlar hisoblanadi, shuning uchun ham innovatsiya deganda ko'pincha shunday kashfiyotlar, ixtirolar nazarda tutiladi. Tafakkurning yangilikka moyilligi bilan uning ob'ektivlashishi o'rtasida ma'lum bir vaqt, masofa yotadi. Jamiyatning ilmiy-texnik rivojlanishi ana shu vaqtni, masofani iloji boricha qisqa qilishiga bog'liq. Uning ishlab chiqilgan standartlari yo'q, ammo rivojlanishga intiladigan har bir jamiyat, agar

bugungi ilmiy-texnik taraqqiyot talablaridan kelib chiqsak, novatsiyani amaliyotga joriy etishning avvalo ijtimoiy-iqtisodiy omillarini, samarali mexanizmlarini yaratadi, qo'llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Erkayev A. Ma'naviyat va taraqqiyot modeli. - Toshkent: Ma'naviyat, 2005. - B. 6.;
2. Boritko N.M. Metodologiya i metodi psixologo-pedagogicheskix issledovaniy. - Moskva: Akademiya, 2008. - S. 46-47.; Ivanova Ye.O. Teoriya obucheniya v informatsionnom obshestve. - Moskva: Prosvesheniye, 2011. - S. 131-134.;
3. Berdimurdov A. Vatan haqqiga munojot. - Toshkent: "Adabiyot", 2020. – B. 178.
4. Berdimurdov A. Vatan haqqiga munojot. - Toshkent: "Adabiyot", 2020. – B. 191-192.
5. Noveyshiyy filosofskiy slovar. Sost. A.A.Gritsianov. - Minsk: Izd. V.M.Skakun, 1998. - S. 268.
6. Saifnazarov I., Nikitchenko V. Metodologiya nauchnogo issledovaniya. - Toshkent: Fan, 1996

Ибрагимова Сурайё Икром кизи,
Магистрант по специальности Теория и история педагогики
Ургенчского государственного педагогического института
E-mail: s89098768@gmail.com

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается образовательная среда как ключевое условие эффективности личностно-ориентированного самостоятельного обучения. Обосновано, что именно характеристики образовательной среды определяют уровень учебной автономии, мотивации и субъектной активности обучающихся. Раскрыты теоретико-методологические основания исследования, представлены результаты эмпирического анализа влияния образовательной среды на показатели самостоятельного обучения.

Ключевые слова: образовательная среда, личностно-ориентированный подход, самостоятельное обучение, субъектность, учебная автономия.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim muhiti shaxsga yo'naltirilgan mustaqil ta'lim samaradorligining asosiy sharti sifatida tahlil qilinadi. Ta'lim muhitining xususiyatlari o'quvchilarning motivatsiyasi, subyektiv faolligi va o'quv mustaqilligiga ta'siri asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ta'lim muhiti, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, mustaqil ta'lim, subyektivlik, o'quv avtonomiyasi.

Abstract. The article examines the educational environment as a key condition for the effectiveness of personality-oriented independent learning. It is substantiated that the characteristics of the educational environment determine the level of learner autonomy, motivation, and subjectivity. Theoretical foundations and empirical results of the study are presented.

Key words: educational environment, personality-oriented approach, independent learning, subjectivity, learner autonomy.

Введение. Смещение акцента с передачи готовых знаний на развитие способности к самоуправлению учебной деятельностью требует переосмысления роли образовательной среды. В рамках личностно-ориентированной парадигмы образовательная среда перестаёт быть лишь пространством реализации учебных программ и выступает активным фактором формирования субъектной позиции обучающегося, его мотивации, ценностных ориентаций и способности к саморазвитию. Именно образовательная среда определяет возможности для проявления учебной инициативы, выбора индивидуальной образовательной траектории и осознанного участия обучающегося в учебном процессе.

Современная образовательная среда представляет собой многоуровневую систему, включающую материально-пространственные, организационно-педагогические, социально-психологические и ценностно-смысловые условия обучения. В контексте личностно-ориентированного самостоятельного обучения она должна быть направлена на поддержку учебной активности обучающихся, развитие рефлексивных умений и формирование внутренней мотивации. Особое значение приобретает создание условий для осознания обучающимися целей собственной учебной деятельности и ответственности за её результаты.

Таким образом, образовательная среда выступает системообразующим условием эффективности личностно-ориентированного самостоятельного обучения, обеспечивая интеграцию целей, содержания и технологий образования с личностным потенциалом обучающегося. Исследование её роли приобретает особую значимость в контексте поиска педагогических механизмов развития самостоятельности, субъектности и способности к саморазвитию обучающихся.

Обзор литературы. Проблема образовательной среды получила широкое освещение в трудах отечественных педагогов и психологов. Так, В.И. Андреев рассматривает образовательную среду как пространство творческого саморазвития личности, подчёркивая её значимость в формировании внутренней мотивации, самостоятельности и готовности обучающихся к самоуправлению учебной деятельностью [1]. Автор акцентирует внимание на том, что развивающая образовательная среда должна стимулировать активность личности и обеспечивать условия для её самореализации.

В работах В.П. Беспалько образовательная среда анализируется с позиций педагогической технологии, где её эффективность определяется степенью целенаправленности, структурированности, управляемости и диагностичности образовательного процесса [2]. Учёный подчёркивает, что технологически выстроенная среда позволяет обеспечить оптимальные условия для самостоятельного освоения знаний и формирования учебной автономии обучающихся.

Существенный вклад в развитие идей личностно-ориентированного обучения внесли И.С. Якиманская и Е.В. Бондаревская. В их исследованиях подчёркивается необходимость учёта индивидуального опыта обучающегося, его образовательных потребностей и личностных смыслов, а также создания условий для самореализации и саморазвития в образовательной среде [3; 12]. Образовательная среда в данном контексте рассматривается как пространство поддержки индивидуальных образовательных траекторий.

Теория субъектности, разработанная А.В. Брушлинским, позволяет рассматривать обучающегося как активного и ответственного субъекта образовательного процесса, способного к осознанному целеполаганию, выбору способов деятельности и оценке собственных результатов обучения [4]. Данный подход является методологической основой анализа самостоятельного обучения в условиях личностно-ориентированной образовательной среды.

Экологический подход к исследованию образовательной среды представлен в трудах С.Д. Дерябо и В.А. Ясвина, где среда трактуется как эколого-психологическая система, оказывающая комплексное влияние на эмоциональное благополучие, психологическую безопасность и личностное развитие обучающихся [6]. Авторы подчёркивают, что развивающий потенциал среды определяется характером социальных взаимодействий и психологическим климатом.

Методологические основы анализа образовательных явлений раскрыты в работах В.В. Краевского, который подчёркивает системный и целостный характер педагогических процессов и необходимость их рассмотрения во взаимосвязи целей, содержания, методов и результатов обучения [7]. Данные положения позволяют рассматривать образовательную среду как динамическую систему, ориентированную на развитие личности обучающегося.

Значительный вклад в изучение механизмов активности и самостоятельности личности внесли исследования Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, П.И. Пидкасистого и Н.Ф. Талызиной. В их трудах раскрываются психологические и педагогические основы развития самостоятельной учебной деятельности, саморегуляции и поэтапного формирования учебных действий [5; 8; 9; 11]. Дополняют данные подходы идеи В.В. Серикова, рассматривающего образование как процесс личностного становления в специально организованной образовательной среде [10].

В совокупности представленные исследования образуют теоретико-методологическую основу анализа образовательной среды как ключевого условия эффективности личностно-ориентированного самостоятельного обучения обучающихся.

Методы. Исследование проводилось на основе комплексного методологического подхода, включающего теоретический анализ философской, педагогической и психологической литературы, моделирование образовательной среды личностно-ориентированного самостоятельного обучения, а также эмпирические методы - анкетирование, наблюдение и анализ продуктов учебной деятельности обучающихся. Для обработки результатов использовались методы количественного и качественного анализа,

что позволило выявить взаимосвязь между характеристиками образовательной среды и показателями эффективности самостоятельного обучения.

Результаты и обсуждения. Результаты проведённого исследования демонстрируют устойчивую положительную динамику по основным показателям личностно-ориентированного самостоятельного обучения, отражая эффективность образовательной среды как системообразующего фактора развития личности обучающихся. Наиболее высокий уровень сформированности наблюдается по показателю учебной автономии - 85%. Это свидетельствует о том, что значительная часть обучающихся способна самостоятельно планировать и организовывать учебную деятельность, принимать решения о выборе методов освоения материала и распределении времени для выполнения учебных задач. Данный показатель подтверждает, что образовательная среда предоставляет достаточные возможности для проявления субъектной позиции учащихся и развития навыков самоуправления учебной деятельностью.

Высокие значения мотивации (78%) и успеваемости (80%) демонстрируют, что вариативная и психологически комфортная образовательная среда способствует формированию внутренней заинтересованности в обучении и повышению его результативности. Обучающиеся проявляют устойчивый интерес к освоению учебного материала, активно включаются в проблемные и исследовательские задания, что согласуется с принципами личностно-ориентированного подхода, где образовательная среда рассматривается как пространство поддержки индивидуальных образовательных траекторий и творческого саморазвития.

Показатели саморегуляции (72%) и рефлексии (70%) немного ниже, но сохраняют стабильность. Это свидетельствует о том, что хотя обучающиеся в целом способны планировать, контролировать и корректировать свою деятельность, необходимы дополнительные методы поддержки, такие как систематическое тьюторство, наставничество, а также регулярное включение заданий на развитие навыков рефлексивного анализа и самооценки. Данный вывод согласуется с концепциями В.В. Беспалько и А.В. Брушлинского, подчеркивающими значимость диагностики и организационно-методического сопровождения учебного процесса.

Таким образом, данные результаты подтверждают ключевой тезис исследования: образовательная среда, построенная на принципах личностно-ориентированного подхода, формирует условия для повышения самостоятельности обучающихся, их внутренней мотивации, уровня успеваемости, а также навыков саморегуляции и рефлексии. В совокупности это обеспечивает переход от внешнего управления учебной деятельностью к внутренней саморегуляции и развитию субъектности личности, что является центральной задачей современного образования.

Для наглядного представления данных можно использовать круговую диаграмму, демонстрирующую распределение показателей эффективности образовательной среды:

Диаграмма

Круговая диаграмма «Показатели эффективности личностно-ориентированного самостоятельного обучения»:

Диаграмма позволяет визуально оценить вклад каждого показателя в общий результат, подчеркнув преимущественную значимость учебной автономии и мотивации как ключевых факторов успешного личностно-ориентированного обучения. Она также наглядно демонстрирует необходимость развития рефлексивных и саморегуляционных компетенций через методическое сопровождение и организацию дополнительных педагогических практик.

В целом представленные результаты подтверждают, что сбалансированная, вариативная и развивающая образовательная среда является ключевым инструментом формирования субъектной позиции обучающихся, стимулирует развитие внутренней мотивации, активное включение в учебный процесс и самостоятельное освоение образовательных программ. Эти данные находят подтверждение в трудах отечественных и зарубежных исследователей, подчёркивающих роль педагогического сопровождения, дифференцированного подхода и творческих заданий для повышения эффективности самостоятельного обучения.

Заключение. Таким образом, образовательная среда является ключевым условием эффективности личностно-ориентированного самостоятельного обучения. Она обеспечивает формирование субъектной позиции обучающегося, развитие учебной автономии, мотивации и способности к саморазвитию. Опора на идеи личностно-ориентированного, субъектного и экологического подходов позволяет рассматривать образовательную среду как динамическую систему, способную адаптироваться к индивидуальным образовательным потребностям обучающихся. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой моделей образовательной среды, ориентированных на цифровые и смешанные форматы самостоятельного обучения.

Список использованной литературы.

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. - Казань: Центр инновационных технологий, 2016. - С. 55–102.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 2015. - С. 34–89.
3. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. - Ростов н/Д: Изд-во РГПУ, 2014. - С. 41–97.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта. - М.: Институт психологии РАН, 2003. - С. 22–76.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. - М.: Смысл, 2005. - С. 112–164.

6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая психология в образовании. - М.: Смысл, 1996. - С. 58–121.
7. Краевский В.В. Методология педагогики. - М.: Академия, 2010. - С. 19–73.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 2004. - С. 87–143.
9. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность учащихся. - М.: Педагогика, 2013. - С. 66–118.
10. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования образовательных систем. - М.: Логос, 2012. - С. 53–110.
11. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. - М.: Изд-во МГУ, 2011. - С. 29–81.
12. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. - М.: Просвещение, 2017. - С. 45–99.

Mavlyanova Rokiya Majidovna
Alfraganus universiteti “Pedagogika” kafedrası o’qituvchisi
rokiyamavlyanova@gmail.com

PEDAGOG FAOLIYATIDA QADRIYATLARNING O’RNI

Annotatsiya. Pedagogik faoliyatning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining shaxsiy, kasbiy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati bilan belgilanadi. Maqolada qadriyat tushunchasining mohiyati, pedagogik qadriyatlarning turlari, ularning ta’lim-tarbiya jarayonidagi roli hamda zamonaviy ta’lim tizimida qadriyatlarga asoslangan yondashuv masalalari yoritilgan. Shuningdek, pedagog faoliyatida qadriyatlarning o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilib, qadriyatlar tizimini shakllantirishning ijtimoiy va ma’naviy ahamiyati asoslab berilgan,

Kalit so‘zlar: qadriyat, pedagog, pedagogik qadriyatlar, pedagog faoliyati, ta’lim-tarbiya, kasbiy kompetensiya, ma’naviy tarbiya.

Аннотация. Эффективность педагогической деятельности во многом определяется отношением учителя к личностным, профессиональным и общечеловеческим ценностям. В статье раскрывается сущность понятия ценности, рассматриваются виды педагогических ценностей, их роль в процессе обучения и воспитания, а также вопросы ценностно-ориентированного подхода в современном образовательном процессе. Кроме того, научно-теоретически анализируется место и значение ценностей в педагогической деятельности, обосновывается социальная и духовная значимость формирования системы ценностей.

Ключевые слова: ценность, педагог, педагогические ценности, педагогическая деятельность, образование и воспитание, профессиональная компетенция, духовное воспитание.

Abstract. The effectiveness of pedagogical activity largely depends on the teacher’s attitude towards personal, professional, and universal human values. The article examines the essence of the concept of values, the types of pedagogical values, their role in the educational process, and issues related to a value-based approach in modern education. Additionally, the role and significance of values in pedagogical activity are analyzed from a scientific-theoretical perspective, and the social and spiritual importance of forming a system of values is substantiated.

Keywords: value, teacher, pedagogical values, pedagogical activity, education and upbringing, professional competence, moral education.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi sharoitida pedagog shaxsiga qo‘yiladigan talablar tobora murakkablashib bormoqda. Bugungi kunda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo‘naltiruvchi, shaxs kamolotiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim ijtimoiy subyekt sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, pedagog faoliyatida qadriyatlar masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogning kasbiy faoliyati uning shaxsiy e’tiqodi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog‘liqdir.

Ta’lim jarayonida uzatilayotgan bilimlar mazmuni qanchalik muhim bo‘lmasin, agar ular insonparvarlik, adolat, mas’uliyat, hurmat kabi qadriyatlar bilan uyg‘unlashmagan bo‘lsa, kutilgan pedagogik natijaga erishish qiyinlashadi. Shu bois pedagog faoliyatida qadriyatlarning o‘rnini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik faoliyatda qadriyatlarning o‘rni masalasi nafaqat mahalliy, balki xorijiy pedagogik va psixologik adabiyotlarda ham keng yoritilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogning shaxsiy, kasbiy va umuminsoniy qadriyatlari uning o‘quvchilar bilan munosabatida, darslarni tashkil etishida va tarbiyaviy jarayonda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

1. Mahalliy olimlar fikri

O‘zbek pedagogik ilm-fanida qadriyat tushunchasi, uning turlari va pedagog faoliyatdagi ahamiyati ko‘plab tadqiqotlarda o‘rganilgan. Masalan, A. Olimov (2018) pedagogning shaxsiy qadriyatlari o‘quvchilarda ijtimoiy va ma’naviy fazilatlarni shakllantirishda asosiy omil ekanligini

ta'kidlaydi. Shuningdek, Z. Tursunova (2020) pedagogik qadriyatlarni samarali rivojlantirish uchun motivatsion, interfaol va reflektiv metodlardan foydalanish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik qadriyatlar tizimi o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini va tarbiya sifatini mustahkamlashda hal qiluvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

2. Xorijiy olimlar qarashlari

Xorijiy tadqiqotlarda ham qadriyatlar pedagogik jarayonda muhim rol o'ynashi tasdiqlangan. Sh. Brookfield (2017) o'qituvchining pedagogik qadriyatlari nafaqat bilim berish, balki tanqidiy va mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayonida asosiy vosita ekanligini qayd etadi. R. J. Marzano va J. Paynter (2019) qadriyatlar va kompetensiyalar o'rtasidagi uyg'unlik pedagogik samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi deb ta'kidlaydi. Shuningdek, A. Hargreaves (2018) o'qituvchi qadriyatlarini rivojlantirish orqali ijtimoiy va madaniy kontekstda tarbiya jarayonini yanada boyitish mumkinligini ilmiy asoslaydi.

Muhokama. Pedagogik faoliyat – bu nafaqat bilim berish jarayoni, balki tarbiyaviy, ma'naviy, axloqiy qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirish vazifasini ham o'z ichiga oluvchi mas'uliyatli kasbdir.[1] Ushbu faoliyat tarix davomida o'zgarib bordi, ammo uning asosini tashkil etuvchi qadriyatlar har doim dolzarb bo'lib qolgan. Bugungi kunda esa bu qadriyatlar zamonaviy talablar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'lishi, an'anaviy metodikaning yangi shakllar bilan to'ldirilishi talab etilmoqda.

Pedagogik faoliyatda qadriyatlar va zamonaviy talablar o'rtasidagi uyg'unlik – bu ta'limning barqarorligi va samaradorligining kafolatidir. Innovatsion metodlar va raqamli vositalar ta'lim jarayonini samarali qilish imkonini bersa-da, bu jarayonning markazida insoniy qadriyatlar, o'qituvchining shaxsi, mehr va mas'uliyat turishi kerak. O'qituvchi zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallab borishi bilan birga, ma'naviy yetuk, tarbiyaviy salohiyatga ega bo'lishi, milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda fidoyilik ko'rsatishi zarur. Aynan shunday uyg'unlik asosida biz kelajak avlodni – barkamol, vatanparvar, bilimli va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashimiz mumkin.

Bugungi o'quvchi ilgari bilmagan imkoniyatlarga ega: internet orqali dunyoqarashini kengaytirmoqda, ijtimoiy tarmoqlarda faol, tanqidiy fikrlay oladi va o'z pozitsiyasini himoya qilishga intiladi. Shunday sharoitda o'qituvchi o'z faoliyatini zamonaviy pedagogik talablar asosida qayta qurishi lozim. Ular orasida quyidagilar muhim o'rin tutadi: Interaktiv metodlardan foydalanish (bahs munozara, guruhda ishlash, rolli o'yinlar), Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (individual yondashuv, iqtidorni aniqlash), Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish (taqdimotlar, onlayn darslar, elektron testlar), Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, O'quvchining faolligi, tashabbuskorligini qo'llab quvvatlash.[3]

Demakki, pedagog – bu bilim beruvchi emas, balki o'quvchi rivojini boshqaruvchi mentor, yo'lko'rsatuvchi, koordinator sifatida faoliyat yuritadi. Misol uchun, biologiya darsida oddiy ma'ruza o'rniga raqamli laboratoriya vositalari orqali virtual tajriba o'tkazish, tarix fanida interaktiv xaritalardan foydalanish, adabiyot fanida esa personajlar o'rtasida simulyatsiya qilish – bularning barchasi zamonaviy ta'lim uslublari.[2] Eng muhimi, zamonaviy metodikalar qadriyatlarni inkor etmaydi, aksincha ularni yangi vositalar orqali yetkazadi. Bu ikki yondashuv qarama-qarshi emas, balki to'ldiruvchi bo'lishi mumkin. Masalan, vatanparvarlikni o'quvchilarga tushuntirish uchun an'anaviy darsga qo'shimcha tarzda videoroliklar, interaktiv savol-javoblar, virtual ekskursiyalar tashkil etish mumkin. Shu orqali qadriyatlar osonroq, tezroq va samaraliroq yetkaziladi. Uyg'un yondashuv namunalari sifatida quyidagilarni kiritishimiz mumkin. "Ona yurtim faxrim mening" mavzusida o'quvchilarni multimedia taqdimot tayyorlashga undash. "Halollik – inson fazilati" mavzusida mini-diskussiya va dramatik sahnalar uyushtirish. "Qadriyatlar viktorinasi" orqali o'quvchilarni milliy tarix va madaniyatga qiziqtirish. O'quvchi shaxsiyatini rivojlantirishda zamonaviy psixologik yondashuvlar – empatiya, faol tinglash, mulohazali yondashuv kabi ko'nikmalar ham qadriyatlarning yangi ko'rinishlaridir.[4] Ustozshogird an'anasi ham bugun mentorlik shaklida yangicha mazmunga ega bo'lmoqda. Pedagogik faoliyatda qadriyatlar har doim muhim bo'lib qoladi. Ular jamiyat barqarorligi, shaxs shakllanishi, ijtimoiy madaniyatning asosi hisoblanadi. Zamonaviy talablar esa bu qadriyatlarni yetkazishning

yangi vosita va shakllarini taqdim etadi.[6] Demak, muvaffaqiyatli pedagog – bu an'anaviy qadriyatlarni zamonaviy metodlar orqali samarali singdira oladigan ustozdir.

Natija va tahlil. Pedagogik nuqtai nazardan qadriyatlar ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va natijalarini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Pedagog faoliyatida qadriyatlar nafaqat shaxsiy e'tiqod darajasida, balki kasbiy faoliyat tamoyillari sifatida ham namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'z faoliyatida qaysi qadriyatlarni ustuvor deb bilsa, uning ta'lim uslubi va tarbiyaviy ta'siri ham shunga mos ravishda shakllanadi.

Pedagogik qadriyatlar pedagog faoliyatining mazmuni va yo'nalishini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Ularni shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin.[5]

Birinchidan, **umuminsoniy qadriyatlar**. Bular inson hayoti, erkinligi, adolat, mehr-shafqat, tinchlik, bag'rikenglik kabi qadriyatlardan iborat bo'lib, pedagog faoliyatining axloqiy asosini tashkil etadi. O'qituvchi ushbu qadriyatlarga tayangan holda ta'lim jarayonini tashkil etsa, o'quvchilarda ham insonparvarlik fazilatlari shakllanadi.

Ikkinchidan, **milliy va madaniy qadriyatlar**. Har bir jamiyat o'ziga xos tarixiy va madaniy qadriyatlarga ega. Pedagog ana shu qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish orqali milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik va ma'naviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Uchinchidan, **kasbiy-pedagogik qadriyatlar**. Bular pedagogik mas'uliyat, kasbiy halollik, pedagogik takt, adolatli baholash, o'quvchiga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi fazilatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu qadriyatlar pedagogning kasbiy kompetensiyasini belgilaydi.

Pedagogning qadriyatlar tizimi uning ta'lim jarayonini tashkil etish uslubi va metodlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar o'qituvchi o'quvchini shaxs sifatida qadrlasa, ta'lim jarayonida dialogik yondashuv, hamkorlik va o'zaro hurmat tamoyillariga amal qiladi. Bunday muhitda o'quvchilar erkin fikrlashga, mustaqil qaror qabul qilishga va o'z imkoniyatlarini namoyon etishga intiladi.

Aksincha, qadriyatlar yetarli darajada shakllanmagan pedagog faoliyatida avtoritar yondashuv, biryozlama baholash va rasmiylik ustun bo'lishi mumkin. Bu esa o'quvchilarning ichki motivatsiyasini pasaytiradi va ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli pedagog faoliyatida qadriyatlar ta'lim jarayonining ichki mexanizmi sifatida qaralishi lozim. Qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyat nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni, balki shaxs kamolotini ham ta'minlaydi.

Pedagog shaxsida qadriyatlar tizimini shakllantirish uzluksiz va murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayon pedagogning kasbiy tayyorgarligi davridayoq boshlanib, uning butun faoliyati davomida rivojlanib boradi. Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarga faqat nazariy bilimlar emas, balki kasbiy va axloqiy qadriyatlar ham singdirilishi zarur.

Xulosa. Pedagog faoliyatida qadriyatlar ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qadriyatlarga asoslangan pedagogik faoliyat o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning ma'naviy-axloqiy kamolotini ham ta'minlaydi. Shu bois pedagog shaxsida umuminsoniy, milliy va kasbiy qadriyatlarni uyg'un shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi lozim. Pedagog faoliyatida qadriyatlarning o'rnini chuqur anglash va ularni amaliyotda samarali qo'llash ta'lim sifati va jamiyat taraqqiyotiga bevosita xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ortiqov O.R. O'qituvchi faoliyatida pedagogik deontologiya va kompetentlikning roli va ahamiyati //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 42-47.
2. Qodirov A., Jo'rayev A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Hasanboeva M. O'qituvchi va tarbiyachi mahorati. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Turdiev Q., Mahmudov N. Zamonaviy dars: shakl va metodlar. – Toshkent: Iste'dod, 2021.
5. Rasulov M. Milliy qadriyatlar va ularning ta'limdagi o'rni. – "Ma'rifat" jurnali, 2022, №4.
6. Ходжиева М. III. Совершенствование аксиологического подхода к педагогической деятельности у будущих учителей //Научный журнал. – 2020. – №. 9 (54).

Mundarija /Содержание/Contents:

Bet	Muallif va maqola nomi	Yoʻnalishi
4	Ulugʻova Shahlola Musliddinovna Kasbga moslashishning psixologik jihatlar	Dolzarb mavzu
8	Rustamov Shavkat Shuxrat oʻgʻli, Xudoyberdiyeva Halima Akbar qizi Oʻsmirlar kognitiv tizimini rivojlantirishning psixologik asoslari	Psixologiya
13	Ganjiyev Feruz Furqatovich, Hasanova Zarina Turob qizi Oʻsmirlarda kreativlik rivojlanishining psixologik xususiyatlari	Psixologiya
18	Maxmudova Zulfiya Mexmonovna, Mulloqulova Marhabo Habibovna Talabalarda shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirishning psixologik aspektlari	Psixologiya
23	Ismatova Dilafruz tuymuratovna Farzand ruhiy holatini shakllantirishda ota-ona bilan emotsional munosabatlarni mustahkamlashning psixologik ahamiyati	Psixologiya
27	Yoʻldosheva Mohidil Sobirjon qizi Hard skills va soft skills integratsiyasi taʼlim samaradorligini oshirish omili sifatida	Pedagogika
32	Musratova Zilola Ulugʻbekovna Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanish bosqichlari va kognitiv tezkorlikning maktabga tayyorgarlikdagi roli	Psixologiya
36	Aliqulova Gulrux Urol qizi Talabalarning stressga qarshi chidamliligini aniqlash yoʻllari	Psixologiya
39	Xaydarova Malika Djamshitovna, Homitova Mexrangiz Rizo qizi Texnologiya taʼlimi darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi	Pedagogika
44	Qurbanova Shaxloxon Bahodirovna Shaxs psixikasida muammoli jarayonlarda kognitiv omilning oʻrni va ahamiyati.	Psixologiya
49	Murodjon Akhmadaliyev Ulugʻbek oʻgʻli Boʻlajak boshlangʻich taʼlim oʻqituvchilarini kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy tendensiyalar asosida takomillashtirish	Pedagogika
55	Qudratov Mexroj Pardaql oʻgʻli Maqom anʼanaviy kasbiy musiqa namunalarini oʻrganishda ovoz xususiyatlari	Pedagogika
61	Sobirova Lobar Raximovna Malaka oshirish tinglovchilarining kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishda individual va hamkorlik texnologiyalarini rivojlantirish mexanizmlari	Pedagogika
66	Karimova Nilufar Ulmassultonovna, Talaba yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va faolligi oʻrtasidagi psixologik bogʻliqlik	Psixologiya
70	Fayzieva Shokhista Yusup qizi Analysis of the effectiveness of students' professional training through the use of artificial intelligence tools	Psixologiya
78	Moʻminova Dilnavoz Komilovna	Pedagogika

	Tadqiqotchilik yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash	
81	Odilov Muhammadjon Harbiy xizmatchilarda stressga chidamlilikni oshirishning psixologik mexanizmlari va uni rivojlantirish texnologiyalari	Psixologiya
89	Xalilova Maqsad Ravshanovna “Tibbiy biologiya” fanini xorijlik talabalarga o‘qitishda faol ta’lim usullaridan foydalanish samaradorligi	Pedagogika
95	Сафарова Дилафруз Салимовна Психологические подходы, направленные на совершенствование профессиональной устойчивости и эмпатической рефлексии учителей начальных классов	Psixologiya
101	Rustamova Feruzabonu Ilxomovna Global ta’lim muhitida madaniyatlararo muloqot va nutqiy etiketni o‘rgatishning zamonaviy metodlari	Psixologiya
107	Quchqorova Nargiza Mamajonovna Mamatkarimova Sayyoraxon Ilxomjon qizi Pedagogik mahorat fanini o‘qitish jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyalari shakllantirish	Psixologiya
111	Qo‘ychiyeva Zarnigor Abdmannob qizi O‘quvchilarda kognitiv, affektiv va psixomotor ko‘nikmalarni baholash	Psixologiya
116	Turdiyeva Muhayyo Soxibjon qizi Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda xovotirlanishda shaxsi omillar o‘rni	Psixologiya
121	O‘rinboyev Faxriddin Xolmurod og‘li O‘zbekistonning tug‘ilish va o‘lim ko‘rsatkichlarining pedagogik tahlili	Psixologiya
126	Eshov Xurshid Xurramovich Qahharova Dilafro‘z Abdug‘afforovna Ta’lim jarayonida yoshlarning ma’naviy Immunitetini shakllantirish	Psixologiya
129	Axatov Yo‘ldosh Hamzayevich Talabalarda irodaviy sifatlarining rivojlanishida metakognitiv o‘zini-o‘zi tahlil qilish mexanizmlarining ahamiyati	Psixologiya
133	Abdullayeva Gulrux Kamilovna Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quv-tarbiya jarayoniga moslashish metodikasi	Pedagogika
137	Ashirov Anvar Azamat o‘g‘li Jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarga kurashni o‘rgatishda innovatsion pedagogik modeli	Pedagogika
143	Atajanov Ibratbek Qudrat o‘g‘li Pedagogning innovatsiyalarga psixologik tayyorgarligini shakllantirishda sun‘iy intellektning roli	Psixologiya
147	Tursunova Shahnoza Bekchanovna Tafakkur ijtimoiy hayotga yangilik olib kirishga qaratilgan ilmiy faoliyat turi sifatida	Psixologiya
151	Ибрагимова Сурайё Икром кизи Образовательная среда как условие эффективности личностно-ориентированного самостоятельного обучени	Psixologiya
156	Mavlyanova Rokiya Majidovna Pedagog faoliyatida qadriyatlarning o‘rni	Pedagogika

**“ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR”
ILMIY NAZARIY JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH
TALABLARI**

1. “Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!
1. “Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar:
2. ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
3. maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;
4. maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so'z) va tayanch so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.
5. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to'liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo'lsa, ularning har biri haqida to'liq ma'lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko'rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
3. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o'ng tomon 2 sm.
4. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo'lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to'liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
5. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro'yxatda ko'rsatiladi. Matn ichidagi ko'chirmadan so'ng iqtibos olingan asarning ro'yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o'rinda kitob, to'plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to'liq nomi, nashr ko'rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko'rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko'rsatiladi.
6. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
7. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo'lsa, barcha savol va e'tirozlar bo'yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
8. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma'ruzalari chop etilmaydi. E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.
9. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
10. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o'zgartirishlar kiritishga haqlidir.
11. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko'rib chiqilmaydi.

**Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-
aprel kuni № 720072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.**

**“ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR”
ILMIY NAZARIY JURNALI**
№ 2 2026

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar ilmiy-nazariy jurnal.
Buxoro, 2026. № 2-Son.

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI PREZIDENTI ADMINISTRATSİYASI HUZURIDAGI
АХБОРОТ ВА ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯЛАР АГЕНТЛИГИ

ГУВОҲНОМА

№ 720072

"FAN ISTIQBOLLARI" MAS'ULIYATI CHEKLANGAN JAMIYAT

Оммавий ахборот воситаси давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги
гувоҳнома

ЛИЦЕНЗИЯ РЕЕСТРИ БЎЙИЧА ТАРТИБ РАҚАМИ
C-5669786

СТИР (СОЛИҚ ТЎЛОВЧИНИНГ ИДЕНТИФИКАЦИОН РАҚАМИ)
311171430

АМЛҚИЛИШ МУДДАТИ
16.04.2025дан - чексиз

ЖОЙЛАШГАН МАНЗИЛИ (ПОЧТА МАНЗИЛИ)
Бухоро вилояти, Бухоро шаҳри, Хужа Мушкии МФЙ, Алпомиш кўчаси, 9-уй, 29-хонадон

ВАКОЛАТЛИ ОРГАН
Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги

16.04.2025 08:53
ТАҚДИМ ЭТИЛГАН САНА

Гувоҳнома № 720072

Фаолият тури

Оммавий ахборот воситаси сифатида фаолиятни амалга ошириш

Қўшимча маълумотлар

Қўшимча маълумотлар

Оммавий ахборот воситасининг номи	Оммавий ахборот воситасининг тили	Оммавий ахборот воситасининг тури
ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR ILMIY NAZARIY JURNAL	o'zbek tili, rus tili, ingliz tili	Журнал

ТАРҚАТИЛИШ ХУДУДИ ВА ШАКЛИ

Тарқатилиш хуудиди ва шакли	Вилоят	Тарқатилиш шакли
Республика миқёсида		Анъанавий

Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar ilmiy-nazariy jurnal № 1-Son. Buxoro-2026. - ____ b Научно-теоретический журнал «Современное общество и инновации» № 1 выпуск. Бухара – 2026. - ____ с. Scientific and Theoretical Journal “Modern Society and Innovations” Issue No. 1. Bukhara – 2026. - ____ p.	Fan istiqbollari MCHJ muassisligida nashr qilinadi Jurnalni nashr sifati uchun bosmaxona javobgar Obuna Indeksi 3062	Jurnal tahririyati kompyuterda sahifalanadi. Bosishga ruxsat etildi 31.012.2026. Qog'oz bichimi 60x84,1/8 Tezkor bosma usulda bosiladi. Shartli bosma tabog'i 29.5 Buyurtma № 1. Adadi 60. Bahosi kelishilgan narxda. BUKHARA HAMD PRINT” bosmaxonasida chop etiladi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri Hofiz Tanish Buxoriy ko'chasi, 190-B uy. Tel: (97) 736-20-11.
---	---	---